Gospodar Prstenova

KNJIGA ŠESTA

I. poglavlje

KULA CIRITH UNGOLA

Sam se jedva pripodigne sa zemlje. Načas se upita gdje je, a onda mu se vrate sav jad i očaj. Bio je u mrklu mraku pred donjim ulazom u uporište orkâ; brončana su vrata bila zatvorena. Zacijelo je pao ošamućen na zemlju kad se bacio na njih, ali nije znao koliko je dugo tu ležao. Onda je bio razjaren, očajan i bijesan, a sad mu je bilo hladno i drhtao je. Prikrao se vratima i prislonio uši na njih.

Iznutra je jedva čuo glasove orkâ kako viču, ali su uskoro utihnuli ili otišli dalje tako da ih više nije čuo, i sve se stišalo. Boljela ga je glava i priviđala mu se sablasna svjetla u mraku, ali se upeo da se smiri i porazmisli. Bilo mu je svakako jasno da nema nade da će na ovaj ulaz ikad ući u uporište orkâ. Možda bi morao čekati ovdje danima da se vrata otvore, a on nije mogao čekati: vrijeme mu je bilo očajnički dragocjeno. Nije više dvojio što mu je dužnost: mora osloboditi svoga gospodara ili propasti pri tom pokušaju.

"Vjerojatnije je da ću propasti, a to će svakako biti i mnogo lakše" reče mrzovoljno sam sebi vraćajući Žalac u korice i okrećući se od brončanih vrata. Polako je pošao pipajući oko sebe u mraku kroz podzemni hodnik ne usuđujući se poslužiti vilin-svjetlom. Dok je tako išao, pokušavao je povezati u mislima događaje otkako su Frodo i on krenuli od Raskrižja. Pitao se koje je doba dana. Vjerojatno negdje između jednog i drugog dana, ali je i o danima posve izgubio račun. Bio je u zemlji mraka u kojoj su, čini se, zaboravljeni i dani svijeta, i u kojoj su svi oni koji su ušli u nju također zaboravljeni.

"Da mi je znat da l' uopće misle na nas" reče "i šta je sa svima njima skupa tamo daleko!" Mahne rukom nekud pred sobom, iako je zapravo bio okrenut na jug vraćajući se iz Shelobina rova, a ne na zapad. Vani, u svijetu, na zapadu, bilo je negdje pred podne četrnaestog dana mjeseca ožujka po računu u Shireu, a Aragorn je upravo poveo crno brodovlje iz Pelargira, Merry je jahao s Rohancima Dolinom kamenih kola, dok su u Minas Tirithu izbijali požari a Pippin gledao kako u Denethorovim očima sve više raste ludilo. Pa ipak, usred svih onih briga i strahovanja, misli njihovih prijatelja neprestano su letjele prema Frodu i Samu. Oni nisu bili zaboravljeni, ali su bili predaleko da im pomognu, i nikakva misao nije još mogla priteći u pomoć Samwiseu, sinu Hamfastovu; bio je sâm samcat.

Napokon se vratio do kamenih vrata podzemnog hodnika orkâ, ali još nije znao naći kvaku ili zasun na njima, pa se uzverao na njih kao i prije i oprezno skočio na zemlju. Zatim se krišom zaputi prema izlazu iz Shelobina rova gdje su krpe njezine goleme mreže i dalje visile i njihale se na hladnom propuhu. Poslije one smrdljive tame kroz koju je prošao, ovaj mu se propuh učinio hladan, ali ga je njegov dah osvježio. Oprezno se iskrade van.

Sve je bilo nekako zloslutno tiho. Nije bilo svjetlije od sumraka na izmaku mračna dana. Silne isparine što su se dizale iz Mordora vukle su se nisko iznad njega na zapad kao veliki nalet oblaka i dim obasjanih sada ponovo odozdo sumornim crvenim žarom.

Sam digne pogled na kulu orkâ i opazi kako su uski prozori tamo gore iznenada zasvijetlili poput sitnih crvenih očiju. Pomisli da to možda nije neki signal. Ponovo ga obuzme strah od orkâ na koji je, u trenucima gnjeva i očaja, bio zakratko zaboravio. Koliko je mogao razabrati, preostala mu je samo jedna mogućnost: produžiti dalje i potražiti glavni ulaz u tu užasnu kulu; ali su mu koljena klecala i opazio je da dršće. Odvrativši pogled od kule i rogova rasjeda pred sobom, natjera svoje nevoljke noge na poslušnost i polagano, osluškujući svaki, i najmanji šum, piljeći u guste sjene stijenja pokraj puta, pođe natrag svojim tragom, pored mjesta na kojem je Frodo bio pao, gdje se još osjećao Shelobin zadah, pa produži uzbrdo dok se ponovo ne nađe u istom onom rasjedu gdje je bio nataknuo Prsten na prst i gledao Shagratovu četu kako prolazi mimo njega.

Tu zastane i sjedne. Trenutno se nije mogao prisiliti da krene dalje. Ako jednom prijeđe preko vrha prijevoja i zakorakne uistinu u zemlju Mordorsku, slutio je da će taj korak biti neopoziv. Nikad se više neće moći vratiti. Bez ikakve jasne namjere, izvadi Prsten i ponovo ga natakne na prst. Učas osjeti veliko breme njegove težine i iznova oćuti, samo sad još jače i brže nego ikad, pakost Oka Mordora, kako pretražuje, nastoji proniknuti kroz sjene koje je samo podiglo za svoju obranu, a koje ga sad ometaju u njegovim nemirima i dvojbama.

Sam je, kao i prije, ustanovio da mu je sluh izoštreniji, ali da su mu sve stvari koje vidi oko sebe nekako blijede i nejasne. Stjenoviti zidovi sa strane bili su bljedunjavi, kao da ih gleda kroz maglu, ali je još u daljini čuo kako Sheloba puca od jada. Učini mu se da sasvim izbliza čuje oštre i jasne povike i zveket kovine. Skoči na noge i pribije se uza stijenu sa strane. Bilo mu je drago što mu je Prsten na ruci jer je naišla još jedna četa orkâ, ili je tako bar pomislio. Tad iznenada pojmi da nije tako, da ga je sluh prevario: povici orkâ dopirali su s kule, čiji je najviši rog sad bio upravo nad njim, na lijevoj strani rasjeda.

Naježi se i pokuša prisiliti da pođe dalje. Bilo je očito da je posrijedi neka čarolija. Možda je, usprkos svim nalozima, okrutnost obuzela orke pa sad muče Froda, ili ga čak divljački sijeku na komade? Osluhne, i načas mu se vrati tračak nade. Zapravo nije bilo dvojbe: u kuli su se tukli, vjerojatno su se orci pograbili među sobom, Shagrat i Gorbag se dohvatili. Koliko god bila slabašna nada koju mu je ta pomisao donijela, bila je dostatna da živne. Možda je to ipak kakva-takva prigoda? Ljubav prema Frodu prevlada nad svim ostalim mislima, pa zaboravi na opasnost i vikne na sav glas:

"Evo me, gos'n Frodo!"

Potrči do vrha staze, pa i dalje. Odjednom je puteljak zavijao nalijevo i naglo se spuštao. Sam je ušao u Mordor.

Skinuo je Prsten, možda potaknut nekom dubokom slutnjom opasnosti, iako je pomislio da samo želi bolje vidjeti stvari oko sebe.

"Bolje da pogledam u oči i onom najgorem" promrsi. "Nema smisla tumarati po magli!"

Tvrd, surov i turoban bijaše kraj koji je ugledao. Pred njim se najviši greben Ephel Dúatha sunovraćao niz velebne litice do mračne kotline, a na suprotnoj strani dizao se drugi greben, znatno niži, kojem rubovi bijahu izrezuckani i nazubljeni hridima nalik na pandže ističući se na pozadini od crvena svjetla: bijaše to sumorni

Morgai, unutarnji prsten kojim bijaše omeđen taj kraj. Daleko iza njega, ali gotovo ravno, preko široka jezera tame istočkanog sićušnim vatrama, nešto se veliko žarilo i sjajilo. Odatle su se dizali golemi stupovi uskovitlanog dima, zagasitocrvenog pri dnu a crnog pri vrhu, gdje se stapao u valovitu nebnicu što je natkrivala svu tu prokletu zemlju.

Sam je gledao Orodruin, Ognjenu goru. Od vremena do vremena, daleko ispod njena pepeljastog stošca, zagrijala bi se i, uz silno nadimanje i podrhtavanje, izlila rijeke rastaljena kamena iz ponora na njenim bokovima. Jedne su tekle plamteći prema Barad-dûru velebnim kanalima, druge su vijugale do kamenite ravnice dok se ne ohlade i ostanu ležati poput iskrivljenih zmijskih likova izriganih iz napaćene zemlje. U takvu je času trudova Sam promatrao Kletu goru, a njeno je svjetlo, odsječeno visokim zaslonom Ephel Dúatha od onih koji su se penjali uz stazu sa zapada, sad obasjavalo gole okomite hridi tako te se činilo da su natopljene krvlju.

Pri tom jezivom svjetlu, Sam je stajao prestravljen jer je slijeva ugledao kulu Cirith Ungola u svoj njenoj veličini. Rog koji je vidio s druge strane bijaše tek njezin najviši tornjić. Njezina istočna strana odudarala je sa svoje tri velike razine od izbočine na dnu vrletne stijene; leđima je bila okrenuta velebnoj litici iz koje su stršili šiljasti bastioni, jedan nad drugim, što su se smanjivali kako su se dizali, s okomitim, majstorski izgrađenim zidovima što su gledali na sjeveroistok i jugoistok. Oko najniže razine, sedamdesetak metara ispod mjesta na kojem je stajao Sam, bijaše podignut nazubljen bedem koji je opasivao usko dvorište. Njegove dveri, na bližoj, jugoistočnoj strani, vodile su do široke ceste, čija se vanjska ograda protezala uz sam rub provalije, a onda je cesta zavijala na jug i krivudajući gubila se dolje u mraku, gdje se spajala sa cestom što je dolazila od Morgulskog prijevoja. Potom je dalje išla kroz škrbavu rasjelinu u Morgaiu do doline Gorgoroth i dalje sve do Barad-dûra. Uski gornji puteljak na kojem je stajao Sam sunovraćao se niza stube i strme staze do glavne ceste pod mrgodnim zidinama blizu ulaza u Kulu.

Gledajući te utvrde, Sam odjednom shvati, upravo se osupnuvši, da ova tvrđava nije sagrađena da zadrži neprijatelja izvan Mordora, nego da ga zadrži unutra. Bijaše to zapravo djelo gondorskih ruku iz davnih vremena, istočna predstraža obrane Ithiliena, podignuta kad su ljudi sa Zapadnih strana, nakon posljednjeg saveza, budno pazili na Sauronovu zlu zemlju u kojoj su još vrebala njegova stvorenja. Ali baš kao i u Narchostu i Carchostu, Zubatim kulama, tako je i ovdje budnost popustila pa je izdajom kula prepuštena gospodaru Prstenovih sablasti i dugo već bila u rukama opakih stvorova. Otkako se vratio u Mordor, Sauronu je Kula dobro došla, jer je on imao malo slugu ali je imao mnogo roblja što mu je služilo iz straha, a glavna je njena svrha, kao i nekad, bila da spriječi bježanje iz Mordora. Doduše, ako je i neki neprijatelj bio toliko nepromišljen da je htio potajno ući u tu zemlju, onda je Kula bila i posljednja budna straža koja bi spriječila ulazak svakome tko bi izmaknuo nadzoru Morgula i Shelobe.

Samu je sad bilo više nego jasno kako bi beznadno bilo kad bi pokušao sići dolje i neopazice proći pokraj svih tih zidina punih očiju i kroz dobro čuvane dveri. A kad bi mu to i pošlo za rukom, ne bi daleko stigao budno čuvanom cestom iza Kule: čak ga ni crne sjene duboko dolje, do kojih ne može doprijeti crveni sjaj, ne bi mogle dugo štititi od orkâ koji dobro vide u mraku. Ali, koliko god beznadan bio taj put,

njegova je zadaća bila sad još kudikamo teža: ne da izbjegne te dveri i umakne, nego da uđe na njih, sam.

Pomisli opet na Prsten, ali se tom pomišlju ne utješi nego se samo još više zgrozi i uplaši. Čim je ugledao Kletu goru kako se žari u daljini, primijetio je i promjenu na svom bremenu. Kako se primicao golemim talionicama u kojima je, u davnim vremenima, Prsten oblikovan i skovan, njegova je moć sve više rasla, bivao je sve jezovitiji i samo ga je snažna volja mogla ukrotiti. Dok je Sam tako stajao, osjećao je, premda mu Prsten nije bio na ruci nego mu je visio na lančiću oko vrata, kako se povećao, kao da je zaodjeven golemom iskrivljenom sjenom sama sebe, golemom i zlokobnom prijetnjom ocrtanom na zidinama Mordora. Slutio je da odsad ima samo dvije mogućnosti: da se odrekne Prstena iako će ga i dalje mučiti; ili da ga prisvoji i izazove silu koja sjedi u svojoj mračnoj tvrđavi s onu stranu doline sjena. Prsten ga je već mamio, nagrizao mu volju i razum. U glavi mu se javile fantastične tlapnje; vidio je Samwisea Silnog, junaka svoga doba, kako stupa s gorućim mačem u ruci kroz pomračenu zemlju, i kako se vojske jate na njegov poziv dok on kreće u pohod da sruši Barad-dûr. Tad su se svi oblaci razišli i zasjalo je bijelo sunce, a na njegovu zapovijed dolina Gorgoroth pretvorila se u plodni vrt pun cvijeća i drveća. Morao je samo nataknuti Prsten na ruku i prisvojiti ga pa da sve bude tako.

U tom času kušnje najviše mu je ljubav spram gospodara pomogla da ne poklekne; ali je isto tako duboko u njemu još živio nepokoren njegov hobitski zdravi razum: u dubini je srca znao da nije dostatno velik da nosi takvo breme, čak i kad ne bi takva priviđenja bila puka varka. Njemu je trebao, i njemu je pripadao, samo jedan mali vrt slobodna vrtlara, a ne vrt nabujao do veličine kraljevstva; i njegove vlastite ruke da njima radi, a ne tuđe ruke da im on zapovijeda.

"Uostalom, sve su te misli obične smicalice" reče sam sebi. "On bi mene ionako otkrio i isprepado prije nego što bi ja uspio dić dreku. Otkrio bi me začas kad bi nataknuo Prsten na ruku sad, u Mordoru. E pa, jedino mogu reći da mi sve ovo izgleda beznadno ko mraz u proljeće. Upravo sad kad bi mi zbilja dobro došlo da budem nevidljiv, ne smijem se poslužit Prstenom! A ako uopće odmaknem još malo dalje, on će me samo svakim korakom sve više ometat i opterećivat. Pa šta mi je onda činit?"

Zapravo nije uopće bio u nedoumici. Znao je da mora sići do ulaza i da ne smije ni časa časiti. Slegavši ramenima, baš kao da se želi otresti sjene i odbaciti tlapnje, počne polako silaziti. Sa svakim korakom činilo mu se da se sve više smanjuje. Nije bio daleko odmakao kad ponovo postane sasvim mali i uplašeni hobit. Upravo je prolazio ispod samih zidina Kule pa je čuo povike i galamu i bez pomoći Prstena. Činilo mu se da buka dopire iz dvorišta iza vanjskih zidina.

Sam je bio negdje na polovici puta niz stazu kad pri crvenom svjetlu na mračne dveri istrče dva orka. Nisu se okrenuli njemu. Zaputili su se prema glavnoj cesti, ali su u trku posrnuli, pali na zemlju i ostali mirno ležati. Iako Sam nije vidio strelice, zaključio je da su ih ustrijelili orci s kruništa, ili oni koji su bili sakriveni u sjeni dveri. Produžio je dalje pripijajući se uza zid s lijeve strane. Bilo mu je dovoljno baciti pogled gore da se uvjeri da se ne bi mogao uzverati uza zid. Kameni zid bio je desetak

metara visok, bez pukotina i izbočina, a pri vrhu je bio nadnesen poput naopako okrenutih stuba. Jedino je na dveri mogao ući.

Nastavio se šuljati pitajući se koliko orkâ ima u kuli Shagrat, a koliko ih ima Gorbag, i oko čega su se posvađali, ako su se doista posvađali. Činilo mu se da ih je u Shagratovoj četi bilo četrdesetak, a u Gorbagovoj dvostruko više, ali dakako da je Shagrat poveo sa sobom u ophodnju samo dio posade. Posvađali su se po svoj prilici oko Froda i plijena. Sam načas zastane jer mu je odjednom postalo jasno što je posrijedi, kao da je sve vidio svojim očima. Žičana košulja od *mithrila!* Frodo ju je, naravno, imao na sebi pa su je pronašli. A po onome što je Sam čuo, zaključio je da se Gorbag zacijelo polakomio za tom stvarcom. Trenutno su Frodu jedina zaštita bili propisi Crne kule, a ako njih prekrše, mogli bi i Froda ubiti svakog časa kao od šale.

"Hajde, prokleta lijenčino!" uzvikne Sam sam sebi. "Naprijed!"

Isuče Žalac i pojuri prema otvorenim dverima. Ali upravo kad je htio proći ispod njihova velika luka, osjeti udarac: baš kao da je naletio na Shelobinu mrežu, samo nevidljivu. Nije vidio nikakve zapreke pred sobom, ali mu se na putu isprriječilo nešto čemu njegova volja nije bila dorasla. Pogleda oko sebe, a onda u sjeni ulaza opazi dva stražara.

Bili su nalik na dva velika kipa što sjede na prijestoljima. Svaki je od njih imao po tri sastavljena tijela, i tri glave što su bile okrenute prema van, unutra i dverima. Glave su im izgledale kao u lešinara, a na velikim koljenima držali su ruke nalik na pandže. Reklo bi se da su isklesani iz golemih kamenih blokova, bili su nepomični ali opet svjesni svega: u njima se krio neki strašan duh opake budnosti. Prepoznavali su svakog neprijatelja. Nitko nije mogao proći pokraj njih, ni vidljiv ni nevidljiv.

Upevši svu svoju volju, Sam ponovo jurne ali naglo stane i posrne, kao da je zadobio udarac u prsa i glavu. Tad se silno osmjeli, jer nije znao što bi drugo mogao učiniti, pa posluša iznenadnu misao koja mu je pala na um, polako izvadi Galadrielinu bočicu i podigne je uvis. Ubrzo se upali njeno bijelo svjetlo i povuku se sjene pod mračnim lukom. Oni čudovišni stražari sjedili su i dalje hladni i mirni, osvijetljeni u svoj svojoj ružnoći. Sam na tren opazi sjaj u njihovim očima od crnog kamena, i naježi se od same njihove pakosti, ali polako nasluti da im se volja koleba i pretvara u strah.

Pojuri mimo njih, ali istodobno, trpajući bočicu natrag u njedra, zapazi, sasvim jasno kao da je kakva čelična brklja škljocnula za njim, da im se budnost vratila. Od onih njihovih opakih glava dopre visok, prodoran vrisak koji se odbije od visokih zidina pred njim. Visoko gore, kao odziv na taj znak, resko odjekne udar zvona.

"Krasno, bome!" reče Sam. "Pozvonio sam im na vrata! E pa, nek' onda neko i dođe!" uzvikne. "Recite kapetanu Shagratu da je navratio veliki vilin-bojovnik, sa svojim vilin-mačem!"

Nije bilo odgovora. Sam krene dalje. Žalac mu u ruci sijevne modrim sjajem. Dvorište je bilo u dubokoj sjeni, ali je zapazio da je tlo posuto mrtvim tijelima. Pred nogama su mu ležala dva strijelca orkâ, s bodežima zabijenim u leđa. Malo dalje ležalo ih je još mnogo više, jedni pojedinačno kako su bili sasječeni ili ustrijeljeni, drugi u parovima, u smrtnom zagrljaju, zatečeni smrću u trenutku kad su protivnika uboli, zadavili ili ugrizli. Kameni je pod bio sklizak od tamne krvi.

Sam je zapazio dvije različite vrste odora, jedna je bila obilježena Crvenim okom, a druga Mjesecom nagrđenim sablasnim licem smrti, ali nije zastao da ih bolje

pogleda. S druge strane dvorišta stajala su napol otvorena velika vrata na dnu kule, a kroz njih je dopiralo crveno svjetlo; na pragu je ležao mrtav krupan ork. Sam preskoči preko njega i uđe u kulu, a onda pogleda u nedoumici oko sebe.

Širok hodnik što je odzvanjao vodio je od vrata natrag do gorskog obronka. Bio je slabo osvijetljen bakljama što su plamtjele u držačima na zidu. I na jednoj i na drugoj strani bilo je podosta vrata i otvora, ali hodnik je bio prazan izuzev dvije-tri lešine što su ležale raskrečene na podu. Po onome što je čuo od razgovora zapovjednikâ, Sam je znao da će Frodo, bilo živ ili mrtav, po svoj prilici biti u prostoriji u tornjiću na vrhu kule, ali da bi možda morao tražiti i cijeli dan da je pronađe.

"Reko bi da će to bit negdje otraga" promrsi Sam. "Cijela je kula nekako polegnuta unatrag. Kako bilo da bilo, najbolje da se držim svjetala."

Produži hodnikom, ali nešto sporije, svakim korakom sve neodlučniji. Opet ga je obuzela jeza. Nije se ništa čulo do njegovo tapkanje, koje mu se činilo da prerasta u bučne odjeke, baš kao da tko ručetinama pliješće po kamenu. Mrtva tjelesa; praznina; vlažni zidovi s kojih kao da se pri svjetlu baklji cijedi krv; strah od iznenadne smrti što vreba na vratima ili u sjeni; a negdje pri dnu svijesti ona napeta, budna pakost na ulazu: sve je to bilo gotovo više nego što je mogao podnijeti. Radije bi bio stupio u okršaj – ne s previše neprijatelja u isti mah – nego podnosio ovu dugu, užasnu neizvjesnost. Prisili se misliti na Froda, kako leži svezan, ili u mukama, ili mrtav, negdje na ovom groznom mjestu. Produži dalje.

Ostavio je baklje za sobom i gotovo došao do velikih nadsvođenih vrata na kraju hodnika, unutarnje strane donjeg ulaza, kao što je dobro procijenio, kadli se negdje visoko gore prolomi užasan vrisak. Naglo zastane. Zatim začuje bat koraka. Netko je trčao u velikoj žurbi niza stube što su odzvanjale iznad njega.

Volja mu je bila preslaba i prespora da mu zadrži ruku. Ruka je posegnula za lančićem i dohvatila Prsten. Ali nije ga nataknuo na prst, jer upravo kad ga je pritisnuo na prsa, jedan je ork bučno sišao niza stube, iskočio iz mračnog otvora zdesna i potrčao prema njemu. Nije bio na više od šest koraka od njega kad digne glavu i spazi ga. Sam začuje kako teško diše i zapazi blijesak u krvlju podlivenim očima. Ork stane kao ukopan. Jer ono što je vidio nije bio mali uplašeni hobit koji nastoji mirno držati mač u ruci, nego velika nijema spodoba zaodjevena u sivu sjenu kako se diže naspram treperava svjetla, u jednoj joj ruci mač čije samo svjetlo zadaje ljutu bol, a u drugoj ruci drži na prsima skrivenu bezimenu prijetnju sile i zle kobi.

Ork se načas skutri, a onda užasno vrisne od straha, okrene se i pobjegne kao što je i dojurio. Ovaj nenadani bijeg ohrabri Sama više nego što bi psa osokolio pogled na protivnika koji je podvio rep.

"Da! Vilin-bojovnik je na slobodi!" vikne iz sveg glasa. "Evo me! Samo mi pokaži kako se ide gore, inače ću ti oderati kožu!"

Ali ork je bio u svom staništu, hitar i sit, a Sam je bio tuđinac, gladan i umoran. Stube su bile visoke, strme i zavojite. Sam je sve češće predisao. Ubzo je orka izgubio iz vida, samo je čuo slabašno tapkanje njegovih nogu dok se penjao sve više i više. S vremena na vrijeme ork bi zaurlao pa bi se odjeci odbijali od zidova. Ali malo-pomalo zamrli su svi zvuci.

Sam se i dalje penjao teškom mukom. Slutio je da je na pravom putu i raspoloženje mu se uvelike popravilo. Strpa Prsten u njedra i pritegne pojas.

"Vidi, vidi!" izusti. "Kad bi bar svi oni tako teško podnosili mene i moj Žalac, ovo bi moglo ispasti bolje nego što sam se nadao. Kako bilo da bilo, čini mi se da su Shagrat, Gorbag i njihovo društvo obavili sav posao mjesto mene. Izuzev tog malog uplašenog štakora, reko bi da ovdje nema nikog živog!"

Nato stane kao ukopan, baš kao da je glavom udario o kameni zid. Puno značenje onoga što je netom rekao pogodi ga poput udarca. Nema nikog živog! Tko je samo ispustio onaj užasni samrtnički vrisak?

"Frodo, Frodo! Gospodaru!" uzvikne napol jecajući. "Ako su vas ubili, što ću ja onda? E pa, evo me konačno na samom vrhu, da vidim što moram vidjet."

Penjao se sve više i više. Bio je mrak izuzev gdjekoje baklje što je treperila na zavijutku ili pokraj nekog otvore što je vodio na više katove kule. Pokušao je brojiti stepenice, ali je poslije dvije stotine izgubio račun. Tiho se kretao, jer mu se učinilo da čuje nečije glasove kako nešto govore, malo više od njega. Valjda je još koji štakor ostao živ?

Najednom, kad je oćutio da ne može izvući više ni daha iz sebe, niti nagnati koljena da se dalje savijaju, došao je do vrha stuba. Zastao je. Glasovi su sad bili bučni i dopirali su odnekud iz blizine. Osvrne se oko sebe. Popeo se bio do ravnog krova treće i najviše razine kule: otvorenog prostora, dvadesetak koraka dugačkog, s niskom ogradom. Tu je stubište bilo natkriveno malom prostorijom s kupolom nasred krova, sa dvojim niskom vratima okrenutim na istok i zapad. Na istočnoj strani Sam ugleda ravnicu Mordora, neizmjernu i tmurnu duboko dolje, i goru što gori u daljini. U njenim dubokim vruljama ponovo se nešto komešalo, a vatrene rijeke plamtjele su tako žestoko da je njihovo svjetlo čak i s ove udaljenosti od više milja obasjavalo vrh kule crvenim odsjajem. Vidik na zapad bijaše zapriječen osnovicom tornjića što je stajao u dnu ovoga gornjeg dvorišta i propinjao se svojim rogom visoko iznad vrhova okolnih bregova. U jednom uskom prozoru gorjelo je svjetlo. Vrata su bila svega desetak koraka od mjesta gdje je Sam stajao. Bila su otvorena ali mračna, a glasovi su dopirali upravo iz same njihove sjene.

U prvi mah Sam ih nije slušao; iskoračio je iz istočnih vrata i pogledao oko sebe. Odmah je zapazio da se ovdje gore vodio najžešći okršaj. Cijelo je dvorište bilo zakrčeno mrtvim orcima, odsječenim glavama i udovima. To je mjesto zaudaralo po smrti. Začuje režanje popraćeno udarcem i jaukom, pa se brže-bolje skloni unutra. Glas nekog orka podigne se u gnjevu, a Sam ga odmah prepozna, otresiti, surovi i hladni glas. Bijaše to glas Shagrata, zapovjednika Kule.

"Kažeš da ne ideš više tamo? Proklet bio, Snago, mali crve! Ako misliš da sam tako teško ranjen da mi se možeš slobodno rugat, grdno se varaš. Dođi vamo da ti iskopam oči ko što sam ih maloprije iskopo Radbugu. A kad dođu novi momci, obračunat ću se ja s tobom: poslat ću te Shelobi."

"Neće oni doć, bar ne prije nego što ti otegneš papke" otresito će Snaga. "Već sam ti dvaput reko da su Gorbagovi prasci prvi došli do ulaza, a da ni jedan od naših nije izašo. Lagduf i Muzgash su istrčali, ali su ih ustrijelili. Vidio sam kroz prozor, kad ti kažem. A oni su bili zadnji."

"Onda moraš ipak ti otić. Ja svakako moram ostat ovdje. Ali ja sam ranjen. Dabogda crko u Crnim jamama onaj prljavi odmetnik Gorbag!" Shagratov glas zamre u nizu pogrdnih imena i psovki. "Ja sam njemu zapaprio gorje nego on meni, al me

ranio, đubre jedno, nožem prije nego što sam ga zadavio. Moraš otić, jer ću te inače požderat. Moraš odnijet vijesti u Lugburz, inače ćemo obojica završit u Crnim jamama. Da, i ti ćeš. Nećeš se spasit skrivajuć se ovdje."

"Ja više ne idem niz te stepenice" zareži Snaga "pa bio ti zapovjednik ili ne bio. Jok! Ruke dalje od tog bodeža, inače ću ti strijelom prosut crijeva. Nećeš ti dugo bit zapovjednik kad oni gore čuju šta se sve ovdje desilo. Ja sam se borio za Kulu protiv onih smrdljivih štakora iz Morgula, samo što ste vas dvojica zapovjednika zamijesila ovu kašu tukuć se oko plijena."

"E, sad je dosta!" zareži Shagrat. "Znaš valjda da sam dobio takva naređenja. Gorbag je prvi počeo, kad je htio zdipit onu zgodnu košulju."

"A ti si ga razgoropadio zato što si se pravio onako važan. Uostalom, on je bio pametniji od tebe. Reko ti je više puta da je najopasniji od tih uhoda još uvijek na slobodi, a ti ga nisi htio slušat. Pa ni mene sad ne slušaš. Kažem ti da je Gorbag imo pravo. Tu je blizu jedan strašan bojovnik, jedan od onih krvožednih vilenjaka, ili jedan od onih prljavih *tarka*. Kažem ti da samo što nije došo vamo. Čuo si valjda zvono? Prošo je pored stražarâ, a to ti je sve *tarkovo* maslo. Tu je na stubištu. A dok je on tu, ja ne idem dolje. Ne bi išo čak ni da si sâm nazgûl."

"A, tako, dakle, je li?" prodere se Shagrat. "Ovo oćeš, ono nećeš? A kad taj dođe vamo, podbrusit ćeš pete i ostavit me ne cjedilu? E, bome, nećeš! Prvo ću ja tebi izbockat trbuh."

Onaj manji ork dotrči na vrata tornjića. Za njim dojuri Shagrat, krupan ork dugačkih ruku koje su mu u trku, onako pogrbljenom, visile do poda. Jedna mu je ruka mlitavo visila i činilo se da krvari, a drugom je držao na prsima velik crn zavežljaj. Čučeći iza vrata, Sam mu letimice spazi na crvenu svjetlu opako lice: bilo je izgrebeno kao od pandži što sve razdiru i okrvavljeno; slina mu curila niz izbočene očnjake, a režao je kao zvijer.

Koliko je Sam mogao razabrati, Shagrat je lovio Snagu po krovu dok manji ork nije, sklanjajući se i izmičući mu, vrisnuo i šmugnuo natrag u tornjić i nestao. Tada je tek Shagrat stao. Sam ga je kroz istočna vrata vidio kako stoji uz ogradu dašćući, lijevu je šaku naizmjence stiskao i polako otvarao. Odložio je zavežljaj na pod, desnom šapom izvadio dugačak, crven bodež i pljunuo na nj. Prišavši ogradi, nasloni se na nju i zagleda duboko dolje u vanjsko dvorište. Dva puta nešto dovikne, ali ne dobije odgovora.

Odjednom, dok je Shagrat bio još nagnut preko kruništa i okrenut leđima krovu, Sam primijeti, na svoje veliko čudo, kako se jedno od onih raskrečenih tijela miče. Ork je puzio. Pružio je šapu i dohvatio zavežljaj. Osovio se na noge teturajući. U drugoj je ruci držao koplje široka vrha, s kratkim, slomljenim drškom. Podigao ga je da ubode protivnika. Ali u istom času otme mu se piskutav glas, prostenje od boli ili mržnje. Hitar poput zmije, Shagrat se skloni u stranu, okrene i zarije nož protivniku u grlo.

"Jesam te, Gorbag!" uzvikne. "Nisi još sasvim crko, a? E pa, sad ću te dokrajčit!"

Priskoči palom orku i počne ga udarati i gaziti u svojoj jarosti, saginjući se od vremena do vremena da ga još jednom ubode i parne bodežom. Kad se napokon izdovoljio, zabaci glavu i ispusti grozan, grlen, slavodobitan urlik. Tad obliže bodež, stavi ga među zube, dohvati zavežljaj i pođe krupnim koracima do obližnjih vrata stubišta.

Sam nije imao kad razmišljati. Mogao je šmugnuti na druga vrata, ali teško da bi to mogao učiniti neprimjetno, a ne bi se ipak mogao dugo igrati skrivača s tim gnusnim orkom. Učinio je vjerojatno najbolje što je mogao. Pojurio je vičući u susret Shagratu. Nije više držao Prsten u ruci, ali mu je on bio tu, skrivena moć, strahovita prijetnja svim robovima Mordora. U ruci je pak držao Žalac, čije svjetlo pogodi orka u oči kao sjaj okrutnih zvijezda u strašnim vilin-zemljama, o kojima je i san ledena jeza za sav njegov soj. Osim toga, Shagrat se mije mogao istodobno boriti i čuvati svoje blago. Zastao je režeći i obnažujući očnjake. Tad još jednom, na tipičan način orkâ, odskoči u stranu, a kad Sam skoči na njega, posluži se teškim zavežljajem i kao štitom i kao oružjem te ga gurne svom snagom u lice neprijatelju. Sam posrne i, prije nego što se uspio oporaviti od udarca, Shagrat projuri mimo njega i sjuri se niza stube.

Sam potrči za njim psujući, ali ne odmakne daleko. Uskoro mu je opet Frodo pao na pamet, i sjetio se da se onaj drugi ork vratio u tornjić. Opet se našao u grdnoj nedoumici, a nije imao kad razmišljati. Ako mu Shagrat umakne, uskoro će vjerojatno naći pomoć i vratiti se. Ako ga Sam nastavi progoniti, onaj bi drugi ork tamo gore mogao počiniti kakvo užasno zlodjelo. Uostalom, možda Sam ne bi ni stigao Shagrata, a možda bi ga ovaj i ubio? Brže se okrene i potrči uza stube.

"Možda opet griješim?" uzdahne. "Ali moram najprije otići tamo gore, što god se poslije dogodilo."

Daleko dolje Shagrat je jurio preskačući stepenice, pretrčao dvorište i protrčao kroz dveri noseći svoj dragocjeni teret. Da ga je Sam vidio i znao kakve će mu jade zadati taj njegov bijeg, možda bi bio klonuo duhom. Ali sad su mu misli bile usredotočene na posljednji dio traganja. Oprezno je prišao vratima tornjića i ušao unutra. Pred njim je bio mrak. Ali uskoro mu napregnute oči opaze neko slabo svjetlo na desnoj strani. Svjetlo je dopiralo kroz otvor što je vodio do drugog stubišta, mračnog i uskog: činilo mu se da se zavojito penje do vrha tornjića unutrašnjom stranom okruglog vanjskog zida. Negdje je gore treptala baklja.

Sam se tiho počne penjati uza stube. Došao je do baklje što je kapala pričvršćena iznad vrata slijeva koja su bila okrenuta prozorskom otvoru što je gledao na zapad: jedno od onih crvenih očiju koje su on i Frodo bili vidjeli odozdo, kod izlaza iz podzemnog hodnika. Brže-bolje prođe pokraj tih vrata i pohita na drugi kat strepeći da će ga svaki čas netko napasti, da će osjetiti kako ga odostraga nečiji prsti grabe za grlo. Dođe do prozora što je gledao na zapad, i do još jedne baklje iznad vrata što su vodila u hodnik koji je prolazio sredinom tornjića. Vrata su bila otvorena, ali je u hodniku bio mrak izuzev treperenja baklje i crvena žara što je prodirao izvana kroz prozorski otvor. Ali tu je bio kraj stubama, dalje ih više nije bilo. Sam se ušulja u hodnik. S obje strane bila su po jedna niska vrata, zatvorena i zaključana. Niotkud ni glasa.

"Slijepo crijevo" promrndža Sam. "A koliko sam se samo penjao! Ovo ipak ne može biti vrh tornjića. Ali što sad mogu?"

Otrči natrag do nižeg kata i iskuša vrata. Nije ih mogao ni pomaknuti. Odjuri opet gore, a niz lice mu potekne znoj. Slutio je da je svaka minuta dragocjena, ali su minute prolazile jedna za drugom a da nije mogao ništa učiniti. Nije više mario za Shagrata ni za Snagu ni za bilo kojeg drugog orka na svijetu. Čeznuo je samo za svojim gospodarom, za jednim jedinim pogledom na njega ili za jednim jedinim dodirom njegove ruke.

Naposljetku, umoran, osjećajući se konačno poražen, sjedne na stepenicu ispod razine poda u hodniku i zarije glavu u ruke. Bilo je tiho, dozlaboga tiho. Baklja koja je već bila dogorijevala kad je došao, zapucketa i ugasi se, i on oićuti kao ga mrak preplavljuje poput plime. A onda tiho, na svoje vlastito čudo, na tom zaludnom kraju svoga dugog putovanja i jada, potaknut nekom neznanom mišlju, Sam zapjeva.

Glas mu bijaše tanak i drhtav u hladnoj, mračnoj kuli: glas zlosretnog i umornog hobita za koji nijedan ork koji bi ga čuo ne bi mogao pomisliti da je zvonka pjesma vilin-gospodara. Pjevušio je stare dječje pjesmice iz Shirea, i ulomke stihova gospodina Bilba što su mu padali na pamet poput letimičnih pogleda na zavičaj. A onda se najednom probudi u njemu nova snaga i glas mu zazvoni dok su mu vlastite riječi nezvane dolazile naum i uklapale se u jednostavni napjev.

Na zapadu, gdje odvajkad sunce spava,
Možda baš sad cvijeta cvijeće,
Krošnja lista, buja trava,
Vuga poje, potok teče.
Ili možda ove noći bez oblaka,
Vilin zvijezde, ko dragulje bijele nosi,
Glave njišuć, breza svaka,
Među lišćem, razasute ko po kosi.

Čamim tu na kraju puta,
Zatočen u tmini klisa,
Al znam, povrh čvrstih kula,
Ko i povrh svake gore, svakog visa,
Svake sjene, svjetlost sunca se prelama,
Ili zvijezda dok po svodu vječno lijeću.
Tako ja sa danjim svjetlom i zvijezdama
Oprostit se – nikad neću!

"Al znam, povrh čvrstih kula" ponovo zapjeva, ali onda naglo umukne. Učini mu se da mu se odazvao nečiji slabašni glas. Ali odmahzatim opet ništa nije čuo. Ne, opet je nešto čuo, ali to nije bio glas. Primicali su se nečiji koraci. U hodniku iznad njega tiho su se otvarala vrata; stožeri su zacviljeli. Sam se skutri osluškujući. Vrata se zatvore uz potmuo tresak, a onda odjekne režanje orka:

"Ej-hej! Ti tamo gore, štakore đubrišni! Prestani tu cvilit, da ti ne dođem i naučim te pameti. Čuješ me?"

Nije bilo odgovora.

"Dobro" zareži opet Snaga. "Ipak ću ti doć da vidim šta smjeraš."

Stožeri ponovo zacvile, a Sam izviri iza ugla praga u hodniku, opazi kako sijevne svjetlo na otvorenim vratima i kako se pomalja nejasna prilika orka. Činilo se da nosi ljestve. Iznenada sam pojmi da se do najviše prostorije ide kroz vrata u stropu hodnika. Snaga prisloni ljestve uza zid, namjesti ih i popne se njima nekud gore. Sam začuje kako povlači zasun, a onda opet onaj isti odvratni glas:

"Samo mirno lezi jerbo ćeš mi inače skupo platit! Sve bi reko da nećeš dugo živit na miru, al ako nećeš da zabava sad odma počne, drži rađe jezik za zubima, razumiješ? Evo ti na da te malo podsjetim!"

I razlegne se nešto poput pucnja bičem.

Gnjev u Samovu srcu iznenada preraste u bijes. Skoči na noge, potrči i popne se uz ljestve kao mačka. Izroni glavom usred poda u velikoj okrugloj prostoriji. Sa stropa je visila crvena svjetiljka; prozorski otvor što je gledao na zapad bio je visok i mračan. Uza zid pod prozorom ležalo je na podu nešto nad čime se naginjala crna prilika orka. Ork je po drugi put zamahnuo bičem, ali od udarca nije bilo ništa.

Vičući na sav glas, Sam jurne na nj sa Žalcem u ruci. Ork se munjevito okrene, ali prije nego što je uspio učiniti ijedan drugi pokret, Sam mu odsiječe šaku u kojoj je držao bič. Urlajući od boli i straha, ork očajnički nasrne oborenom glavom na nj. Samov drugi udarac promaši pa on izgubi ravnotežu i padne nauznak hvatajući se grčevito za orka koji se sapleo o njega. Prije nego što se uspio osoviti na noge, Sam začuje vrisak i tresak. Ork se u svojoj žurbi spotaknuo o vrh ljestava i pao kroz vrata u podu. Sam se nije više obazirao na nj. Otrči do prilike skutrene na podu. Bijaše to Frodo.

Bio je gol i ležao je kao obamro na hrpi prljavih dronjaka: jednu je ruku držao podignutu zaklanjajući lice. Na boku mu se nazirala ružna modrica od udarca bičem.

"Frodo! Gos'n Frodo moj dragi!" uzvikne Sam, gotovo obnevidio od suza. "Ja sam to, Sam, evo me, stigo sam!"

Pridigne gospodara i privije ga uza se. Frodo otvori oči.

"Da li ovo još sanjam?" procijedi. "ali oni drugi snovi bili su užasni."

"Uopće ne sanjate, gospodaru" reče mu Sam. "Ovo je stvarnost. Ja sam tu. Stigo sam."

"Teško mi je povjerovati" izusti Frodo držeći se grčevito za nj. "Bio je tu jedan ork s bičem, a onda se pretvorio u Sama! Znači da ipak nisam sanjao kad sam dolje čuo ono pjevanje, i kad sam se pokušao odazvati? Jesi li to ti bio?"

"Jesam, nego šta, gos'n Frodo. Već sam bio skoro izgubio nadu. Nikako vas nisam mogo naći."

"E pa, sad si me našao, Sami, dragi moj Same" reče mu Frodo i nasloni se na Samove nježne ruke, te sklopi oči kao dijete koje se odmara pošto je voljeni glas ili ruka odagnala od njega noćnu mòru.

Sam pomisli da bi mogao dovijeka ovako, sav blažen, sjediti, ali nije smio. Nije bilo dovoljno pronaći gospodara, mora ga još pokušati i spasiti. Poljubi Froda u čelo.

"Hajte, probudite se, gos'n Frodo!" reče mu što je mogao veselijim glasom, kao nekoć kad je odgrtao zastore u vrećastom vijencu u ljetno jutro.

Frodo uzdahne i sjedne.

"Gdje smo uopće? Kako sam dospio ovamo?" priupita.

"Nemamo vremena za priče dok smo još ovdje, gos'n Frodo" reče mu Sam. "Sad smo na vrhu one kule koju smo vidjeli odozdola, od onog rova prije nego što su vas orci ščepali. Ne znam koliko je vremena odonda prošlo. Računam da je prošlo više od jednog dana."

"Samo toliko?" začudi se Frodo. "Meni se čini da su prošli tjedni. Moraš mi sve ispričati ako bude prilike. Nešto me udarilo, je li? Onda sam pao u mrak i ružne snove,

a kad sam se probudio, vidio sam da je na javi još gore. Oko mene su bili sve sami orci. Mislim da su mi najprije izlili u grlo neki užasni vreli napitak. U glavi mi se razbistrilo, ali sam bio umoran i sve me boljelo. Svukli su me dogola, a onda su došle dvije velike zvijeri i ispitivale me, ispitivale toliko da sam pomislio da će me izluditi, stojeći onako nada mnom, likujući i premećući bodeže u rukama. Nikad neću zaboraviti one njihove šape i oči."

"I nećete, gos'n Frodo, ako budete stalno pričali o njima" napomene Sam. "Ako ih ne želimo više vidjet, što prije krenemo, to bolje. Možete li hodat?"

"Da, mogu" odgovori Frodo i polako ustane. "Nisam ozlijeđen, Same. Samo sam strašno umoran, i ovdje me nešto boli."

Zabaci ruku na šiju iznad lijevog ramena. Kad je ustao, Samu se učini da je sav u vatri: gola mu koža bila skrletna pri svjetlu svjetiljke. Dva puta Frodo prođe po sobi.

"Sad mi je već bolje!" reče, malo bolje raspoložen. "Kad sam ostao sam, nisam se usuđivao ni pomaknuti jer bi se odmah pojavio koji stražar. A onda su odjednom počeli urlati i tući se. One dvije velike zvijeri: njih su se dvojica, mislim, pograbili. Oko mene i mojih stvari. Ja sam ovdje ležao prestravljen. Onda je postalo tiho kao u grobu, što je bilo još gore."

"Da, čini mi se da su se pograbili" potvrdi Sam. "Bit će da je ovdje bilo dvije stotine tih prljavih skotova. Reklo bi se da je to ipak bio prevelik zalogaj za Sama Gamgeeja. Samo što su se svi oni među sobom poklali. To je bila sva sreća, al bi predugo trajalo da se o tome spjeva pjesma, barem dok smo još ovdje. E pa, što ćemo sad? Ne možete ipak, gos'n Frodo, hodat po Crnoj zemlji samo u svojoj koži."

"Sve su mi oduzeli, Same" reče mu Frodo. "Sve što sam imao. Razumiješ li? *Sve!*" Ponovo se skutri na podu oborene glave, kao da su ga tek vlastite riječi uvjerile u svu veličinu nesreće, pa ga shrvao očaj. "Naš je pothvat, Same, propao. Ako se i izvučemo odavde, ne možemo se više spasiti. Samo se vilenjaci mogu odavde spasiti. Oni mogu pobjeći daleko, daleko iz Međuzemlja, daleko preko mora. Ako je i ono dostatno široko da Sjena ne dopre donde."

"Ne, nisu sve, gos'n Frodo. I nije sve propalo, još nije. Ja sam ga uzeo, gos'n Frodo, da prostite! I sačuvo ga. Evo, ovdje mi je o vratu, mogu vam reć da je to strašan teret." Sam potraži Prsten i lančić. "Sad vam ga valjda moram vratit?"

Kad je napokon dotle došlo, Sam se nekako skanjivao da vrati Prsten i opet njime optereti gospodara.

"Kod tebe je?" zgrane se Frodo. "Tu kod tebe? Same, ti si pravo čudo!" Tad, začudo, naglo promijeni glas. "Daj mi ga!" uzvikne, ustane i pruži drhtavu ruku. "Daj mi ga odmah! Ne smiješ ga više zadržavati kod sebe."

"Dobro, gos'n Frodo" odgovori mu Sam, poprilično iznenađen. "Evo ga!" Polako izvadi Prsten i prebaci lančić preko glave. "Al sad ste, gospodine, u zemlji Mordor, a kad izađete odavle, vidjet ćete Ognjenu goru i sve to skupa. Vidjet ćete da je Prsten sad jako opasan, i da ga je teško nosit. Ako vam bude preteško, mogu vam, valjda, opet pomoć?"

"Ne, ne!" uzvikne Frodo pa otme Samu Prsten i lančić iz ruke. "Ne, nećeš, lopove jedan!"

Zadihao se zureći u Sama očima razrogačenim od straha i kivnosti. Tad iznenada stisne Prsten u šaci i zastane zgranut. Reklo bi se da mu se razbistrilo pred očima, pa prijeđe rukom preko bolnog čela. Grozno priviđenje učinilo mu se, onako

omamljenom kao što je još bio od rane i straha, posve zbiljskim. Sam se bio pretvorio, na njegove oči, opet u orka koji pohlepno gleda na svoje blago i grabi šapom z anjim, onaj gnusni mali skot lakomih očiju i slinave gubice. Ali priviđenja je nestalo. Pred njim je klečao Sam, lica iskrivljena od boli, kao da mu je nož zario u srce, a na oči mu navrle suze.

"O, Same!" uzvikne Frodo. "Što sam to rekao? Što sam to učinio? Oprosti! I to nakon svega onoga što si uradio. To ti je ta užasna snaga ovoga Prstena. Ali ne zamjeri mi, Same! Ja moram nositi ovo breme do kraja. Nema druge. Ne smiješ se ispriječiti između mene i zle kobi."

"Sve je u redu, gos'n Frodo" otpovrne Sam otirući rukavom oči. "Razumijem. Ali valjda vam ipak još mogu pomoć? Moram vas izvuć odavle. Odma, razumijete? Al najprije trebate nešto odjeće i opreme, a onda i nešto jela. S odjećom će bit najlakše. Kad smo već u Mordoru, najbolje da se obučemo po mordorski; uostalom, nemamo šta birat. Morate se, na žalost, zadovoljit njihovim stvarima, gos'n Frodo. Pa i ja. Ako idemo dalje skupa, najbolje da i jednako izgledamo. Najprije se ovim zaogrnite!"

Sam raskopča svoju sivu pelerinu i prebaci je Frodu preko ramena. Zatim zbaci naprtnjaču s leđa na pod i isuče Žalac iz korica. Oštrica mu nije gotovo ni zatreptala.

"A na ovo sam zaboravio, gos'n Frodo" nastavi Sam. "Ne, nisu vam sve oduzeli! Vi ste meni posudili Žalac, ako se sjećate, i Gospinu bočicu. I jedno i dugo mi je ovdje. Al ostavite mi ih još malo, gos'n Frodo. Moram pogledat šta se još ovdje može nać. Vi ostanite ovdje! Prošetajte malo i razgibajte noge. Odma se vraćam. Neću daleko."

"Čuvaj se, Same!" upozori ga Frodo. "I požuri! Možda još koji ork vreba u zasjedi?"

"Moram riskirat" reče Sam, pa ode do vrata u podu i spusti se niz ljestve. Začas mu se glava iznova pojavi u otvoru. Baci dug bodež na pod. "Ovo bi nam moglo još dobro doć" reče. "Mrtav je onaj što vas je bičevo. Izgleda da je u žurbi skrho vrat. Dajte sad povucite ove ljestve gore, gos'n Frodo, ako mognete, i nemojte ih spuštat dok vam se ne javim lozinkom. Viknut ću vam *Elbereth*, ko vilenjaci. To ne bi nikad nijedan ork reko."

Frodo je sjedio neko vrijeme i drhturio dok su mu glavom promicale užasne strepnje, jedna gora od druge. Tad ustane, umota se u vilin-pelerinu i ushoda gore-dolje ne bi li se zabavio drugim mislima, zavirujući i zagledajući u svaki zakutak svoje tamnice.

Nije dugo čekao, iako mu se, onako isprepadanom, učinilo da je prošlo gotovo sat vremena, kad začuje Samov glas kako ga tiho doziva:

"Elbereth, Elbereth!"

Frodo spusti kroz otvor lagane ljestve. Sam se popne uz njih predišući i noseći velik zavežljaj na glavi, a onda ga uz tresak baci na pod.

"A sad požurite, gos'n Frodo!" uzvikne. "Moro sam se malko više potrudit da nađem nešto što je toliko malo da će nam odgovarat. Moramo se zadovoljit ovim što sam našo. Al valja nam požurit. Nisam sreo ni žive duše, nit sam išta vidio, al nekako ipak nemam mira. Mislim da nas ovdje motre. Ne bi vam znao to objasnit, al kako da vam kažem... imam osjećaj ko da je tu negdje jedan od onih gadnih letećih jahača, negdje gore u pomrčini gdje ga ne možemo vidit."

Odveže zavežljaj. Frodo gadljivo pogleda sadržaj, ali nije bilo druge: morao je odjenuti te stvari ili hodati gol. Bile su tu dugačke dlakave hlače od nekog nečistog krzna i bluza od prljave kože. Odjene ih. Preko bluze navuče žičanu košulju od čvrstih kolutića, prekratku za običnog orka ali predugu i pretešku za Froda. Opaše se pojasom o kojem je visio kratak tok u kojem bijaše bodež široke oštrice. Sam je donio i nekoliko kaciga. Jedna je od njih koliko-toliko pristajala Frodu, crni kalpak sa željeznim obodom i željeznim obručima obloženim kožom, na kojima bijaše crvenom bojom naslikano opako Oko iznad štitnika za nos nalik na kljun.

"Morgulska roba, Gorbagova oprema, bolje je izrađena od ove i bolje bi nam pristajala" reče Sam "al ne bi, mislim, bilo dobro da nosimo njihova obilježja u Mordoru, pogotovo poslije ovog okršaja ovdje. Eto tako, gos'n Frodo. Izgledate ko pravi mali ork, ako smijem bit toliko slobodan da kažem – il bi bar tako izgledali kad bi vam mogli još na lice stavit masku, kad bi imali duže ruke i kad bi bili krivonogi. Ovim ćemo prikrit neke od izdajničkih znakova." Sam zaogrne Froda širokom crnom pelerinom. "Eto, sad smo gotovi! Možete usput uzet i štit."

"A što je s tobom, Same?" upita ga Frodo. "Zar nećemo jednako izgledati?"

"Pa znate šta, gos'n Frodo, baš sam nešto mislio" otpovrne Sam. "Najbolje da ništa od svojih stvari ne ostavim za sobom, a opet ih ne možemo ni uništit. Ne mogu ni pancirsku košulju nosit preko svoje odjeće, je li? Mogu se samo prerušit."

Kleknuvši, pomno smota svoju vilin-pelerinu. Od nje, začudo, napravi sasvim mali smotak, koji strpa u naprtnjaču što je ležala na podu. Ustane, zabaci naprtnjaču na leđa, nabije kacigu na glavu i zaogrne se jednom drugom crnom pelerinom.

"Eto tako!" reče. "Sad smo prilično slični. I možemo krenut!"

"Ja neću moći, Same, stalno trčati" pripomene Frodo i kiselo se osmjehne. "Jesi li se raspitao za gostionice duž puta? Ili da nisi možda zaboravio na jelo i pilo?"

"Pa zbilja i jesam!" reče Sam i zdvojno zazviždi. "Bome, gos'n Frodo, sad kad ste to rekli, nekako sam naglo ogladnio i ožednio! Ne sjećam se više svog zadnjeg zalogaja ni gutljaja. Zaboravio sam na sve to tražeć vas na sve strane. Nego, da malo razmislim! Kad sam zadnji put pogledo, imo sam još toliko one vilenjačke popudbine, i od onog što nam je dao zapovjednik Faramir, da bi mi doteklo da se još dva tjedna održim na nogama, kad bi baš moro. Al ako je bila još koja kap u mješini, nema je više. To nikako neće doteć za dvojicu, ni govora. Pa zar orci ne jedu i ne piju? Il da možda ne žive samo od nečista zraka i otrova?"

"Ama, jedu oni, Same, i piju. Sjena koja ih je uzgojila može samo oponašati, a ne i stvarati nikakva nova prava bića. Ne vjerujem da je ona porodila orke nego ih je samo pokvarila i izopačila; a ako uopće treba da žive, moraju živjeti kao i sva druga živa bića. Pit će smrdljivu vodu i jest će smrdljivo meso, ako ne nađu ništa bolje, ali otrov neće jesti. Mene su bar nahranili, pa mi je lakše nego tebi. Ovdje negdje mora biti još hrane i vode."

"Al nemamo vremena da ih tražimo" reče mu Sam.

"Ipak je ovdje malo bolje nego što misliš" odvrati Frodo. "Dok tebe nije bilo, imao sam i malo sreće. Zbilja mi nisu sve oduzeli. Među prnjama na podu našao sam i svoju torbu za jelo. Dakako da su je pretražili. Ali mislim da im se zgadio sam izgled i miris *lembasa*, još više nego Golumu. Rasuli su ga po podu i nešto od toga zgazili i izmrvili, ali sam ja sve to skupio. Nije mnogo manje od onoga što ti imaš. Ali Faramirovu su mi hranu oduzeli, a mješinu za vodu izrezali."

"E pa, onda ne treba na to više trošit riječi" reče Sam. "Za početak imamo dosta toga. Al s vodom će bit teško. Nego, hajdemo, gos'n Frodo! Idemo, inače nam ni čitavo jezero neće bit ni od kakve fajde!"

"Ne idemo prije nego što ti, Same, nešto prigrizeš" opet će Frodo. "Ja se prije toga ne mičem s mjesta. Hajde, pojedi ovaj vilin-kolač i popij još te zadnje kapi iz svoje mješine! Sve je skupa sasvim beznadno, pa se ne vrijedi ni brinuti što će biti sutra. Vjerojatno ga neće ni biti."

Napokon su krenuli. Pošto su sišli niz ljestve, Sam ih je skinuo i odložio uz zgrčeno tijelo poginulog orka u hodniku. Na stubištu je bio mrak, ali se na krovu još vidio odsjaj planine, iako se već bio gasio i pretvarao u sumorno rumenilo. Pošto su uzeli dva štita da upotpune svoje prerušavanje, krenuli su dalje.

Pošli su niz velike stube. Visoka prostorija u tornjiću u kojoj su se ponovo bili našli, djelovala je sad gotovo domaće: opet su bili na čistini a iz zidova je izbijala strava. Možda su svi bili mrtvi u kuli Cirith Ungola, ali je kula još bila prožeta strahom i zlom.

Napokon su sišli do vrata koja su vodila u vanjsko dvorište, pa su zastali. Čak su i odatle osjećali kako stražari zrače pakošću, crne nijeme spodobe s obje strane dveri kroz koja je dopirao mutni sjaj Mordora. Dok su se probijali između gnusnih lešina orkâ, svakim im je korakom bivalo sve teže. Zaustavili su se još prije nego što su došli do nadsvođenog izlaza. Svaki pedalj dalje izazivao bi boli i malaksalost volje i udova.

Frodo nije imao snage za takvu borbu. Klonuo je na zemlju.

"Same, ja ne mogu dalje" promrsi. "Past ću u nesvijest. Ne znam što mi je."

"Ja znam, gos'n Frodo. Držite se još malo! To vam je od ovih vrata. U njima se krije neka čarolija. Al ja sam već prošo tuda, pa ću i izać. Ne može bit opasnije nego što je bilo. Idemo!"

Sam ponovo izvadi Galadrielinu vilin-bočicu. Kao da želi odati počast njegovoj odvažnosti i ukrasiti sjajem njegovu vjernu, preplanulu hobitsku ruku koja je počinila takva junaštva, bočica odjednom zablista i obasja cijelo to sjenovito dvorište blještavom svjetlošću, koje nije slabilo niti se gasilo.

"Gilthoniel, A Elbereth!" uzvikne Sam. Nije znao zašto, ali u mislima se najednom vrati do vilenjakâ u Shireu i one plesme koja je otjerala Crnog jahača nekud među drveće.

"Aiya elenion ancalima!" uzvikne Frodo, koji je opet koračao za njim.

Volja stražara bijaše u tren oka skršena, kao da je puklo kakvo uže, a Frodo i Sam pođu dalje teturajući. Zatim potrče kroz dveri i mimo velikih spodoba što su sjedile užagrenih očiju. Odjekne tutanj. Zaglavni kamen u svodu tresne gotovo na njihove pete a zid popusti i sruši se. Za dlaku su mu izmakli. Zazvoni zvono, a stražari ispuste visok i grozomoran urlik. Odazove im se nešto visoko gore u mraku. Sa crnog neba dojuri kao strijela krilata prilika parajući oblake sablasnim vriskom.

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol

II. poglavlje

ZEMLJA SJENE

Sam je bio još toliko pametan da gurne bočicu u njedra. "Bježite, gos,n Frodo!" reče. "Ne, nemojte tuda! Tu vam je iza zida strmina. Hodite za mnom!"

Pobjegli su od dveri niz cestu. Iza pedesetak koraka cesta je naglo zavijala oko izbočena bastiona na litici, pa ih više nisu mogli vidjeti iz Kule. Umakli su im na neko vrijeme. Pribivši se uza stijenu, predahnuli su, a onda im se presiječe dah. Nazgûl je sjedio na bedemu pokraj razvaljenog ulaza i ispuštao svoje kobne krike tako da se sve orilo.

Prestravljeni, produžili su posrćući dalje. Ubrzo je cesta oštro zavijala na istok izlažući ih na jedan grozan tren pogledu s Kule. U bijegu su se osvrnuli i spazili veliku crnu priliku na kruništu. Pojure između visokih okomitih stijena kroz usjek što se strmo spuštao do ceste za Morgul. Došli su do raskrižja. Još uvijek nije bilo traga orcima ni odziva na krik nazgûla, ali su znali da taj muk neće dugo potrajati. Hajka samo što nije počela.

"Neće valjati, Same" reče Frodo. "Da smo pravi orci, jurili bismo natrag do Kule, a ne bismo bježali od nje. Prvi neprijatelj na kojeg naiđemo, prepoznat će nas. Moramo se skloniti s ove ceste."

"A ne možemo" odgovori mu Sam "kad nemamo krila."

Istočne padine Ephel Dúatha bile su strme, sunovraćale su se niz litice i vrleti do crne kotline što je ležala između njih i unutarnjeg grebena. Nedaleko od raskrižja, iza još jedne strme nizbrdice, viseći kameni most premošćivao je ponor noseći cestu dalje do razbacanih obronaka i udolina Morgaia. Frodo i Sam očajnički pojure preko mosta, ali tek što su stigli do njegova kraja, začuju za sobom glasove hajke. Daleko za njima, visoko gore iznad gorskog pristranka, dizala se kula Cirith Ungola na kojoj su kamenovi mutno odsijevali. Iznenada se opet na njoj resko oglasi zvono te se razlegne snažna zvonjava. Odjeknu rogovi. S druge strane mosta odazovu se nečiji povici. Dolje u mračnoj kotlini, odsječeni od odbljesaka Orodruina što su se gasili, Frodo i Sam nisu ništa vidjeli, ali su već čuli bat potkovanih stopala i hitar konjski topot s ceste.

"Brže, Same! Idemo prijeko!" uzvikne Frodo. Popnu se na nisku ogradu mosta. Na svu sreću, tu nije više bio onako jeziv ponor jer su se obronci Morgaia već bili popeli gotovo do razine ceste, ali je bilo suviše mračno da bi mogli procijeniti dubinu pada.

"E pa, odoh ja, gos'n Frodo!" reče Sam. "Zbogom!"

On skoči a Frodo za njim. Tek što su bili pali, začuju konjanike kako jure preko mosta i orke kako trče za njima. Ali, da se usudio, Sam bi se najradije bio nasmijao. Iako su se pribojavali vratolomna pada na nevidljivo stijenje, hobiti su, nakon pada od tri-četiri metra, završili uz tresak i lomljavu u nečemu čemu se ni najmanje nisu nadali: guštiku trnovita grmlja. Sam se opružio tiho sišući ogrebenu šaku. Čim je prošao konjski topot i tapkanje nogu, odvaži se prošaptati:

"Bome, gos'n Frodo, nisam znao da išta raste u Mordoru! Al da sam znao, očekivao bi baš ovako nešto. Ove su bodljike, sudeć po opipu, najmanje pedalj dugačke; probile su mi sve što imam na sebi. Da sam bar obuko onu pancirsku košulju!"

"Pancirska ti košulja ne bi ništa pomogla" reče Frodo. "Ne vrijedi ovdje čak ni kožni haljetak."

Jedva su se nekako iskobeljali iz guštika. Trnje i vrijesak bili su žilavi kao žica i prianjali kao pandže. Prije nego što su se napokon izvukli, poderali su i potrgali pelerine.

"A sad idemo dolje, Same" šapne Frodo. "Idemo brže u dolinu, a onda ćemo, čim mognemo, udariti na sjever."

Negdje u vanjskom svijetu opet se danilo, a daleko iza pomrčine Mordora sunce se ponovo penjalo preko istočnog ruba Međuzemlja, ali je ovdje bio još mrak kao u rogu. Planina je tinjala i vatre su se na njoj gasile. Izblijedio je odsjaj na stijenama. Istočnjak koji je puhao za sve vrijeme otkako su krenuli iz Ithiliena, činilo se da je zamro. Polako i mukotrpno savladavali su prepreke, pipali oko sebe, glavinjali, puzili među stijenjem, bijelim vrijesom i suhim granjem u nepronićnim sjenama, silazeći sve dublje i dublje dok više nisu mogli dalje.

Napokon su stali, sjeli jedan do drugoga i naslonili se leđima na neku gromadu. Obojica su bili uznojeni.

"Da mi sad i sam Shagrat ponudi čašu vode, stisnuo bih mu ruku" reče Sam.

"Ne govori tako!" prekori ga Frodo. "Od toga nam je još samo gore." Izvali se, onako umoran i omamljen, i zašuti na neko vrijeme. Napokon opet jedva nekako ustane. Na svoje veliko čudo, opazi da Sam spava. "Probudi se, Same!" reče mu. "Hajde! Vrijeme je da još nešto pokušamo."

Sam se osovi na noge i reče mu:

"Tko bi to reko! Izgleda da sam zadrijemo. Već se dugo nisam, gospodine, pošteno naspavo, pa su mi se oči same sklopile."

Sad je Frodo bio na čelu. Držali su se sjevera koliko su mogli i prolazili između kamenova i gromada kojih je bilo sva sila na dnu te velike jaruge. Uskoro su opet zastali.

"Ne vrijedi, Same" reče Frodo. "Ja ne mogu dalje ovako. Mislim, u ovoj pancirskoj košulji, dok sam god u ovom stanju. Kad sam prije bio umoran, čak mi je i pancirska košulja od *mithrila* bila teška, a ova je još kudikamo teža. I kakva mi korist od nje? Nećemo se nikud probijati borbom."

"Al možda ćemo se morat još borit" upozori ga Sam. "A tu su još i bodeži i zalutale strelice. Prvo i prvo, ni onaj Golum nije mrtav. Ne dopada mi se pomisao da nemate na sebi ništa do malo te kože između sebe i uboda u mraku."

"Čuj, Same, drago momče!" reče mu Frodo. "Umoran sam, iscrpljen, nemam više ni tračka nade. Ipak, moram i dalje nastojati da se probijem do one planine, dok se god držim na nogama. Dovoljan mi je i Prsten. Ubija me ova dodatna težina. Moram je se osloboditi. Nemoj misliti da sam nezahvalan. Mrsko mi je i pomisliti na onaj gadni posao koji si morao obaviti među onim lešinama dok nisi našao ovu košulju."

"Ne govorite o tome, gos'n Frodo! Molim vas! Ja bi vas nosio i na leđima kad bi mogo. Bacite ju onda!"

Frodo svuče pelerinu i žičanu košulju, pa odbaci ovu potonju. Malko zadrhti.

"Trebao bih zapravo nešto toplo" reče. "Postalo je hladno, ili da se nisam možda prehladio?"

"Možete uzet moju pelerinu, gos'n Frodo" opet će Sam. Skine naprtnjaču i izvadi iz nje vilin-pelerinu. "Šta velite na ovo, gos'n Frodo?" priupita ga. "Umotajte se dobro u tu krpu od orkâ i opašite se preko toga pojasom. A onda ovo prebacite preko svega. Nećete izgledati baš ko ork, al će vam bit toplije; sve bi reko da će vas bolje čuvat od bilo kakve opreme. To je izradila Gospa."

Frodo se zaogrne pelerinom i zakopča.

"Ovako je već bolje!" reče. "Sad sam mnogo lakši. Možemo dalje. Samo što mi se ovaj mrkli mrak zavlači u samo srce. Dok sam bio zatvoren, Same, pokušavao sam se prisjetiti Brandywinea, i šumokraja, i Vode što teče kroz vodenicu u Hobbitonu. Ali sad ih više ne mogu zamisliti."

"Eto ga na, gos'n Frodo, ovaj put ste vi prvi progovorili o vodi!" pripomene Sam. "Kad bi nas samo Gospa vidjela ili čula, reko bi joj: “Vaše gospodstvo, ne želimo ništa drugo do svjetla i vode: samo čiste vode i običnog danjeg svjetla, rađe nego sve dragulje, da prostite!” Al gdje je još Lórien!"

Uzdahne i mahne rukom prema visovima Ephel Dúatha što su se tek nazirali kao još gušća tmina naspram tmastog neba.

Krenuli su dalje. Nisu daleko odmakli kad Frodo ponovo zastane i reče:

"Crni jahač leti iznad nas. Osjećam ga. Najbolje će biti da mirujemo neko vrijeme."

Skutreni pod velikim kamenom, sjedili su neko vrijeme okrenuti zapadu i šutjeli. Napokon Frodo odahne i izusti:

"Prošao je."

Ustali su i obojica se u čudu zagledali. Daleko na lijevoj strani, na jugu, naspram neba što je sve više sivjelo, pomolili su se vrhunci i vioki grebeni velikog gorskog lanca, tamni i crni, vidljivi obrisi. Iza njih je sve više jačalo svjetlo. Polako se prikradalo sjeveru. Daleko gore, u visokim zračnim prostranstvima, vodila se bitka. Uzmicali su valoviti oblaci Mordora, a rubovi im se kidali pod naletom vjetra iz živoga svijeta što je tjerao isparenja i dim prema njihovoj mračnoj postojbini. Pod skutovima sumorne nebnice što su se dizali pred njima, u Mordor je prodiralo mutno svjetlo kao što blijedo jutro upada kroz nečist prozor u zatvor.

"Gledajte samo, gos'n Frodo!" usklikne Sam. "Gledajte! Vjetar se okrenuo. Nešto se događa. Ne ide baš sve po njegovu. Njegova se pomrčina u onom svijetu razilazi. Da mi je samo vidjet šta se to zbiva!"

Bijaše to izjutra petnaesti ožujka. Iznad doline Anduina sunce se penjalo preko istočne sjene i puhao je jugoistočni vjetar. Théoden je umirao na Pelennorskim poljima.

Dok su Frodo i Sam tako stajali i sve to gledali, rub svjetla širio se uzduž crte Ephel Dúatha, a onda su ugledali neku priliku kako leti velikom brzinom sa zapada. Isprva je to bila samo crna točkica naspram svjetlucave vrpce iznad gorskih vrhova, ali je sve više rasla i napokon se zarila kao strijela u tamnu nebnicu i preletjela visoko

iznad njih. U letu je ispustila dug i oštar krik, onako kako se nazgûli glasaju, ali se oni više nisu bojali tog krika: bijaše to krik jada i očaja, loše vijesti za Crnu kulu. Gospodara Prstenovih sablasti snašla je zla kob.

"Šta sam vam reko? Nešto se događa!" uzvikne Sam. “U ratu nam ide dobro”, reko je Shagrat, al Gorbag nije bio baš tako siguran. I imo je pravo. Stvari idu nabolje, gos'n Frodo. Zar nemate i vi sad malo nade?"

"Nemam, baš i nemam, Same" uzdahne Frodo. "To je sve tamo daleko iza gorja. A mi ne idemo na zapad nego na istok. I strašno sam umoran. A Prsten je tako težak, Same. Stalno ga gledam pred sobom kao kakav veliki vatreni kotač."

Samovo dobro raspoloženje opet naglo splasne. Tjeskobnim pogledom odmjeri gospodara i uhvati ga za ruku.

"Hajmo, gos'n Frodo!" reče mu. "Evo, ja sam ipak dobio nešto što sam želio: malo svjetla. Dovoljno da nam pomogne, al sve bi reko da je i opasno. Pokušajte još malo hodat, a onda ćemo leć jedan do drugoga i odmorit se. Al najprije prigrizite malčice od ove vilin-hrane, možda će vas okrijepit?"

Pošto su podijelili kolačić *lembasa* i sažvakali ga suhim ustima kako su najbolje znali i umjeli, Frodo i Sam produže dalje. Iako je bio tek sivi polumrak, bilo je ipak toliko svjetlo da su vidjeli da se nalaze duboko u dolini između planina. Kretali su se blagom uzbrdicom, a u dnu doline vidjeli su korito presušena potoka. S one strane njegova kamenita toka opazili su utabanu stazu kako vijuga uz podnožje zapadnih hridina. Da su za nju znali, mogli su skratiti put jer se taj puteljak odvajao od glavne ceste za Morgul na zapadnom kraju mosta i vodio preko dugih stuba usječenih u živu stijenu do dna doline. Njime su se služile ophodnje i glasnici koji su hitali do manjih utvrda i uporišta daleko na sjeveru, između Cirith Ungola i tjesnaca Isenmouthea, željeznog ždrijela Carach Angrena.

Iako je za hobite bilo pogibeljno služiti se tom stazom, sada im se žurilo, a Frodo je osjećao da se ne bi mogao pentrati među kamenim gromadama ni kroz bespuće udolina Morgaia. Osim toga, mislio je da će na sjeveru možda naići na put za koji će njihovi progonitelji smatrati najmanje vjerojatnim pravcem bijega. Zacijelo će temeljito pretražiti cestu istočno odo ravnice i prijevoj što vodi natrag na zapad. Tek kad budu daleko od Kule na sjeveru, Frodo je kanio potražiti put koji će ih odvesti na istok, na posljednji očajnički dio putovanja. Stoga su sad prešli preko kamenitog korita i pošli stazom orkâ. Neko su vrijeme išli njome. Litice slijeva bijahu nadvijene nad njima pa ih odozgo nitko nije mogao vidjeti, ali je staza često zavijala, a na svakom zavijutku mašili bi se mačeva i oprezno produžili dalje.

Nije bivalo ništa svjetlije jer je Orodruin i dalje rigao silna isparenja koja su vjetrovi iz suprotnog smjera dizali uvis, sve više i više, dok nisu napokon doprla do prostora iznad vjetra i širila se dalje poput neizmjerna krova, čiji se središnji stup dizao iz sjena izvan njihova vidokruga. Pješačili su bili više od sat vremena kad začuju neki zvuk i naglo stanu. Nevjerojatno ali neprijeporno, negdje je u blizini kapala voda. Iz vododerine s lijeve strane, toliko uske i oštre te se činilo kao da je crna litica zasječena golemom sjekirom, curkala je voda: valjda posljednji ostaci kakve umilne kiše skupljene iz suncem obasjanih mora, ali ju je zlehuda sudba nagnala na kraju da padne na zidine Crne zemlje i jalovo otekne u prašinu. Ovdje je izbijala iz stijene kao potočić

i tekla preko staze, skretala hitro nekud na jug i gubila se među mrtvim kamenjem. Sam priskoči do nje i uzvikne:

"Ako ikad ponovo vidim Gospodaricu, ispričat ću joj ovo! Najprije svjetlo a sad i voda!" Načas ušuti. "Gos'n Frodo, pustite prvo mene da se ja napijem."

"Dobro, iako tu ima mjesta i za dvojicu."

"Nisam to mislio" reče Sam. "Mislio sam: ako je voda otrovna il tako nešto, to će se brzo pokazat, pa bolje ja nego vi, gospodaru, ako razumijete što hoću da kažem."

"Razumijem. Ali radije ćemo, Same, zajedno okušati sreću, ili se bar pouzdati u nju. Ipak, pazi da nije prehladna!"

Voda je bila svježa ali ne i ledena, imala je neugodan okus, najprije gorak i uljast, ili bi se bar tako činilo kod kuće. Ovdje im se pak učinilo da je iznad svih pohvala, pa i iznad straha i svakog opreza. Napili su se do mile volje, a Sam je napunio i svoju mješinu. Nakon toga Frodo se osjećao bolje, pa su propješačili još nekoliko milja dok se puteljak nije proširio a početak grubih zidina duž njega upozorio ih da se približavaju još jednom uporištu orkâ.

"Ovdje ćemo skrenuti, Same" reče Frodo. "Moramo dalje na istok." Uzdahne motreći tamne grebene s druge strane doline. "Ostalo mi je još taman toliko snage da tamo gore potražim neku duplju. Onda ću se morati malo odmoriti."

Korito potoka protezalo se sad malo dalje ispod staze. Spustili su se dolje i počeli prelaziti preko njega. Iznenadili su se kad su naišli na tamne bare napajane vodenim žilama što su curile iz nekog izvora gore u dolini. Na vanjskim rubovima korita podno zapadnog gorja, Mordor je bio zemlja na samrti, ali još nije bila mrtva. Ondje je još raslo bilje, grubo, iskrivljeno, turobno, i borilo se za život. U udolinama Morgaia na drugoj strani doline krilo se nisko, kržljavo drveće, dok se hrapavo, sivo busenje rvalo s kamenjem, a po raslinju je gmizala uvela mahovina; na sve strane bujalo je suho, zapleteno grmlje. Na jednim je grmovima bilo dugačko, oštro trnje, a na drugima kukaste bodlje što su razdirale kožu poput noža. Na njima je visilo sumorno, smežurano lišće od neke davne godine šuškajući i pucketajući na tužnom povjetarcu, ali su im se crvljivi pupovi tek otvarali. Muhe, smeđaste, sive ili crne, obilježene kao i orci crvenom mrljom nalik na oko, zujale su i peckale ih, a iznad guštika bijelog vrijesa plesali su i kovitlali se rojevi glasnih mušica.

"Ova oprema od orkâ ništa ne valja" reče Sam mašući oko sebe rukama. "Da bar imam njihovu debelu kožu!"

Naposljetku Frodo nije više mogao dalje. Penjali su se uz usku položitu guduru, ali su morali još dugo hodati da dođu nadomak posljednjem strmom grebenu.

"Moram se malo odmoriti, Same, i odspavati ako mognem" reče Frodo. Pogleda oko sebe, ali učini mu se da se u tom sumornom kraju čak ni zvjerka nema kamo zavući. Najposlije se, onako iznureni, sklone pod zastor od trnovita grmlja što je zaklanjalo niski stjenoviti zid poput prekrivke.

Tu su sjeli i priredili objed kakav su mogli. Čuvajući dragocjeni *lembas* za zle dane, pojeli su polovicu od onoga što im je ostalo od Faramirove popudbine u Samovoj naprtnjači: nešto suhog voća i komadić suhog mesa, i gucnuli malko vode. Bili su pili vodu iz onih usjeklina u dolini, ali su opet bili žedni. U zraku Mordora bijaše nekakav gorak zadah koji je sušio usta. Čim bi Sam pomislio na vodu, klonuo bi

čak i on duhom punim nade. Iza Morgaia trebalo je još prijeći preko one grozne ravnice Gorgorotha.

"Dajte najprije vi, gos'n Frodo, malo odspavajte" reče Sam. "Opet se smrkava. Reko bi da je dan na izmaku."

Frodo uzdahne i zaspi gotovo prije nego što je Sam izgovorio te riječi. Sam se borio s umorom i uhvatio Froda za ruku, i tako šutke sjedio dok nije zanoćilo. Tad se napokon, da bi ostao budan, izvuče iz njihova skrovišta i pogleda oko sebe. Učini mu se da je kraj pun škripanja, pucketanja i podmuklih šumova, ali nije čuti bilo ni glasa ni bata koraka. Visoko iznad Ephel Dúatha na zapadu noćno je nebo bilo još mutno i blijedo. Ondje, među ostacima oblaka iznad tamnog i visokog vrha u gorju, Sam opazi bijelu zvijezdu kako načas zatreperi. Ljepota njena zgodi ga u srce dok ju je gledao iz ovog pustog kraja, i vrati mu se nada. Jer kroz glavu mu promakne, poput koplja, bistra i hladna, misao da je Sjena na kraju krajeva tek nešto sitno i prolazno: ima svjetla i uzvišene ljepote što će zauvijek ostati izvan njena dohvata. U Kuli je bio zapjevao više iz prkosa nego nade, jer je mislio samo na sebe. Sad ga je pak, na trenutak, prestala mučiti vlastita, pa čak i gospodarova sudbina. Zavuče se opet u grmlje i legne uz Froda te, odagnavši sav strah od sebe, utone u dubok i nepomućen san.

Probudili su se zajedno, držeći se za ruke. Sam je bio gotovo svjež, spreman za još jedan dan, ali Frodo uzdahne. On je nemirno spavao, neprestano je sanjao vatru, a ni buđenje mu nije donijelo utjehu. Ipak ga je san donekle okrijepio: bio je sad jači, sposobniji da nosi svoje breme još jedan dio puta. Nisu znali koje je doba dana ni koliko su dugo spavali, ali pošto su malo prigrizli i popili koji gutljaj vode, nastavili su se penjati uz guduru. Na kraju su stigli do strma obronka od sipine i kamenja što je padalo. Tu su i posljednji ostaci života bili odustali od borbe; vrhovi Morgaia bijahu bez trave, goli, nazubljeni, jalovi kao škriljevac.

Nakon dugog lutanja i traganja našli su puteljak kojim su se nastavili penjati; poslije silna veranja uz posljednjih tridesetak metara dohvatili su se vrha. Našli su se u rasjelini između dvije tamne hridine, a kad su prošli kroz njih, obreli su se na samom rubu posljednje obrane Mordora. Pod njima je, na dubini od pedesetak metara, ležala unutarnja ravnica što se sterala daleko do bezoblične pomrčine izvan njihova vidokruga. Glavni vjetar puhao je sad sa zapada, a velebni oblaci plovili su visoko na istok, ali je do pustih polja Gorgorotha dopirala još samo neka siva svjetlost. Tu se dim vukao po zemlji i zavlačio u duplje, a iz pukotina u tlu izbijala su isparenja.

Još uvijek u daljini, najmanje četrdeset milja daleko, ugledali su Kletu goru, kojoj je podnožje bilo u pepeljastosivim ruševinama, a golema kupa dizala se do velike visine, gdje joj je glava što se pušila bila obavijena oblacima. Vatre su na njoj bile prigušene, tinjale su, a ona je drijemala, opasna i zlokobna kao zvijer što spava. Iza nje je lebdjela neizmjerna sjena, zloslutna kao olujni oblak, velovi Barad-dûra što se ustobočio u daljini na dugom izdanku Pepeljastog gorja izbočenog sa sjevera. Mračna Sila bijaše duboko zamišljena, a Oko uprto unutra razmatrajući vijesti pune dvojbe i opasnosti: vidjelo je sjajan mač, i strogo, kraljevsko lice, i neko vrijeme nije marilo za druge stvari; sva njegova silna tvrđava, dveri za dverima i kula za kulom, bijahu obavijeni pogruženom tminom.

Frodo i Sam osjećali su istodobno gađenje i čuđenje gledajući tu mrsku zemlju. Između njih i gore koja se pušila, i svega oko nje na sjeveru i jugu, činilo se da je sve propalo i mrtvo, pustinja spaljena i zagušena. Pitali su se kako gospodar toga carstva uzdržava i hrani svoje roblje i vojske. A imao je vojsku. Dokle im je god sezao pogled, duž rubova Morgaia i dalje na jug, nalazili su se tabori, jedni od šatora, a drugi uređeni kao mali gradovi. Jedan je od najvećih takvih gradova bio upravo pred njima. Jedva milju daleko u ravnici, bio je nalik na golemo gnijezdo kukaca, s ravnim sumornim ulicama od koliba i dugačkih, niskih, smeđesivih zdanja. Oko njega je sve vrvjelo od življa što se motao tamo-amo; široka cesta vodila je od njega na jugoistok do puta za Morgul, a po njoj je hitalo mnoštvo kolona sitnih, crnih spodoba.

"Meni se ovo ni najmanje ne dopada" reče Sam. "Reklo bi se da je sve skupa prilično beznadno... osim što bi tamo gdje ima toliko naroda moralo biti i bunara i vode, a da o hrani i ne govorimo. Sve su to ljudi, a ne orci, ako me oči ne varaju."

Ni on ni Frodo nisu ništa znali o velikim poljima koja su obrađivali robovi daleko na jugu u tom prostranom carstvu, s onu stranu isparenja planine pokraj tamnih tužnih voda jezera Núrnen, niti o velikim cestama što vode daleko na istok i jug do zemalja koje plaćaju danak, iz kojih vojnici Kule dovoze dugačke povorke kola punih robe, plijena i svježeg roblja. Ovdje u sjevernim dijelovima bijahu rudnici i kovačnice i zborna mjesta dugo pripremanog rata; i ovdje ih je Mračna Sila, pomičući svoje vojske kao figure na ploči, sve okupljala. Njezini prvi potezi, prve provjere vlastite snage, izvedeni su na zapadnoj crti, prema jugu i sjeveru. Trenutno ih je povukla, dovela svježe snage i nagomilala oko Cirith Gorgora ne bi li se osvetila protivniku. Ako joj je cilj bio da ujedno zaštiti Goru od svakog pristupa, teško da je mogla učiniti nešto više.

"Eh!" proslijedi Sam. "Šta god oni imali jest i pit, mi ne možemo do toga doć. Nigdje ne vidim puta koji bi vodio dolje. A sve i kad bismo došli dolje, ne bismo mogli prijeć preko tog otvorenog prostora koji vrvi od neprijatelja."

"Ipak ćemo morati pokušati" reče mu Frodo. "Ovo nije ništa gore nego što sam očekivao. Ja se nisam ni nadao da ćemo preko ovoga prijeći. Sad ne vidim nikakve nade za takvo što. Ali svejedno moram učiniti sve što mogu. Zasad samo možemo što dulje izbjegavati da nas zarobe. Zato mislim da moramo produžiti na sjever i vidjeti kako je tamo gdje je ova otvorena ravnica nešto uža."

"Ja mogu to sasvim lijepo zamislit" otpovrne Sam. "Tamo gdje je ravnica uža, orci i ljudi bit će naprosto zbijeniji. Vidjet ćete, gos'n Frodo."

"Vjerujem da hoću, ako uopće dođemo tako daleko" reče Frodo i okrene se na drugu stranu.

Uskoro su ustanovili da ne mogu dalje grebenom Morgaia ni nekom od njegovih nižih razina, jer su sve bile ispresijecane dubodolinama, i nigdje nije bilo staze. Na kraju su bili prisiljeni vratiti se onom istom gudurom uz koju su se bili popeli i potražiti neki drugi put u dolini. Teško su se kretali jer se nisu usuđivali vratiti na onu stazu na zapadnoj strani. Pošto su prevalili milju-dvije, ugledali su, šćućureni u udubini na podnožju litice, utvrdu orkâ za koju su bili pretpostavljali da je tu negdje: bedem i skup kamenih kućica razmještenih oko tamnog ždrijela spilje. Nigdje nije bilo ni žive duše, ali su se hobiti i dalje oprezno šuljali držeći se što su bliže mogli trnovitih guštika kojih je bilo sva sila na ovom mjestu, s obje strane starog vodotoka.

Produžili su dvije-tri milje dalje i nisu više vidjeli one utvrde, ali tek što su opet počeli malo lakše disati, začuju reske i bučne glasove orkâ. Brže-bolje se sklone za neki smeđi, kržljavi grm. Glasovi im se približe. Uskoro ugledaju dvojicu orkâ. Jedan je bio u smeđoj odrpanoj odjeći oboružan rožnatim lukom; bio je od niskog soja, crne puti, širokih nosnica kojima je neprestano nešto njuškao: očito neka vrsta tragača. Drugi je bio krupan bojovnik, kao oni iz Shagratove, i nosio je znak Oka. I on je nosio luk na leđima i kratko koplje široka vrha. Svađali su se kao i obično, a kako su bili različita soja, govorili su zajedničkim jezikom na svoj način.

Na dvadesetak koraka od mjesta gdje su hobiti bili sakriveni, zastane onaj manji ork i zareži:

"Jok! Ja idem kući." I pokaže rukom preko doline na utvrdu orkâ. "Nema smisla da i dalje uludo njuškam po ovom kamenjaru. Kad ti velim da tu nema nikakva traga. Izgubio sam ga zato što sam tebi popustio. Kad ti kažem da je išo gore u brda, a ne dolinom."

"Nema baš neke fajde od vas, malih njuškala?" reče krupni ork. "Sve bi reko da su moje oči ipak bolje od vaših balavih nosova."

"Pa što si onda vidio tim svojim očima?" zareži opet onaj drugi. "Ma ajde bježi! Ne znaš čak ni šta tražiš."

"A ko je tome kriv?" priupita ga vojnik. "Ja nisam. Naredba je došla odozgora. Najprije vele da je to neki veliki vilenjak u sjajnom oklopu, a onda da je neki mali patuljak od čovjeka, pa onda da je čopor pobunjenih uruk-haia, a možda je i sve to troje?"

"Ah!" opet će tragač. "Svi su oni izgubili glave, pa to ti je! A reko bi da će neko od naših budža još i zaglavit, ako je istina ono što sam čuo: da je Kula zauzeta i sve to, i da je na stotine vaših pobijeno, a da im je zarobljenik ipak pobjego. Ako vi borci tako obavljate svoj poso, onda nije čudo što s bojišta stižu loše vijesti."

"Ko kaže da stižu loše vijesti?" zaurla vojnik.

"Ah! A ko kaže da ne stižu?"

"To su ti sve one proklete pobunjeničke priče, i da znaš da ću te zaklat ako ne začepiš tu svoju gubicu!"

"Dobro, dobro!" pomirljivo će tragač. "Neću više ni pisnut al ću si mislit svoje. A kakve veze sa svim tim ima onaj crni skot? Onaj žderonja što mlatara rukama?"

"Ne znam. Možda nikakve. Al kladio bi se da ne smjera ništa dobro kad stalno njuška okolo. Vrag ga odnio! Tek što nam je izmigoljio i pobjego kad nam vele da ga treba živa uvatit, i to što prije."

"E pa, nadam se da će ga neko ulovit i stat mu na rep" zareži tragač. "On nam je baš i izmiješo tragove kad je zdipio onu pancirsku košulju što ju je našo, i moto se onuda prije nego što sam ja stigo."

"Tako je bar izvukao živu glavu" reče vojnik. "Al još prije nego što sam znao da ga traže, ja sam ga pogodio ravno u leđa sa pedesetak koraka, al mi je pobjego."

"Ma ajde bježi! Promašio si" reče tragač. "Prvo, slabo gađaš, a onda si i prespor pa šalješ po nas jadne tragače. Već si mi dodijo."

I on podbrusi pete.

"Vrati se" vikne za njim vojnik "il ću te prijavit!"

"Kome? Nećeš valjda svom dragom Shagratu? Taj više neće bit zapovjednik."

"Reći ću nazgûlu tvoje ime i broj" reče vojnik spuštajući glas do siktanja. "Jedan je od *njih* sad zapovjednik u Kuli."

Onaj drugi zastane i odgovori mu glasom punim straha i bijesa:

"Prokleta podmukla tužibabo!" dovikne mu. "Niti znaš radit svoj poso niti se znaš držat svoga soja! Idi samo k onim svojim prljavim drekavcima, nek ti oderu kožu! Ako ih se prije ne dokopa neprijatelj. Čuo sam da su ucmekali Glavnoga, nadam se da je to istina."

Krupni ork, s kopljem u ruci, potrči za njim. Ali tragač se skloni za velik kamen, pogodi ga strelicom u oko pa ovaj tresne na zemlju. Mali ork otrči u dolinu i nestane.

Hobiti su neko vrijeme sjedili šutke. Napokon se Sam promeškolji i reče:

"E pa, ovo je ono što ja zovem čistim poslom. Kad bi se ovakvo lijepo prijateljstvo proširilo po cijelom Mordoru, nestalo bi pola naših briga."

"Tiho, Same!" šapne Frodo. "Možda ih još ima u blizini? Očito je da smo za dlaku izbjegli pogibli, i da nam je potjera bila na tragu više nego što smo i slutili. Ali takav je, Same, duh Mordora što se proširio do svih njegovih zakutaka. Orci su se oduvijek tako ponašali kad su prepušteni sami sebi, bar tako priče govore. Ali to nam ne ulijeva velike nade. Nas oni kudikamo više mrze, svi skupa i u svako doba. Da su nas ta dvojica otkrila, zaboravili bi na svoju svađu dok nas ne bi zatukli."

Ponovo je nastala duga šutnja. Opet ju je Sam prekinuo, ali ovaj put šaptom:

"A jeste li čuli, gos'n Frodo, što su rekli o *onom žderonji*? Jesam li ja vama reko da je Golum još živ, a?"

"Da, sjećam se. I čudio sam se otkud ti to znaš" otpovrne Frodo. "Nego, pazi sad! Mislim da će biti bolje da se ne mičemo odavde dok se sasvim ne smrkne. Pa hajde, ispričaj mi kako si to doznao, i što se sve dogodilo, samo ako možeš posve tiho."

"Pokušat ću" reče Sam "al kad se sjetim onog smrdljivca, toliko se ražestim da bi najrađe zaurlo."

Hobiti su sjedili pod okriljem trnovita grma dok se sumorno svjetlo Mordora polako pretapalo u mrklu noć bez zvijezda. Sam ispripovjedi šaptom Frodu u uho sve za što je mogao naći riječi o Golumovu podmuklom napadu, strahotama Shelobe i o svojim pustolovinama s orcima. Kad je dovršio, Frodo nije rekao ni riječi nego je samo uhvatio Sama za ruku i stisnuo mu je. Napokon se promeškolji i reče:

"E pa, mislim da bismo morali dalje. Pitam se koliko će još vremena trebati da nas stvarno ulove, i da svoj ovoj našoj uzaludnoj muci i šuljanju dođe kraj." Ustane. "Mrak je a ne smijemo se poslužiti Gospinom bočicom. Dobro mi je čuvaj, Same! Ja je nemam sad gdje držati, osim u ruci, a u ovoj mrkloj noći trebat će mi obje ruke. Ali dat ću ti Žalac. Ja imam jedan mač od orkâ iako ne vjerujem da ću još ikome zadati koji udarac."

Bilo je teško i opasno kretati se noću po bespuću, ali polako i često posrćući, hobiti su se probijali sate i sate na sjever po istočnom rubu krševite doline. Kad se sivo svjetlo opet prikralo preko zapadnih visova, dugo vremena pošto se bilo razdanilo u drugim zemljama, ponovo su se sakrili i malo odspavali, naizmjence jedan za drugim. Dok je Sam bdio, bio je zaokupljen mislima na hranu. Napokon, kad se Frodo

probudio i progovorio o jelu i o tome kako se treba spremiti za još jedan napor, Sam mu postavi pitanje koje ga je najviše mučilo:

"Molim vas da mi oprostite, gos'n Frodo, al imate li vi bar pojma kolik je još put pred nama?"

"Ne, nemam jasnih pojmova o tome, Same" odgovori mu Frodo. "U Rivendellu, prije nego što smo krenuli, pokazali su mi zemljovid Mordora izrađen prije nego što se neprijatelj vratio ovamo, ali ga se samo mutno sjećam. Najjasnije mi je ostalo u sjećanju da na sjeveru ima jedno mjesto gdje se izdanci zapadnog i sjevernog gorskog lanca gotovo dodiruju. To će mjesto biti najmanje šezdeset milja daleko od onoga mosta kod Kule. Na tom bi mjestu bilo zgodno proći. Ali, naravno, ako dođemo donde, bit ćemo dalje od Gore nego što smo bili, valjda šezdesetak milja. Rekao bih da smo sad oko trideset pet milja na sjever od mosta. Ako sve bude išlo kako treba, teško da bismo mogli stići do Gore za tjedan dana. Bojim se, Same, da će ovo moje breme postati vrlo teško i da ćemo još polakše napredovati kako mu se budemo približavali."

Sam uzdahne i reče:

"Toga sam se upravo i bojo. Moramo manje jest, gos'n Frodo, a o vodi da i ne govorimo, il se bar moramo malo brže kretat dok smo još u ovoj dolini. Još samo malo da čalabrcnemo i neće nam ostat više ništa od hrane osim vilenjačke popudbine."

"Pokušat ću hodati malo brže, Same" reče mu Frodo duboko udišući zrak. "Hajdemo onda! Na još jedan marš!"

Nije se još bilo sasvim smračilo. Nastavili su pješačiti dalje u noć. Sati su prolazili u zamornom tabananju i posrtanju, uz nekoliko kratkih zastanaka. Na prvi nagovještaj siva svjetla na rubovima nebnice od sjene, ponovo su se sakrili u tamnu udubinu po dnadnesenim kamenom.

Svjetlo je malo-pomalo osvajalo dok nije postalo nešto vidljivije nego što je do tada bilo. Snažan vjetar sa zapada rastjerivao je isparenja Mordora iz gornjih zračnih slojeva. Domalo su hobiti već razaznavali obrise krajolika na nekoliko milja oko sebe. Kotlina između gorja i Morgaia sve se više sužavala kako su se penjali, a unutarnji greben nije bio ništa više do greda na strmim stjenovitim zidovima Ephel Dúatha, ali se prema istoku naglo obrušavao u Gorgoroth. Sprijeda se vodotok prekidao isprekidanim stepenicama od stijenja, jer je iz glavnog lanca izbijao visok, gol izdanak pružajući sena istok poput zida. U susret njemu protezao se iz sivog i zamagljenog sjevernog lanca Ered Lithuia dugačak, izbočen ogranak. U sredini je pak bio uzak prolaz: Carach Angren, Isenmouthe, iza kojeg se sterala duboka udolina Udûn. U toj udolini iza Morannona nalazili su se rovovi i duboke oružarnice koje su izgradile sluge Mordora za obranu Crnih dveri svoje zemlje. Tu je sad njihov gospodar na brzinu okupljao velike snage da se odupre navali zapovjednikâ Zapada. Na izbočenim izdancima gradile su se utvrde i kule i gorjela stražarske vatre, a uzduž cijelog prolaza podizao se zemljani zid i kopao dubok rov preko kojeg se moglo prijeći samo jednim mostom.

Nekoliko milja na sjever, visoko gore u kutu gdje se zapadni izdanak odvajao od glavnog lanca, stajao je stari dvorac Durthang, sad jedno od mnogih uporišta orkâ rasutih po udolini Udûna. Odatle se spuštala vijugajući cesta koja se već vidjela na sve jačem svjetlu, a na svega milju-dvije od mjesta gdje su hobiti ležali zavijala je na istok i po gredi usječenoj u bok izdanka silazila u ravnicu i vodila sve dalje do Isenmoutha.

Dok su gledali taj prizor pred sobom, hobitima se učinilo da je cijelo njihovo putovanje na sjever bilo beskorisno. Ravnica zdesna bila je mutna i obavijena dimom, nisu vidjeli ni tabore ni postrojbe u pokretu, ali je sav taj kraj bio pod nadzorom utvrda na Carach Angrenu.

"Zašli smo, Same, u slijepu ulicu" reče Frodo. "Ako produžimo dalje, doći ćemo samo do one njihove kule, a jedina je cesta kojom možemo krenuti ona koja se odatle spušta... osim ako se ne vratimo. Ne možemo se uspeti na zapad ni sići na istok."

"Onda moramo krenut tom cestom, gos'n Frodo" reče Sam. "Moramo krenut njome da okušamo sreću, ako u Mordoru imade uopće sreće. Mogli bi se isto tako predat koliko da i dalje lunjamo okolo il da se probamo vratit. Neće nam doteć hrane. Moramo odma požurit na tu stranu."

"Dobro, Same" opet će Frodo. "Vodi me! Bar dok još imaš nade. Ja je više nemam. I ne mogu se žuriti. Ja ću samo klipsati za tobom."

"Prije nego što nastavite klipsat, morate se naspavat i najest, gos'n Frodo. Ajde da najprije to obavimo!"

On dade Frodu vode i još jedan kolačić iz popudbine, a od svoje pelerine napravi jastuk za gospodara. Frodo je bio preumoran da raspravlja o tome, a Sam mu nije rekao da je Frodo popio i posljednju kap vode i pojeo i Samov dio zaliha. Čim je Frodo zaspao, Sam se nagne nada nj osluškujući mu disanje i promatrajući lice. Lice bijaše naborano i mršavo , ali je u snu bilo zadovoljno i nezaplašeno.

"E pa, gospodaru, odoh ja!" procijedi Sam. "Moram vas nakratko ostavit i pouzdat se u sreću. Moramo se nekako domoć vode, inače nećemo moć dalje."

Iskrade se i, šuljajući se od kamena do kamena još opreznije nego što se hobiti inače šuljaju, siđe do vodotoka i pođe uza nj na sjever dok ne dođe do stuba u živoj stijeni, gdje je nekoć davno zacijelo padala voda iz obližnjeg izvora. Sad je sve bilo suho i tiho, ali Sam nije očajavao nego se sagnuo i osluhnuo i, na svoje veliko zadovoljstvo, začuo kako voda negdje curka. Pošto se popeo još nekoliko koraka, ugleda tanak mlaz tamne vode kako izbija iz pristranka i puni malu golu lokvu, iz koje se opet zatim izlijeva i nestaje pod golim kamenjem.

Sam okusi vodu i učini mu se da je dobra. Potom se napije do mile volje, ponovo napuni mješinicu i okrene se da pođe. U taj mah načas opazi neku crnu priliku ili sjenu kako promiče među stijenjem nedaleko od skrovišta u kojem leži Frodo. Suzdržavši se da ne krikne, skoči s izvora i potrči, skačući s kamena na kamen. Bijaše to neki oprezan stvor i teško ga je bilo vidjeti, ali Sam nije dvojio tko bi to mogao biti: jedva je čekao da ga ščepa za šiju. Ali onaj ga je začuo i hitro se izgubio. Samu se učini da ga je posljednji put letimice vidio kako zaviruje preko ruba provalije na istočnoj strani, prije nego što se sagnuo i iščeznuo.

"E pa, nije me sreća iznevjerila" promrsi Sam "al malo je falilo! Zar nije dosta što tih orkâ ima na tisuće nego još mora i taj smrdljivi skot tu nešto njuškat? Da su ga bar onda ucmekali!"

Sjeo je uz Froda ali ga nije probudio. Ipak se nije usudio zaspati. Naposljetku, kad je osjetio kako mu se oči sklapaju pa je znao da se neće moći dugo hrvati sa snom, nježno probudi Froda.

"Bojim se, gos'n Frodo, da je onaj Golum opet tu negdje u blizini" reče mu. "U najmanju ruku, ako to nije on, onda ih ima dvojica. Ošo sam bio po vodu i spazio ga

kako tu okolo njuška baš kad sam krenuo natrag. Sve bi reko da ne bi bilo sigurno da obadvojica spavamo u isto vrijeme, a ja, da prostite, ne mogu više držat oči otvorene."

"Siroti moj Same!" reče mu Frodo. "Lezi samo, na tebi je ionako red! Ali ja više volim imati posla s Golumom nego s orcima. On nas bar neće izdati njima... osim ako i njega ne uhvate."

"Al mogo bi na svoju ruku nekog orobit i ubit" zareži Sam. "Dobro otvorite oči, gos'n Frodo! Evo vam mješine pune vode. Napijte se! Možemo je opet napunit kad krenemo dalje."

Nato Sam utone u san.

Kad se probudio, svjetlo se opet gasilo. Frodo je sjedio naslonjen na stijenu, ali nije spavao. Mješinica je bila prazna. Golumu nije bilo ni traga ni glasa.

Mordorska se pomrčina vratila, a stražarske vatre na visovima gorjele su jarosno i crveno kad su hobiti ponovo krenuli na put, na najopasniji dio putovanja. Najprije su svratili do malog izvora, a onda se oprezno nastavili penjati i došli do ceste na mjestu gdje je skretala na istok, prema Isenmouthu udaljenom dvadesetak milja odatle. Nije to bila široka cesta niti je imala sa strane zid ili ogradu, a što je dalje išla to je dublja bivala provalija sa strane. Hobiti nisu čuli nikakvo kretanje u blizini. Pošto su osluškivali neko vrijeme, krenuli su na istok ujednačenim korakom.

Zaustavili su se iza dvadesetak milja. Nešto malo prije toga, cesta je skrenula donekle na sjever pa nisu više vidjeli onaj dio puta koji su prevalili. Pokazalo se poslije da je to prava nesreća. Otpočinuvši nekoliko minuta, produžili su dalje, ali nisu daleko odmakli kad iznenada u noćnoj tišini začuju zvuk od kojeg su za sve to vrijeme u sebi strepjeli: bat koraka u maršu. Bilo je to još nešto malo iza njih, ali kad su se osvrnuli, opazili su kako baklje trepereći dolaze iza zavoja, na manje od jedne milje, i kako se brzo kreću: prebrzo da bi im Frodo mogao umaknuti cestom kojom su išli.

"Toga sam se upravo bojao, Same" reče Frodo. "Pouzdali smo se u sreću, ali nas je sreća iznevjerila. U klopci smo." Sumanuto baci pogled na mrgodni zid gdje su graditelji ceste nekad davno bili prosjekli stijenu na više hvati iznad njihovih glava. Otrči na drugu stranu i pogleda preko ruba u mračni ponor. "Konačno smo upali u klopku!" ponovi, pa klone na zemlju pod stjenoviti zid i obori glavu.

"Tako nekako izgleda" potvrdi Sam. "E pa, ne preostaje nam ništa drugo nego da pričekamo i vidimo šta će bit."

Nato sjedne do Froda u sjenu litice.

Nisu morali dugo čekati. Orci su stupali hitrim korakom. Oni u prednjim redovima nosili su zublje. Crveni plamenovi u mraku približavali su se i sve više rasli. Tad i Sam obori glavu nadajući se da će tako sakriti lice kad baklje stignu do njih, pa i štitove postavi ispred koljena da im se ne vide noge.

“Kad bi im se bar žurilo pa da ostave dvojicu umornih vojnika na miru i prođu mimo!” pomisli.

Činilo se da će tako i biti. Orci su na čelu dojurili dašćući, oborenih glava. Bijaše to postrojba nižeg soja koju su, nevoljnu, tjerali u ratove za Gospodara tame; mislili su samo na to kako da preguraju taj marš i izbjegnu bičevima. Uz njih su sa strane trčkarala gore-dolje dvojica krupnih, prijekih *uruka* pucajući bičevima i urlajući. Red za redom je prolazio a izdajničko svjetlo baklji bilo je već isprednjačilo. Sam je suspregao dah. Prošlo je već više od polovice postrojbe. Tad najednom jedan od one

dvojice goniča robova spazi dvije prilike uz cestu. Zamahne bičem na njih i prodere se:

"Hej, vi! Diž'te se!" Nisu se odazvali pa on povikom zaustavi cijelu četu. "Ajde, lijenčine!" ponovo vikne. "Nije vrijeme za leškarenje!" Koraknuvši prema njima, čak i u mraku prepozna znakove na njihovim štitovima. "Dezerteri, a?" zareži. "Il ste tek naumili dezertirat? Svi su vaši morali bit još sinoć u Udûnu. Znate vi to dobro i sami. Diž'te se i u stroj, il ću vam uzet brojeve i prijavit vas."

Osovili su se na noge i, pognuti i dalje, hramljući kao vojnici izranjavanih nogu, pošli prema začelju kolone.

"Ne, nećete vi meni na začelje!" prodere se gonič robova. "Tri reda naprijed! I da ste tu ostali! Jao si ga vama ako vas tu ne nađem kad se vratim!"

Dugim bičem prasne nad njihovim glavama, a onda još jednim pucnjem i povikom potjera četu dalje brzim kasom.

Samu je to bilo poprilično teško, onako umornom, ali je za Froda bila živa muka, a uskoro i prava noćna mòra. Stisnuo je zube i, nastojeći ništa ne misliti, mukotrpno tabanao dalje. Gušio se od zadaha uznojenih orkâ oko sebe i dahtao od žeđi. Ali išli su neumorno dalje pa je upeo svu svoju volju da pravilno diše i pokreće noge, a nije se usuđivao ni pomisliti kakav ga mučan kraj čeka nakon svih ovih muka i patnji. Nije bilo nade da će se neopazice moći izvući iz stoja. Ovda-onda vratio bi se gonič robova i podsmjehnuo im se.

"Tako, vidite!" nasmijao bi se pa bi ih opleo bičem po nogama. "Gdje ima biča, ima i volje, lijenčine moje! Držite se! Ja bi vam sad dao jedno lijepo osvježenje, samo što ćete vi dobit bičem koliko vam koža bude mogla podnijet kad zakasnite u svoj tabor. To će vam dobro doć. Zar vi ne znate da smo u ratu?"

Prevalili su bili nekoliko milja i cesta se napokon počela spuštati dugom nizbrdicom u dolinu kad je Froda stala izdavati snaga i volja mu se pokolebala. Glavinjao je i posrtao. Sam mu je očajnički pokušavao pomoći i pridržati ga, iako je osjećao da će i sam teško moći održati korak s ostalima. Znao je da će svakog časa nastupiti kraj: gospodar će mu se onesvijestiti ili srušiti, pa će sve izbiti na vidjelo i svi će njihovi silni napori postati uzaludni.

“Al još će meni dopast šaka taj vražji veliki gonič robova!” pomisli.

Tada, baš kad se mašio balčaka svoga mača, nastupi neočekivano oalkšanje. Bili su već u ravnici i primicali se ulazu u Udûn. Nešto malo ispred njega, pred vratnicama na kraju mosta, cesta za zapada spajala se s drugim cestama s juga i iz Barad-dûra. Po svima njima kretala se vojska, jer su zapovjednici Zapada napredovali pa je Gospodar tame žurno prebacivao svoje snage na sjever. Tako se slučilo da se nekoliko četa susrelo na križanju, u mraku izvan svjetla stražarskih vatara na bedemu. Odjednom je došlo do silnog komešanja i psovanja jer je svaka postrojba nastojala prva stići do vratnica i kraja marša. Iako su goniči urlali i mlatili bičevima, izbili su okršaji i isukano je više mačeva. Jedinica teško naoružanih *uruka* iz Barad-dûra navalila je na kolonu iz Durthanga i izazvala pomutnju.

Onako omamljen od boli i umora, Sam se trgne, brže-bolje iskoristi prigodu, baci se na zemlju i povuče Froda za sobom. Orci popadaju po njima režeći i psujući na sav glas. Hobiti se polako bauljajući izvuku iz tog meteža i napokon se neopazice prevale preko daljeg ruba ceste. Po visokom rubnjaku sa strane četovođe su se ravnale u mrkloj noći ili magli, a bio je i nešto izdignut iznad razine ravnice.

Neko su vrijeme mirno ležali. Bilo je odviše mračno da potraže kakav bolji zaklon, ali je Sam pomislio da bi se morali malo više udaljiti od tih glavnih cesta i od svjetla baklji.

"Idemo, gos'n Frodo!" šapne. "Da još malo otpuzimo pa ćete onda moć u miru ležat."

Posljednjim očajničkim naporom Frodo se pripodigne na ruke i odvuče dvadesetak koraka dalje. Tad upadne u plitku jamu što se neočekivano razjapila pred njim, pa se izvali u nju kao klada.

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol

III. poglavlje

KLETA GORA

Sam je podmetnuo svoju odrpanu orčku-pelerinu gospodaru pod glavu i obojicu pokrio sivim ogrtačem iz Lóriena. Dotle su mu misli odlutale u onu ubavu zemlju, i do vilenjakâ. Ponadao se da tkanina istkana njihovim rukama možda ima svojstvo da ih iznad svih očekivanja sakrije u ovoj strahotnoj pustoši. Čuo je kako se metež i vika stišavaju dok jedinice prolaze dalje kroz Isenmouth. Činilo se da u ovoj zbrci i izmiješanosti mnogih četa raznih vrsta nitko nije ni primijetio da njih nema, bar još nije.

Sam je otpio malo vode i nagovorio Froda da pije, a kad mu se gospodar malo oporavio, dao mu je čitav kolačić iz njihove dragocjene popudbine i natjerao ga da ga pojede. Tad su se obojica, previše iscrpljeni čak i da se boje, izvalili na zemlju. Spavali su nemirno, na pretrge, jer se znoj na njima ohladio, žuljalo ih je tvrdo kamenje i drhturili su. Sa sjevera, od Crnih dveri, kroz Cirith Gorgor, strujao je šapućući uz samo tlo rijedak, hladan zrak.

Ujutro je opet granulo sivo svjetlo jer je u visokim zračnim slojevima zapadnjak još puhao, iako je dolje, na kamenju iza ograda Crne zemlje, zrak bio gotovo mrtav, prohladan a opet zagušljiv. Sam digne pogled iz udubine. Kraj je oko njih bio sumoran, ravan i smeđesiv. Na obližnjim cestama nije bilo prometa, ali se Sam pribojavao budnih očiju na bedemu Isenmoutha, nepunih dvjesto metara na sjever od njih. Na jugoistoku, u daljini, nalik na tamnu, uspravnu sjenu, dizala se Gora. S nje su kuljali pramenovi dima. Oni koji bi se vinuli do gornjih zračnih slojeva odlazili su na istok, a uz njene bokove polovili su i valjali se veliki oblaci i rasprostirali se nad zemljom. Nekoliko milja na sjeveroistok nazirali su se obronci Pepeljastog gorja poput tamnih sivih dugova, a iza njega su se dizali magloviti sjeverni visovi kao crta dalekog oblačja, jedva nešto tamniji od sve nižeg neba.

Sam je pokušavao okom procijeniti udaljenosti i odrediti na koju bi stranu trebalo krenuti.

"Reklo bi se da je pred nama još najmanje pedeset milja" mrzovoljno promrsi zureći u prijeteću planinu "a za to će nam trebat još tjedan dana, u najmanju ruku, s obzirom na gos'n Froda."

Zavrti glavom, a dok je u sebi dalje računao, polako mu u glavi izraste jedna nova mračna misao. Iako nada nije nikad zadugo zamirala u njegovu junačkom srcu, dosad se uvijek pomalo brinuo za povratak. Napokon mu je sinula gorka istina: zalihe će im dostajati samo do odredišta, a kad izvrše svoju zadaću, doći će im kraj, naći će se sami, bez igdje ičega, bez hrane, usred užasne divljine. Neće se moći vratiti.

“To je dakle ono što sam mislio da moram uradit kad sam krenuo na ovaj put”, pomisli Sam. “Da pomažem gos'n Frodu do zadnjeg koraka pa da onda i umrem s njim? E pa, ako je tako, moram tako i učinit. A kako bi još volio vidit Uzvođe, Ružicu Pamuković i njezinu braću, čiču i Marigold, i sve njih. Ipak nekako ne mogu vjerovat da bi Gandalf poslo gos'n Froda da izvrši tu zadaću kad ne bi bilo ni najmanje nade da će se ikad vratit. Sve se pošemerilo kad je Gandalf nastrado u onoj Moriji. Da bar nije toga bilo! Ipak bi on još nešto učinio.”

Ali baš kad je Sam izgubio nadu, ili je pomislio da ju je izgubio, nada mu se prometnula u novu snagu. Samovo se obično hobitsko lice uozbiljilo, gotovo smrklo, dok je volja u njemu jačala, a kroz udove mu prostrujila neka jeza, kao da se pretvara u stvora od kamena i čelika kojeg ne mogu slomiti ni očaj ni umor ni beskrajne milje goleti.

Obuzet novim osjećanjem odgovornosti, svrne opet pogled na zemlju oko sebe razmišljajući o sljedećem koraku. Kako se pomalo danilo, primijeti, na svoje veliko čudo, da je ono što mu se iz daljine činilo da je prostrana i jednolična ravnica zapravo neravan i izbrazdan teren. Uistinu, čitava je površina nizine u Gorgorothu bila izbušena velikim rupama, baš kao da je, dok je još bila pustoš od mekog blata, bila sva zasuta pljuskom strijela i grdnih kamenova. Najveće su od tih rupa bile obrubljene debelim slojem kamenja, a iz jama su se širile široke pukotine na sve strane. Bijaše to kraj u kojem se moglo puziti od zaklona do zaklona, neviđen od svih osim najbudnijih očiju: mogao je to netko tko je dostatno snažan i komu se ne žuri. Gladnima i iznurenima, koji imaju još daleko ići prije nego što skončaju, nije taj prizor slutio na dobro.

Razmišljajući o svemu tomu, Sam se okrene gospodaru. Nije ga morao buditi. Frodo je ležao na leđima otvorenih očiju i zurio u oblačno nebo.

"E pa, gos'n Frodo" progovori Sam "ja sam se malo obazro okolo i porazmislio. Na cestama nema prometa pa će najbolje bit da krenemo odavle dok je još zgoda. Hoćete l' moć?"

"Hoću" odgovori mu Frodo. "Moram."

Iznova su krenuli dalje, puzeći od udubine do udubine, šuljajući se od zaklona do zaklona, ali krećući se neprestano ukoso prema prigorju sjevernoga gorskog vijenca. Neko vrijeme pratila ih je najistočnija od svih cesta, a onda je skrenula i pohrlila prema rubovima gorja gubeći se u zidu od crne sjene u daljini. Ni ljudi ni orci nisu se kretali po njenim ravnim sivim dijelovima, jer je Gospodar tame već malne završio prebacivanje svih svojih snaga, a čak je i u utvrđenom dijelu svoga carstva težio za okriljem noći, pribojavajući se glavnih vjetrova što su se okrenuli protiv njega, odgrnuli mu velove i uznemirili ga vijestima o smionim uhodama što su svladali sve njegove zapreke.

Pošto su prevladali nekoliko mučnih milja, hobiti se zaustave. Činilo se da je Frodo na izmaku snage. Sam je uvidio da neće moći dalje na taj način, puzeći, gureći se, krećući se vrlo sporo na opasnim dijelovima, a onda opet hitajući i posrćući.

"Gos'n Frodo" reče mu "idem ja nazad na cestu dok još ima svjetla. Opet se valja pouzdat u sreću! Zadnji put umalo da nas nije iznevjerila, al nije baš sasvim. Proći ćemo još nekoliko milja ujednačenim korakom, a onda ćemo se odmorit."

Riskirao je mnogo više nego što je mislio, ali Frodo je bio odviše zaokupljen svojim bremenom i borbom u glavi da bi s njim raspravljao, a gotovo i odviše očajan da bi ga bila briga. Popeli su se uz nasip na cestu i nastavili klipsati tvrdom, grubom cestom koja je vodila do same Crne kule. Ali imali su sreću i do kraja dana nisu sreli ni žive duše ni stvora koji bi se kretao, a kad je pala noć, izgubili su se u tami Mordora. Sav je kraj bio nekako napet, kao da će izbiti velika oluja: jer zapovjednici Zapada bili su prešli preko Raskrižja i zapalili pusta polja u Imlad Morgulu.

Nastavili su svoje očajničko putovanje, Prsten je išao na jug a stjegovi kraljeva na sjever. Hobitima je svaki dan, svaka milja bivala još mučnija od prethodne jer su pomalo gubili snagu, a kraj je bivao sve zloćudniji. Danju nisu nailazili na neprijatelje. Gdjekad bi noću, dok su čučali ili nemirno drijemali u zaklonu pokraj ceste, začuli povike ili tapkanje mnogobrojnih nogu ili brz topot konja, kojeg konjanik bjesomučno goni. Ali kudikamo gora od svih takvih opasnosti bijaše prijetnja što se neprestano nadvijala nad njima i progonila ih u hodu: strahovita prijetnja sile koja vreba, duboko pogružena u svoje misli i besanu zloću iza tamnog vela obavijena oko njena prijestolja. Sve se više i više bližila, sve se crnja uzdizala, kao nadolazak zida noći na samom kraju svijeta.

Napokon je pala i ta grozna noć. Dok su se zapovjednici Zapada sve više primicali kraju živih zemalja, dvojica su se lutalica približila času pukog beznađa. Četiri su dana bila prošla otkako su pobjegli orcima, ali je to vrijeme bilo za njima kao sve mračniji san. Cijelog tog posljednjeg dana Frodo nije ni riječi progovorio, ali je i dalje hodao napol pogrbljen i često posrtao, kao da više ne vidi puta pred sobom. Sam je slutio da je od svih njihovih muka najgori sve veći teret Prstena, breme koje Frodu pritišće tijelo i muči dušu. Sam je zabrinuto zapažao kako mu gospodar često podiže ljevicu kao da se brani od udarca, ili zaklanja stisnute oči od užasnog Oka koje bi htjelo zaviriti u njih. Pokatkad bi mu pak desnica posegnula za njedrima da dohvati nešto, a onda bi se opet polako povukla, čim bi volja iznova zadobila vlast.

Sad kad se vratila mrkla noć, Frodo je sjedio s glavom među koljenima, ruke su mu mlitavo visile do zemlje a šake se pomalo grčile. Sam ga je motrio dok ih noć nije obojicu obavila i sakrila jednog od drugog. Nije više znao što bi rekao, pa je ponovo utonuo u mračne misli. Što se njega tiče, iako je bio umoran i u sjeni straha, imao je još nešto malo snage. *Lembas* je imao svojstvo bez kojeg bi obojica već poodavno bili skončali. On nije zadovoljavao želju pa je Sam na mahove bio opsjednut sjećanjem na jela i žudnjom za običnim kruhom i mesom. Pa ipak, ta je vilenjačka popudbina imala moć koja se pojačavala kad bi se putnici oslonili samo na nju i kad je nisu miješali s drugom hranom. Hranila je volju i ulijevala snagu da se izdrži, da se i dalje vlada tetivama i udovima preko svake smrtničke mjere. Ali sad je valjalo donijeti novu odluku. Nisu mogli produžiti ovom cestom jer je ona vodila na istok u veliku Sjenu, a Gora se dizala s desne strane, gotovo ravno ja jugu, pa su morali krenuti prema njoj. Ali pred njima je još bilo veliko prostranstvo gole zemlje obavijene dimom i pokrivene pepelom.

"Vode, vode!" promrsi Sam. Štedio je na sebi pa mu je jezik u suhim ustima bio debeo i otečen. Ipak, koliko god štedio, ostalo im je još vrlo malo vode, možda tek polovina mješinice, a vjerojatno će morati još dane i dane pješačiti. Svu bi vodu bili već davno popili da se nisu odvažili prijeći na glavnu cestu. Jer uz nju su bile na velikim razmacima izgrađene čatrnje za potrebe postrojbi upućenih na brzinu kroz krajeve bez vode. Sam je u jednoj od njih našao još malo ustajale vode, koju su orci bili uprljali, ali je još bila dobra za njih u njihovu očajnom položaju. Ali to je bilo još jučer. Nije bilo nade da će naći još vode.

Napokon je Sam, izmoren brigama, zadrijemao i zaboravio na sutrašnji dan; nije mu preostalo ništa drugo. San i java neugodno su se izmiješali. Vidio je svjetla nalik na izbuljene oči, i tamne gmizave prilike, i čuo je nešto poput urlika divljih zvijeri ili užasne krikove nekih stvorenja na mukama, a kad bi se prenuo, ustanovio bi

da je svijet u mraku i da je oko njega sve sama pusta crnina. Tek mu se jedanput, kad je ustao i sumanuto pogledao oko sebe, učinilo da još vidi, iako je budan, blijeda svjetla nalik na oči, samo što su uskoro zatreptala i nestala.

Mrska je noć prošla polako i nevoljko. Danju je svjetlo bilo mutno, jer što su se više primicali Gori, to je zrak bivao sve sumračniji dok su se sa Crne kule prikradali velovi Sjene koje je Sauron tkao oko sebe. Frodo je nepomično ležao na leđima. Sam je stajao uza nj skanjivajući se da progovori, iako je znao da je na njemu da preuzme riječ: mora nagnati gospodarovu volju da uloži još jedan napor. Naposljetku se sagne, pomiluje Froda po čelu i šapne mu na uho:

"Probudite se, gospodaru! Vrijeme je da krenemo dalje."

Kao da ga je probudila iznenadna zvonjava, Frodo se brže-bolje prene, ustane i pogleda u daljinu na jug, ali kad ugleda Goru i pustinju, ponovo klone duhom.

"Ne mogu dalje, Same" reče. "Kako je ovo teško nositi, kako teško!"

Još prije neo što je progovorio, Sam je znao da je sve uzaludno i da takve riječi mogu više naškoditi nego koristiti, ali uza sve svoje sažaljenje nije mogao šutjeti.

"Dajte ga onda, gospodaru, meni da ga ja malo nosim" reče. "Znate da ću to vrlo rado učinit dok god imam snage."

U Frodovim očima plane divlji blijesak.

"Dalje od mene! Ne diraj me!" uzvikne. "Kad ti kažem da je moj. Odlazi!" Maši se za mač, ali mu se glas iznenada promijeni. "Ne, nemoj, Same" nastavi tužno. "Ali moraš me shvatiti. To je moje breme i nitko ga drugi ne može nositi. Sad je već kasno, dragi moj Same! Na taj mi način ne možeš pomoći. Ja sam već tako reći u njegovoj vlasti. Ne bih ga se mogao odreći, a kad bi mi ga pokušao oteti, poludio bih."

Sam klimne glavom i reče:

"Razumijem. Al sve nešto mislim, gos'n Frodo, da bi mogli bar bez nekih drugih stvari. Zašto se ne bi malo rasteretili? Sad idemo ravno na onu stranu." Pokaže na Goru. "Nema smisla da nosimo išta za što nismo sigurni da će nam zatrebat."

Frodo iznova baci pogled na Goru i reče:

"Na ovom putu neće nam više bogzna što zatrebati. A na samom kraju, neće nam ništa trebati."

Podigavši svoj štit sa zemlje, hitne ga na stranu a za njim i kacigu, pa svuče sivu pelerinu, otkopča teški pojas i baci ga, a s njim i mač u koricama. Razdere dronjke crnog ogrtača i razbaca ih.

"Evo, neću više biti ork" uzvikne "i neću nositi oružje, ni časno ni nečasno. Neka me uhvate ako baš hoće!"

Sam je isto tako učinio, odložio svoju opremu od orkâ i izvadio sve svoje stvari iz naprtnjače. Nekako mu je svaka od tih stvari bila prirasla srcu, ako ni zbog čega drugog, a onda zato što se grdno namučio noseći ih tako daleko. Najteže mu je bilo oprostiti se s priborom za kuhanje. Suze su mu navrle na oči kad je pomislio da to baci.

"Sjećate li se, gos'n Frodo, onog majušnog zeca?" priupita ga. "I onog mjesta pod toplim nasipom u zemlji zapovjednika Faramira, onog dana kad sam vidio olifanta?"

"Ne, ne sjećam se, na žalost, Same" odgovori mu Frodo. "Znam doduše da se sve to dogodilo, ali ne mogu ništa više od toga zamisliti. Ne sjećam se okusa nijednog

jela, ni vode, ni hujanja vjetra, nijednog stabla ni trave ni cvijeta, ni mjeseca ni zvijezda. Gol sam u mraku, Same, i nema nikakvog vela između mene i tog vatrenog kotača. Vidim ga već i golim okom na javi, a sve drugo pred njim blijedi."

Sam mu priđe i poljubi ga u ruku.

"E, onda, što ga se prije otarasimo, to ćemo se prije i odmorit" reče zamuckujući, ne znajući što bi drugo rekao. "Od riječi nema nikakve fajde" promrsi više za se, skupljajući sve one stvari što su pobacali na zemlju. Nije ih želio ostaviti da leže neskrivene u toj divljini, da ih svak može vidjeti. "Smrdljivac je, izgleda, pokupio onu košulju od orkâ, al mača se neće domoć. Opasne su njegove šake i kad su prazne. I neće on meni prčkat po mojim tavama!"

Nato odnese svu opremu do jedne od mnogih dubokih pukotina u zemlji i baci je u nju. Zveket dragocjenih tava, dok su padale u mrak, bijaše za njegovo srce kao posmrtno zvono.

Vrati se do Froda i od vilin-užeta odreže kratak komadić da posluži gospodaru kao pojas i pritegne mu sivu pelerinu oko samog struka. Ostatak užeta pomno smota i vrati u naprtnjaču. Uz to zadrži još samo ostatke njihove popudbine, mješinu za vodu i Žalac što mu je još visio o pojasu. U džepu na prsima ostavio je i skrivenu Galadrielinu bočicu i kutijicu koju je ona njemu osobno poklonila.

Napokon su se okrenuli licem Gori i pošli dalje ne pomišljajući više da se skrivaju, usmjerujući umor i pokolebanu volju samo na zadaću da idu dalje. Pri mutnoj svjetlosti toga sumornog dana malo ih je živih stvorova čak i u toj budnoj zemlji moglo zapaziti, osim iz neposredne blizine. Od svih robova Gospodara tame samo su ga nazgûli mogli upozoriti na opasnost što se prikrada, mala ali neukrotiva, samom srcu njegova dobro čuvanog carstva. Ali nazgûli su sa svojim crnim krilima bili na drugoj strani, na drugom zadatku: okupili su se bili daleko odatle i pratili poput sjene napredovanje zapovjednikâ Zapada, kamo su bile usmjerene i misli Crne kule.

Toga se dana Samu učinilo da mu je gospodar pronašao u sebi neku novu snagu, nešto više nego što se moglo očekivati nakon neznatnog olakšavanja tereta koji je morao nositi. U prvi su mah odmakli dalje i brže nego što se bio nadao. Iako su bili na teškom i neprijateljskom terenu, poprilično su već bili daleko i sve se više primicali Gori. Ali kako je dan prolazio i mutno se svjetlo prebrzo počelo gasiti, Frodo se opet pogrbio i počeo glavinjati, kao da je na te nove napore potrošio svu preostalu snagu.

Na posljednjem zastanku skljokao se i rekao:

"Žedan sam, Same" i nije više ni riječi progovorio.

Sam mu je dao gutljaj vode pa je ostao još samo jedan gutljaj u mješini. On sam nije više pio, a kako se mordorska noć opet sklapala nad njima, sve su mu misli bile prožete mislima na vodu; svaki potočić ili rječica ili izvor koje je ikad vidio, u sjeni zelenih vrba ili kako trepere na suncu, titrali su mu i mreškali se mučeći ga iza slijepih očiju. Ćutio je prohladni mulj oko prstiju na nogama dok je šljapkao po Ribnjaku kraj Uzvođa sa Jollyjem Pamukovićem i Tomom i Malim i njihovom sestrom Ružicom.

"Ma sve je to bilo prije mnogo godina" uzdahne "i daleko odavle! Put donde, ako ga uopće ima, vodi mimo ove gore." Nije mogao zaspati zaspati pa je i dalje raspravljao sam sa sobom. "Ma ajde, molim te, prošli smo bolje nego što smo se nadali" reče prkosno. "Bar smo dobro počeli. Reko bi da smo prevalili pola puta prije nego što smo stali. Još samo jedan dan pa ćemo stić na cilj."

Zastane u raspravi.

"Ne budali, Same Gamgee!" uslijedi odgovor vlastitim glasom. "On neće moć ovako pješačit još jedan dan, ako se uopće bude mogo maknut. A ni ti mu nećeš moć još dugo davat svu vodu i veći dio hrane."

"Mogu ja još neko vrijeme ovako, i hoću."

"Dokle?"

"Do Gore, dašta."

"A šta onda, Same Gamgee, šta onda? Šta ćeš onda, kad dođeš tamo? On neće moć ništa više sâm."

Sam shvati, na svoje duboko nezadovoljstvo, da nije dobio odgovora na svoje pitanje. Nije uopće imao nikakve jasne predodžbe. Frodo mu nije mnogo govorio o svojoj zadaći pa je Sam tek nešto mutno znao o tome da Prsten treba baciti u vatru.

"Raspukline Usuda" promrsi prisjetivši se tog imena. "E pa, ako gospodar i zna doć do njih, ja ne znam."

"Eto vidiš!" uslijedi odgovor. "Sve je ovo sasvim besmisleno. Pa i sam ti je to reko. Baš si prava budala što se i dalje nadaš i kinjiš. Da nisi bio onako tvrde glave, mogli ste lijepo obadvojica prije više dana zajedno leć i zaspat. Ionako ti smrt ne gine, il još nešto gore. Najbolje ti je da sad legneš i digneš ruke od svega. Ionako nećeš nikad stić do vrha."

"Stići ću, pa makar ostavio sve za sobom izim svojih kostiju" reče Sam. "I sam ću nosit gos'n Froda na leđima, pa makar mi pukla leđa i srce. I zato prestani zanovijetat!"

U taj čas Sam osjeti nekakav potres u zemlji pod sobom, i začuje ili oćuti neku duboku, daleku tutnjavu, kao od grmljavine zatočene u zemlji. Ispod oblaka plane na tren crven plamen i ugasi se. I Gora je bila nemirna u snu.

Nastupio je posljednji dio njihova puta do Orodruina. Bijahu to ipak veće muke nego što je Sam uopće mislio da ih može podnijeti. Sve ga je boljelo a usta mu bila tako suha da više nije mogao progutati ni zalogaja. I dalje je bio mrak, ne samo zbog dima što se dizao s Gore, nego i zato što se spremala oluja. Daleko na jugoistoku sijevalo je pod crnim nebom. Najgore je bilo što je zrak bio zasićen isparenjima, pa je bilo teško i bolno disati i hvatala ih je vrtoglavica tako da su posrtali i često padali. Pa ipak, volja im nije popuštala, i dalje su se upinjali iz petnih žila.

Gora im se sve više primicala pa im je napokon, kad bi digli teške glave, zastirala već sav vidik, onako grdna pred njima: silna masa pepela, šljake i spržena kamenja, iz koje se samo kupa s okomitim stranama diže nebu pod oblake. Prije nego što je došao kraj sumraku koji je trajao cijeli dan i iznova pala prava noć, dopuzili su i doglavinjali do samog podnožja.

Predišući Frodo se svali na zemlju. Sam sjedne do njega. Na svoje veliko iznenađenje, bio je umoran ali nekako lakši, i opet mu se razbistrilo u glavi. Nije više raspravljao sa samim sobom. Znao je sve razloge za očajavanje i nije ih htio slušati. Volja mu je bila čvrsta, ništa je više nije moglo pokolebati. Nije više osjećao ni želje ni potrebe za snom, nego samo želju da ostane budan. Znao je da se svi rizici i pogibli usredotočuju na jednu jedinu točku: sutrašnji je dan sudbonosan, dan posljednjeg napora ili propasti, posljednji dah.

Ali kad će svanuti? Noć se činila beskrajnom i bezvremenom, minuta je za minutom uzalud protjecala ne tvoreći ni sat vremena, ne donoseći nikakve promjene. Sam se pitao nije li to započela i druga pomrčina, i hoće li ikad svanuti nov dan. Napokon je napipao Frodovu ruku. Bila je hladna i drhtava. Gospodar mu se tresao.

"Nisam smio bacit onaj svoj pokrivač" promrsi Sam i legne do Froda ne bi li mu zagrijao ruke i tijelo. Tad ga shrva san, pa ih mutno svjetlo posljednjeg dana njihova pothvata zatekne kako leže jedan uz drugog. Vjetar je jučer bio oslabio kad je okrenuo sa zapada na sjever, a sad se opet digao. Svjetlo nevidljivog sunca polako je prodiralo u sjene gdje su ležali hobiti.

"E, a sad naprijed! Do posljednjeg daha!" reče Sam osovljujući se na noge. Sagne se nad Froda i nježno ga probudi. Frodo prostenje i silnim naporom volje jedva nekako ustane, a onda opet padne na koljena. Na jedvite jade podigne pogled na tamne obronke Klete gore što se ustobočila pred njima, a onda počne jadno puziti na rukama.

Sam ga pogleda i proplače u sebi, ali mu na suhe i upaljene oči ne navru suze.

"Reko sam da ću ga nosit, pa makar slomio leđa" promrsi "pa i hoću!"

"Hodite, gos'n Frodo!" uzvikne. "Kad već ne mogu nosit njega mjesto vas, nosit ću i vas i njega zajedno. Ustajte! Ajdete, dragi moj gos'n Frodo! Sam će vas ponijet. Samo mu recite kuda da ide, on će vam ić kako god kažete."

Uprtivši na leđa Froda, kome su ruke mlitavo visile o njegovu vratu, i čvrsto mu poduhvativši noge rukama, Sam ustane posrćući. Tad, na svoje veliko čudo, osjeti kako mu taj teret uopće nije tako težak. Bojao se da će jedva imati toliko snage da podigne samog gospodara, a usto je još očekivao da će podijeliti s njim strahovitu težinu onog prokletog Prstena. Ali nije bilo tako. Bilo zato što je Frodo bio toliko izmoren dugotrajnim mukama, ranom od noža i otrovnim ubodom, jadima, strahom i potucanjem od nemila do nedraga, bilo da je našao još malo snage na samom kraju, Sam nije imao ništa više teškoća podižući Froda nego da je podigao hobitsko dijete za jahanje na leđima u ludovanju na travnjaku ili livadi u Shireu. Duboko je udahnuo zrak i krenuo dalje.

Bili su stigli do podnožja Gore sa sjeverne strane, nešto malo na zapad; ovdje njezini dugački sivi obronci, iako izbrazdani, nisu bili odviše strmi. Frodo je šutio a Sam se batrgao kako je najbolje znao i umio, iako nije imao drugog vodstva do volje da se popne najviše što može prije nego što ga izda snaga i slomi mu se volja. Pentrao se sve više i više skrećući amo-tamo da ublaži strmine, često posrćući naprijed, a na kraju puzeći kao puž s teškim bremenom na leđima. Kada ga volja nije više mogla dalje tjerati i udovi mu klonuli, stao je i nježno spustio gospodara na zemlju.

Frodo otvori oči i duboko udahne zrak. Ovdje je ipak bilo lakše disati, iznad onih isparenja što su se dolje vukla i kovitlala.

"Hvala ti, Same" izusti promuklim šaptom. "Koliko smo još daleko?"

"Ne znam" odgovori Sam "jerbo ne znam ni kud idemo."

Osvrnuvši se za sobom i pogledavši preda se, iznenadi se koliko je daleko odmakao. Stojeći onako sama i zloslutna, Gora je izgledala viša nego što je uistinu bila. Sam primijeti da je niža od visokih prijevoja Ephel Dúatha preko kojih su on i Frodo bili prešli. Razbacani i ispremetani bokovi njezine velebne osnovice dizali su se možda tisuću metara iznad ravnice, a nad njima se propela još upola toliko visoko

središnja kupa, poput goleme sušnice ili dimnjaka, okrunjena nazubljenim kraterom. Ali Sam je već bio na više od pola puta od podnožja, a ispod njega se nazirala ravnica Gorgorotha obavijena isparenjima i sjenama. Kad je pogledao gore, najradije bi bio nešto uzviknuo da mu grlo nije bilo onako suho, jer je usred krševitih grba i izbočina ugledao neku stazu ili puteljak. Penjala se ta staza poput pojasa sa zapada, obavijala se kao zmioja oko Gore i gubila iz vida tamo negdje na podnožju kupe na istočnoj strani.

Sam nije vidio stazu neposredno iznad sebe gdje je bila najniža, jer se od mjesta gdje je stajao dizala strmina, ali je slutio da će naići na nju samo ako se još malo više popne. Vratio mu se tračak nade. Možda će ipak osvojiti Goru?

"Ma tu stazu ko da je neko navlaš tu postavio!" reče sam sebi. "Da nije tu, moro bi priznat da sam na kraju ipak doživio poraz."

Stazu nije nitko onamo postavio radi Sama. On nije znao da gleda Sauronovu cestu što vodi od Barad-dûra do Sammath Naura, Ognjenih odaja. Dolazila je ona od velikog zapadnog ulaza u Crnu kulu preko velebnog željeznog mosta nad dubokom provalijom, a onda je prelazila u ravnicu i oko tri milje prolazila između dva zadimljena ponora i tako stizala do dugog strmog nasipa što je vodio prema istočnoj strani Gore. Odatle je zavijala i okruživala sav široki pas Gore od juga do sjevera da bi se napokon uspela visoko do gornje kupe, ali još daleko od vrhunca što se pušio, tek do tamnog ulaza što je gledao natrag na istok do prozora Oka u Sauronovoj tvrđavi zastrtoj sjenama. Iako su je talionice na Gori često zatrpavale i uništavale provalama šljake, ceste su uvijek popravljali i čistili mukotrpnim radom nebrojeni orci.

Sam duboko udahne zrak. Pred njim je bila staza, ali nije znao kako da dođe do nje preko strmine. Najprije mora protegnuti leđa što ga bole. Legne do Froda na neko vrijeme. Obojica su šutjela. Svjetlo se malo-pomalo pojačavalo. Iznenada Sama obuzme nekakav osjećaj hitnje koji mu ni samom nije bio jasan. Upravo kao da mu je tko doviknuo: “Sad, sad odmah, poslije će biti kasno!” Upne svu snagu i ustane. Činilo se da je i Frodo čuo taj poziv. Jedva nekako klekne.

"Ja ću puziti, Same" reče.

I tako su obojica puzila uz obronak stopu po stopu, kao sitni sivi kukci. Došli su do staze i uvjerili se da je široka, popločena rbinama i utabanim pepelom. Frodo se dovuče do nje, a onda se gotovo preko volje polako okrene na istok. U daljini su lebdjele Sauronove sjene, ali su se oblaci, pokidani od udara vjetra izvana ili pokrenuti nekim silnim nemirom iznutra, naglo uskovitlali i načas se odmakli. Tad Frodo opazi kako izranjaju – crni, sve crnji i tamniji od onih silnih sjena među kojima je stajala – surovi vrhunci i željezna kruna najviše kule Barad-dûra. Samo se na trenutak ukazala, ali kao da iz nekog velikog, neizmjerno visokog prozora sukne na sjever crven plamen, treptaj prodornog Oka, a onda se sjene opet navuku i nestane strašnog prizora. Oko nije bilo uprto u njih: zurilo je nekud na sjever gdje su zapovjednici Zapada bili spremni za bitku, tamo mu je sva zloća bila usmjerena, dok se Sila spremala zadati smrtonosni udarac, ali je Frodo i od onog užasnog letimičnog pogleda pao kao da je smrtno pogođen. Rukom potraži lančić oko vrata.

Sam klekne do njega. Začuje kako Frodo šapuće slabašnim, jedva čujnim glasom:

"Pomizi mi, Same! Pomozi mi, Same! Uhvati me za ruku! Ne mogu je zadržati!"

Sam uhvati gospodara za obje ruke i sastavi ih, dlan uz dlan, i poljubi, a onda ih nježno zadrži u svojima. Iznenada pomisli:

“Primijetio nas je! Sve je propalo, ili samo što nije. Ovo ti je, Sam Gamgee, zbilja kraj!”

Ponovo uprti Froda na leđa i privuče mu ruku na svoja prsa a noge mu ostavi da vise. Tad pogne glavu i zaputi se na jedvite jade uz cestu. Nije to bio tako lak put kao što mu se u prvi mah bilo učinilo da će biti. Srećom, vatra koja je izbila u silnom naletu kad je Sam stajao na Cirith Uingolu, otekla je uglavnom niz južne i zapadne padine, pa cesta na ovoj strani nije bila zakrčena. Ipak je na više mjesta bilo odrona i širokih pukotina. Pošto se neko vrijeme uspinjala na istok, zavijala je pod oštrim kutom i išla još komad puta na zapad. Tu je na zavoju bila duboko usječena u hridinu od starog kamenja izgrizenog zubom vremena i izriganog nekoć davno iz talionica na Gori. Dašćući pod svojim teretom, Sam je skrenuo na zavoju, ali je istodobno krajičkom oka načas spazio kako nešto pada sa hridine, nešto kao komadić crna kamena koji se otkinuo dok je on prolazio u blizini.

Odjednom poklekne pod silnim teretom, padne i oguli ruke kojima je još držao gospodara na leđima. Tad shvati što se dogodilo jer iznad sebe začuje onaj mrski glas.

"Zločessti gazda!" prosikće onaj. "Zločessti gazda vara nas; vara Ssméagola, *golum*! Ne ssmije na ovu stranu. Ne ssmije povrijedit Zlato moje. Daj ga Sméagolu, jesst, daj ga nama! Daj ga nama!"

Sam se naglo trgne i ustane. Učas isuče mač, ali nije mogao ništa jer su Golum i Frodo bili u smrtnom zagrljaju. Golum je nasrnuo na gospodara ne bi li mu oteo lančić i Prsten. To je možda bilo jedino što je moglo raspiriti posljednje ostatke žara u Frodovu srcu i volji: napad, pokušaj da mu netko otme njegovo blago. Branio se s nenadanom razjarenošću koja je zapanjila Sama, pa i Goluma. Ipak bi možda i ovako događaji krenuli drugim tokom da je Golum bio onaj stari. Kakvim god strašnim stazama išao, sâm, gladan i bez vode, gonjen neodoljivom žudnjom i silnim strahom, sve je to moralo ostaviti dubok trag na njemu. Bijaše to sad mršavo, izgladnjelo, izmoždeno stvorenje, sama kost i napeta žućkasta koža. Oči su mu divlje gorjele, ali zloća mu nije više bila ravna nekadašnjoj grčevitoj snazi. Frodo ga odbaci sa sebe i ustane dršćući.

"Dolje, dolje!" protisne držeći se grčevito za prsa pa ispod kožnate košulje zgrabi u ruku Prsten. "Dolje, gmizavi skote, miči mi se s puta! Odzvonilo ti je. Sad me više ne možeš izdati ni zatući."

Tad iznenada, kao nekad pod krovom Emyn Muila, Sam ugleda drugim očima ta dva suparnika. Skutreno stvorenje, jedva nešto više od sjene živa stvora, posve satrveno i poraženo, alli ispunjeno gnusnom pohlepom i bijesom, a pred njim, bez trunka samilosti, prilika u bijelom, samo što na prsima drži vatreni kotač. Iz vatre progovori zapovjednički glas:

"Odlazi, i da me nisi više uznemirivao! Ako me još ikad dirneš, bacit ću i tebe u vatru zle kobi."

Skutrena je prilika uzmaknula, prestravljenih žmirkavih očiju ali istodobno i nezajažljivo pohlepnih.

Tad ono priviđenje nestane i Sam ugleda Froda kako stoji, držeći ruku na prsima, predišući u velikim razmacima, a Golum kleči do njegovih nogu, široko raskriljenih šaka na zemlji.

"Pazite!" uzvikne Sam. "Skočit će još na vas!" On korakne i zavitla mačem. "Brže, gospodaru!" dahne. "Pođite samo dalje, dalje! Nemamo vremena. Ja ću se obračunati s njim. Idite samo!"

Frodo ga pogleda kao da je Sam negdje daleko, daleko.

"Da, moram dalje" izusti. "Zbogom, Same! Ovo je napokon kraj. Na Kletoj gori odlučit će se naš usud. Zbogom!"

Okrene se i pođe, polako ali uspravno, uz stazu što se penjala.

"E, tako!" reče Sam. "Konačno se mogu pozabavit i tobom!"

Skoči s isukaniom mačem, spreman za okršaj, ali Golum nije skočio. Ležao je ničice na zemlji i cmizdrio.

"Nemojte nas ubit!" plakao je. "Nemojte nas povrijedit tim ssvojim gadnim, ssurovim čelikom! Pustite nas da živimo, da, još ssamo malo da poživimo. Propast, propast! Propali smo. A kad Zlato ode, odošmi i mi, da, odošmo u prašinu." Svojim dugačkim prstima bez mesa dohvati pepeo sa staze. "Praššinu!" prosikće.

Samu zadrhti ruka. Bio je izbezumljen od gnjeva i sjećanja na zlo. Bilo bi samo pravedno posjeći ovog podmuklog, opasnog skota, pravedno i višestruko zasluženo; osim toga, činilo se da bi to jedino bilo i sigurno. Ali duboko u Samovu srcu bilo je nešto što ga spriječi da to učini: ne može ipak udariti ovo stvorenje što leži u prašini izgubljeno, propalo, šaka jada. Uostalom, i Sam je, makar zakratko, nosio Prsten pa je nejasno naslutio muke Golumove podle duše i tijela, roba tog Prstena, koji ne može više u životu naći mira ni olakšanja. Ali Samu je nedostajalo riječi da izrazi što osjeća.

"Uh, proklet bio, smrdljivi skote!" reče. "Odlazi! Gubi se! Ne vjerujem ti ni koliko je crno pod noktom; pa ipak, gubi se! Inače ću te stvarno udesit, da, ovim gadnim, surovim čelikom."

Golum se pridigne na sve četiri i uzmakne nekoliko koraka pa se okrene i, dok se Sam spremao da ga udari nogom, pobjegne niz stazu. Sam se nije više obazirao na nj. Odjednom se prisjetio gospodara. Pogledao je gore, uz stazu, ali ga nije više vidio. Potrčao je što je brže mogao za njim. Da se osvrnuo, možda bi još primijetio kako se Golum daleko dolje ponovo okrenuo, a onda se, mahnito užagrenih očiju, vratio, hitro ali oprezno, šuljajući se za njima, sjena što se prikrada među kamenjem.

Staza se i dalje penjala. Uskoro je ponovo skrenula i posljednjim dijelom koji je vodio na istok zašla u usjek na prednjoj strani kupe i stigla do tamnih vrata na boku Gore, do vrata Sammath Naura. U daljini se sunce penjalo prema jugu probijajući se kroz dim i izmaglicu, i zlokobno peklo, zasjenjena mutnocrvena okrugla ploča, ali se oko Gore sav Mordor sterao kao mrtva zemlja, nijema, zastrta sjenama, čekajući neki grozan udarac.

Sam dođe do razjapljenog ulaza i zaviri unutra. Tu je bilo mračno i vruće, a zrak je podrhtavao od duboke tutnjave.

"Frodo! Gospodaru!" zovne. Nije bilo odgovora. Časkom je još stajao, srce mu lupalo od divljeg straha, a onda upadne unutra. Za njim uđe još neka sjena.

U prvi mah nije ništa vidio. U toj velikoj nevolji ponovo izvadi Galadrielinu bočicu, ali je ona ostala blijeda i hladna u njegovoj drhtavoj ruci, nije bacala nikakvo svjetlo u tu zagušljivu tamu. Došao je do samog srca Sauronova carstva i do talionica njegove drevne moći, najvećih u Međuzemlju; sve su druge sile bile ovdje toj sili

podređene. Bojažljivo prođe nekoliko nesigurnih koraka, a onda odjednom neki crveni blijesak sune uvis i udari u visoki crni strop. Tad Sam vidje da se nalazi u dugačkoj spilji ili rovu prokopanom u kupi Gore što se puši. Ali samo malo dalje pod i zidovi s obje strane bijahu raskoljeni širokom pukotinom iz koje je izbio onaj crveni blijesak, što je čas sijevao a čas zamirao u mraku; za sve to vrijeme daleko dolje razlijegala se buka i kloparanje, kao da rade i lupaju neki veliki strojevi.

Svjetlo je opet suknulo i Sam spazi kako na rubu ponora, pred samom raspuklinom Zle kobi, stoji Frodo, crn naspram onog žara, napet, uspravan, ali i nepomičan kao da se skamenio.

"Gospodaru!" uzvikne Sam.

Frodo se pomakne i progovori jasnim glasom, zapravo jasnijim i snažnijim nego što ga je Sam ikad čuo, glasom kojim je nadjačao lupu i tutnjavu Klete gore odbijajući se od stropa i zidova.

"Evo me, došao sam" rekao je. "Ali sad nisam voljan učiniti ono radi čega sam došao. Neću izvršiti taj čin. Prsten je moj!"

Iznenada, kad je nataknuo Prsten na prst, izgubio se Samu iz očiju. Sam je zinuo, ali nije stigao vrisnuti jer se u taj hip mnogo toga dogodilo.

Nešto je Sama žestoko udarilo u leđa, izgubio je tlo pod nogama i bio odbačen u stranu, tresnuo glavom o kameni pod a na njega skočila neka tamna prilika. Ostavši nepomično ležati na podu, učas mu se zacrnjelo pred očima.

A daleko odatle, kad je Frodo nataknuo Prsten na prst i ustvrdio da je Prsten njegov, i to u Sammath Nauru, samom srcu njegova carstva, Sila se u Barad-dûru uzdrmala i Kula se zatresla od temelja do ponosne i okrutne krune. Gospodar tame iznenada ga je primijetio, a njegovo Oko probilo je sve sjene i bacilo pogled preko ravnice do vrata koja je sam bio načinio; pri blijesku koji ga je zasjenio, pojmio je svu veličinu svoje ludosti i napokon prozreo planove svojih neprijatelja. Gnjev mu plane pogubnim plamenom, ali mu se strah digne poput golema, crna dima ne bi li ga ugušio. Znao je da je u smrtnoj pogibli i da mu sudbina visi o niti.

Um mu se otresao svih smicalica i mreža od straha i izdaje, svih svojih lukavština i ratova. Svekoliko se njegovo carstvo potrese, robovi mu zadrhte i vojske se zaustave, a zapovjednici mu iznenada ostanu bez vodstva, potpuno lišeni volje, pokolebani i zdvojni. Jer on je na njih zaboravio. Sva je svijest i nastojanje Sile koja je njima vladala bila usredotočena svom svojom snagom na Kletu goru. Na njegov poziv, nazgûli, utvare Prstenove, polete prodorno kričeći, u posljednjem očajničkom pokušaju, brži od vjetra, i pohrle na jug hujeći krilima, prema Kletoj gori.

Sam ustane. Bio je ošamućen, a krv što mu je curila iz glave ulazila mu je u oči. Pipajući pred sobom, ugleda čudnovat i užasan prizor. Golum se na rubu ponora sumanuto bori s nevidljivim protivnikom. Klati se amo-tamo, toliko blizu ponora da samo što se nije sunovratio u nj, potežući nešto natrag, padajući na pod, ustajući i opet padajući. Za sve je to vrijeme siktao a da nije izustio ni riječi.

Vatra se dolje gnjevno razbuktala, planulo je crveno svjetlo i sva se pećina ispunila silnim sjajem i jarom. Odjednom Sam opazi kako Golum prinosi ustima svoje dugačke šake, bijeli mu očnjaci sijevnu pa škljocnu grizući. Frodo jaukne i padne na koljena na samom rubu ponora. Golum je dotle đipao kao mahnit, držeći u zraku Prsten, u kojem još bijaše prst. Prsten je sjao kao da je doista skovan od žive vatre.

"Zlato, Zlato, Zlato moje!" vikao je Golum. "Zlato moje! O Zlato moje!" Tada, baš kad je podigao pogled da se naužije svoje nagrade, zakorači malo predaleko, izgubi ravnotežu, zanjiše se načas na samom rubu i strovali se vrišteći iz sveg glasa. Iz dubina mu dopre još posljednji krik *Zlato moje*, pa iščezne.

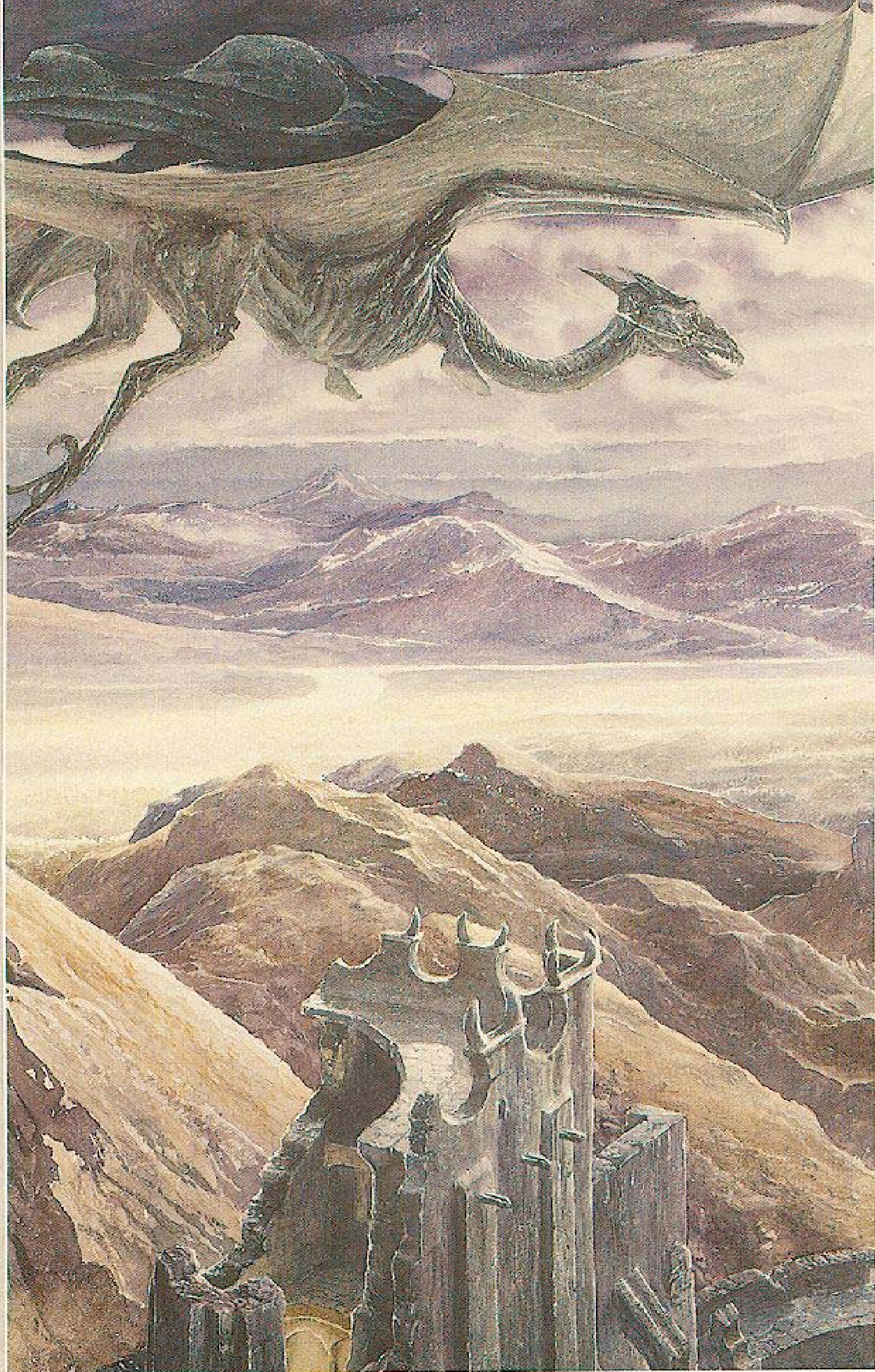
Razlegne se lomljava i silna zbrkana buka. Bukne vatra i lizne strop. Damaranje izraste u silan metež i sva se Gora potrese. Sam otrči do Froda, podigne ga s poda i odnese do ulaza. Tu, na mračnom pragu Sammath Naura, visoko iznad ravnice mordorske, obuzme ga takvo čudo i strava da stane i zaboravi na sve ostalo buljeći preda se kao skamenjen.

U časovitu priviđenju ugledao je zakovitlan oblak a usred njega kule i kruništa, visoke kao bregove, podignute na silnom gorskom prijestolju iznad neizmjernih jama; velika dvorišta i tamnice, zatvore bez očiju, okomite kao litice, i razjapljene dveri od čelika i dijamanta: a onda sve odjednom mine. Kule su pale a gore se slegle; zidine se srušile i istopile, stropoštale; digli se golemi stupovi dima i šiknula silna para dok se sve to nije izvrnulo kao val koji nosi sve pred sobom, a pomamni mu se vrh kovitla i pjeni udarajući o obalu. Naposljetku preko mnogo milja dopre tutnjava dižući se do zaglušnog treska i urlika; zemlja se zatresla, ravnica izdigla i prepukla, a Orodruin zaglavinjao. Iz njegova raskoljena vrhunca rigne vatra. Na nebesima se razlegne grmljavina prošarana munjama. Izlije se crna kiša kao iz kabla šibajući sve pod sobom poput bičeva. U samo srce tog nevremena dolete nazgûli nadjačavajući svojim kričanjem sve ostale zvukove, razdirući oblake, jureći kao plamene strijele i, zahvaćeni vatrenom propašću brda i neba, prasnu, izgore i zgasnu.

"E pa, sad je zbilja kraj, Same Gamgee" reče nečiji glas u blizini. Bijaše to Frodo, blijed i izmožden, ali opet on, a u očima mu bijaše mir, nije više bilo ni traga od napregnute volje niti odl udosti niti od bilo kakva straha. Ostao je bez svog bremena. Bio je to opet onaj njegov dragi gospodar iz prekrasnih dana u Shireu.

"Gospodaru!" uzvikne Sam i padne na koljena. U svoj ovoj propasti svijeta oćuti u tom trenu samo radost, veliku radost. Nema više onog tereta. Gospodar mu je spašen; opet je onaj stari, opet je slobodan! Tad Sam primijeti osakaćenu i krvavu ruku. "O, ta vaša jadna ruka!" uzvikne. "A nemam je čime povezat nit vam mogu ublažit bol. Rađe bi mu bio dao čitavu svoju ruku. Al on je sad ošo zauvijek, za sva vremena!"

"Da" potvrdi Frodo. "Nego, sjećaš li se što je Gandalf rekao: *Možda čak i Golum ima još nešto obaviti?* Da nije bilo njega, Same, ja ne bih bio kadar uništitit Prsten. Cijeli naš pothvat bio bi uzaludan, na samom kraju. Pa hajde da mu oprostimo! Jer pothvat smo izveli i sad je svemu kraj. Drago mi je što si ovdje sa mnom. Ovdje, na kraju svih zbivanja, Same."

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol

IV. poglavlje

CORMALLENSKO POLJE

Posvuda oko bregova¸bjesnjela je mordorska vojska. Zapovjednici Zapada tonuli su u nabujalom moru. Sunce se žarilo, a ispod krilâ nazgûla padale su na zemlju sjene smrti. Aragorn je stajao pod svojim stijegom, nijem i nepokolebljiv, kao čovjek koji je duboko utonuo u davno minule ili daleke događaje, ali mu oči blistaju kao zvijezde što sjaju sve jače što je noć mrklija. Gandalf je stajao na vrhu brijega, bijel i hladan, nikakva sjena nije padala na nj. Nalet Mordora razbio se kao val o opsjednute bregove, glasovi su hučali poput plime usred brodoloma i zveketa oružja.

Gandalf se pomakne kao da mu se iznenada javilo neko priviđenje, pa se okrene i zagleda natrag, put sjevera, gdje je nebo bilo blijedo i vedro. Tad podigne ruku i vikne snažnim glasom koji je odzvanjao usred gungule: *Orlovi!* Mnogi mu se glasovi odazovu: *Orlovi! Stižu orlovi!* Mordorska vojska digne poglede pitajući se što li bi taj znak mogao značiti.

Tad dolete Gospodar vjetrova Gwaihir i njegov brat Landroval, najveći od svih orlova na svijetu, najmoćniji od svih potomaka starog Thorondora, koji je svoja gnijezda savio na nepristupačnim vrhuncima Kružnoga gorja dok je Međuzemlje bilo još mlado. Za njima su u dugim brzim nizovima letjeli na sve jačem vjetru svi njihovi podanici sa sjevernoga gorja. Ustremili su se ravno na nazgûle obrušivši se iznenada s velike visine a hujanje je njihovih širokih krila bilo poput vihora.

Ali nazgûli se okrenu i pobjegnu, nestanu u sjenama Mordora, jer su iznenada začuli jezoviti zov iz Crne kule, a u tom istom trenu uzdrhti sva mordorska vojska, srca im spopadne sumnja, smijeh zamre, ruke im se zatresu i udovi klonu. Sila koja ih je gonila i ispunjala ih mržnjom i bijesom pokolebala se, ostali su bez njezine volje i, gledajući sad u oči neprijatelja, ugledali su kobno svjetlo i prepali se.

Tad svi zapovjednici Zapada poviču iz sveg glasa jer im je usred mraka nova nada ispunila srca. S opsjednutih bregova nagrnu vitezovi Gondora, rohanski jahači, Dúnedaini sa sjevera, gusto zbijeni odredi, protiv pokolebanih dušmana probijajući njihovu stisku oštrim vrhovima kopalja. Ali Gandlaf podigne ruke uvis i još jednom poviče zvonkim glasom:

"Stanite, ljudi sa Zapada! Stanite i pričekajte! Ovo je čas usuda."

Još dok je on to govorio, tlo im se pod nogama zatrese. Neka se neizmjerna leteća tmina vine hitro put neba treperući vatrom, visoko iznad kule Crnih dveri. Zemlja prostenje i zadrhti. Zubate se kule zanesu, zaklate i stropoštaju; debeli se bedem sruši; Crne dveri tresnu o zemlju i raspadnu se; a iz daljine, čas nejasno, čas sve jače, čas se dižući do oblaka, dopre dumbaranje i tutnjava, grmljavina, valjanje razornog zvuka što još dugo odjekivaše.

"Odzvonilo je Sauronovu carstvu!" reče Gandalf. "Nositelj Prstena izvršio je svoju zadaću."

Dok su zapovjednici gledali na jug, prema zemlji Mordora, učinilo im se da se naspram pokrova od oblaka diže divovski sjenoviti lik, neprobojan, okrunjen munjom, zauzimajući čitavo nebo. Onako golem, propinjao se iznad svijeta i pružao prema

njima grdnu prijeteću šaku, užasnu ali nemoćnu: jer dok se još nadvijao nad njima, zahvatio ga je silan vjetar i otpuhao, odnio, i zavladalo je zatišje.

Zapovjednici su oborili glave, a kad su ih opet digli, gle! neprijatelji su pred njima bježali i sila Mordora raspršivala se poput prašine na vjetru. Baš kao što mravi, kad smrt pogodi ono nabreklo rasplodno stvorenje što prebiva i njihovu gmizavu humku i vlada svima njima, bezumno i besciljno lutaju pa malo-pomalo ugibaju, tako su se i Sauronova stvorenja, orci, trolovi i začarane zvijeri, smušeno motali amo-tamo; neki su se od njih i sami ubili ili se bacili u jame ili pobjegli kukajući da se sakriju u jazbine i mračna mjesta bez svjetla, daleko od svake nade. A ljudi iz Rhûna i iz Harada, Istočnjaci i Južnjaci, spoznali su da su izgubili rat, i uvidjeli svu veličanstvenost i slavu zapovjednikâ Zapada. Oni koji su najdublje i najdulje ogrezli u zlom ropstvu i mrzili Zapad, a opet bili ponosni i smioni, okupili su se da pruže posljednji, očajnički otpor. Ipak ih je najviše pobjeglo na istok glavom bez obzira, a neki su od njih odbacili oružje i uzeli moliti za milost.

Prepustivši sve brige oko bitke i zapovijedanja Aragornu i drugim gospodarima, Gandalf je ostao stajati na brijegu zazivajući, pa do njega sleti veliki orao Gwaihir, Gospodar vjetrova, i stane preda nj. Gandalf mu se obrati ovim riječima:

"Prijatelju moj Gwaihiru, dva puta si me nosio. Treći put sreća pomaže, ako se slažeš. Mislim da nisam mnogo teži nego što sam bio kad si me ponio sa Zirak-zigila, kad mi je izgorio stari život."

"Ponijet ću te kamo god želiš, čak i da si od kamena" odgovori mu Gwaihir.

"Hajdemo onda, a neka s nama pođe i tvoj brat i još netko od tvog roda tko je ponajbrži! Jer moramo biti brži od vjetra, pa i od krila nazgûla."

"Puše sjeverac, ali ćemo biti brži od njega" reče Gwaihir, pa podigne Gandalfa i poleti s njim na jug, a pridruže im se još i Landroval te mladi i hitri Meneldor. Preletjeli su preko Udûna i Gorgorotha gledajući pod sobom svu porušenu zemlju i metež, a pred sobom Kletu goru kako plamti i riga vatru.

"Drago mi je što si ovdje sa mnom" reče Frodo. "Ovdje na kraju svih zbivanja, Same."

"Da, s vama sam, gospodaru" potvrdi Sam polažući Frodovu ranjenu ruku nježno sebi na prsa. "I vi ste sa mnom. I putovanju je kraj. Ali kad sam već prevalio sav ovaj put, ne želim se još predati. To nekako ne bi bilo slično meni, ako me razumijete."

"Možda i ne bi bilo, Same" reče Frodo "ali tako ti je to na ovom svijetu. Nade se iznevjeravaju. Kraj mora jednom doći. Imamo još samo malo vremena. Okruženi smo razaranjem i propašću, nema nam spasa."

"E pa, gospodaru, mogli bi se bar malo maknut od ovog opasnog mjesta ovdje, od ove Usudne raspukline, ako se tako zove. Zar ne da bi mogli? Hajmo, gos'n Frodo, da bar siđemo ovom stazom!"

"U redu, Same. Ako baš želiš poći, idem i ja" reče Frodo. Obojica ustanu i polako pođu niz zavojitu cestu. Upravo kad su došli do podnožja kupe što se tresla, Sammath Naur izriga silan dim i paru, bok se kupe raspukne i silna izrigana vatra poteče u sporim gromoglasnim kaskadama niz istočnu stranu.

Frodo i Sam nisu mogli dalje. Naglo su ih ostavljali posljednji ostaci duševne i tjelesne snage. Stigli su do malog brda pepela nagomilanog na podnožju, ali odatle im više nije bilo izlaza. To je sad bio otok koji se neće dugo zadržati usred agonije Orodruina. Oko njih je zemlja zijevala na sve strane, a iz dubokih pukotina i jama dizali se dim i isparenja. Iza njih je Gora bila sva u grčevima. Široke raspukline otvorile joj se na boku. Spore bujice vatre tekle su niz duge padine prema njima. Uskoro će ih progutati. Oko njih je padala kiša od vrelog pepela.

Zastanu. Sam je još držao gospodara za ruku i milovao je. Uzdahne i reče:

"U kakvoj smo se priči našli, je li, gos'n Frodo? Da je bar mogu slušat od drugih! Mislite li da će je ovako najavljivat: *A sad slijedi priča o devetoprstom Frodu i o Prstenu Usuda?* Onda će svi utihnut ko što smo i mi kad su nam u Rivendellu pričali priču o jednorukom Berenu i Velikom dragulju. Da je bar mogu čut! I zanima me kako će ić dalje, poslije nas."

Ali još dok je on to govorio ne bi li do samog kraja odagnao strah, pogled mu je i dalje bludio na sjever, gdje je bilo središte vihora, gdje je nebo u daljini bilo još vedro dok je hladna vjetrušina, prerastajući u pravu buru, rastjerivala pomrčinu i krpe oblaka.

U taj ih je mah smotrio Gwaihir svojim oštrim, dalekovidnim okom leteći na olujnom vjetru, kružeći u zraku i prkoseći velikim opasnostima na nebesima: dvije sitne tamne prilike, izgubljene, kako se drže za ruke na brežuljku dok se svijet oko njih ruši i dašće i primiču im se bujice vatre. Baš kad ih je spazio i strmoglavio se prema njima, opazio je kako padaju, iscrpljeni, ili zagušeni isparinama i jarom, ili napokon skrhani očajem skrivajući oči od smrti.

Ležali su jedan do drugoga kadli se Gwaihir sunovrati do njih, a za njim i Landroval i hitri Meneldor i tako su u snu, ne znajući kakva ih je sudba snašla, dva izgubljena putnika podignuta sa tla i odnesena daleko od pomrčine i vatre.

Kad se Sam probudio, primijetio je da leži na mekanu ležaju, a nad njim se nježno povijaju debele bukove grane, kroz čije se mlado lišće probija sunčano svjetlo, zeleno i zlatno. Zrak je bio pun nekih izmiješanih miomirisa.

Pamtio je te mirise: bijaše to zrak Ithiliena.

“O nebesa!” pomisli. “Koliko sam dugo spavao?” Jer taj ga je miris prenio u onaj dan kad je zapalio vatricu pod suncem obasjanim nasipom; i načas mu sve ono između toga nestane iz pamćenja. Protegne se i duboko udahne zrak.

"Eh, što sam sanjao!" promrsi. "Drago mi je ipak što sam se probudio!"

Tek kad sjedne opazi da Frodo leži do njega i mirno spava, s jednom rukom podvijenom pod glavom, a druga mu počiva na pokrivaču. Bijaše to desnica na kojoj je nedostajao prstenjak.

Zapljusne ga svekoliko sjećanje pa uzvikne:

"Nisam ništa sanjao! Pa gdje smo onda?"

Nečiji mu glas tiho odgovori:

"U zemlji ithilienskoj, na brizi kraljevoj; i on vas čeka." Pred njim je stajao Gandalf, sav u bijelom, a brada mu blista kao čisti snijeg pri treperenju sunca kroz krošnju. "E pa, majstore Samwise, kako se osjećaš?" upita ga.

Ali Sam je ostao ležati buljeći u njega razjapljenih usta i u prvi mah, raspet između zgranutosti i radosti, nije mogao ni riječi odgovoriti. Napokon protisne:

"Gandalfe! A ja sam mislio da ste vi mrtvi! Doduše, mislio sam da sam i ja. Oće l' se još pokazat da se sve ono žalosno nije nikad ni dogodilo? Što je to s ovim svijetom?"

"Nema više velike Sjene" odgovori mu Gandalf i nasmije se, a taj smijeh bijaše kao glazba, ili kao voda u sparušenoj zemlji. Slušajući ga, Sam pomisli da nije već dane i dane čuo smijeh, taj čisti zvuk veselja. Dojmio ga se kao jeka svih radosti koje je ikad doživio. Ipak brizne u plač. Tad, baš kao što umilna kiša dolazi s proljetnim vjetrom i sunce još vedrije zasja, suze mu presahnu i smijeh u njemu nabuja pa skoči iz kreveta smijući se.

"Kako se osjećam?" uzvikne. "Pa, sad ne znam kako da vam kažem. Osjećam se, osjećam se..." zamlatara rukama po zraku "...osjećam se kao proljeće poslije zime, i sunce u krošnji, i ko trube i harfe i sve pjesme koje sam ikad čuo!" Ušuti i okrene se gospodaru. "A kako je gos'n Frodo? Zar nije sramota što mu se to desilo s rukom? Al nadam se da je inače dobro. Bilo mu je neko vrijeme gadno."

"Da, inače sam dobro" potvrdi Frodo i sjedne smijući se i sam. "Opet sam zaspao čekajući tebe, Same, pospanče! Jutros sam se rano probudio, a sad valjda samo što nije podne."

"Podne?" ponovi Sam računajući u sebi. "Podne, a koji je dan?"

"Četrnaesti u novoj godini" odgovori mu Gandalf. "ili, ako baš hoćeš, osmi dan u travnju po računu u Shireu. U Gondoru će odsad nova godina počinjati dvadeset i peti ožujka, kad je Sauron pao, i kad ste vi doneseni kralju iz vatre. On vas je njegovao i sad vas očekuje, da jedete i pijete s njim. Kad budete spremni, odvest ću vas do njega."

"Kralj?" reče Sam. "Koji kralj, ko je taj?"

"Kralj Gondora i gospodar Zapadnih zemalja" odgovori mu Gandalf "kralj koji je ponovo zadobio sve svoje nekadašnje kraljevstvo. Uskoro će na krunidbu, ali prije toga želi vas vidjeti."

"A što ćemo obuć?" priupita Sam jer je vidio samo onu staru i odrpanu odjeću u kojoj su putovali kako leži složena na podu uz krevete.

"Onu istu odjeću koju ste nosili na putu do Mordora" odgovori mu Gandalf. "Bit će sačuvane čak i one prnje od orkâ koje si ti nosio u Crnoj zemlji, Frodo. Nikakva svila ni laneno platno, nikakav oklop ni grbovlje ne bi mogli biti časniji od toga. Poslije ćemo vam možda naći neku drugu odjeću."

Zatim pruži prema njima ruke, a jedna mu od njih zasja.

"Što vam je to?" uzvikne Frodo. "Je li moguće?..."

"Jest, donio sam i vaše dvije dragocjenosti. Našli smo ih kod Sama kad smo vas spasili. Darovi gospe Galadriel: tvoja bočica, Frodo, i tvoja kutija, Same. Sigurno ćete biti sretni što su vam vraćene."

Pošto su se oprali i obukli, i nešto malo prigrizli, hobiti su pošli za Gandalfom. Izašli su iz bukova šumarka u kojem su ležali, i došli na dugačku zelenu tratinu obasjanu suncem i obrubljenu tamnolisnatim drvećem sa skrletnim cvatom. Iza sebe su čuli šum slapa, a pred njima je tekao potok između cvjetnih obala sve do mlade šume

podno tratine, odakle je produživao dalje kroz slavoluk od drveća u kojem su vidjeli kako se voda ljeska u daljini.

Kad su došli do tog proplanka u šumi, iznenadili su se ugledavši vitezove u sjajnim oklopima i visoke stražare u srebrnim i crnim odorama, koji su im iskazali počasti i poklonili se pred njima. Zatim je jedan od njih zatrubio na dugačku trubu, a oni su produžili dalje kroz drvored uz raspjevani potok. Tako su došli do prostrane livade iza koje je tekla široka rijeka u srebrnkastoj izmaglici, iz koje je izronio dugačak pošumljen otok uz koji bijahu uisidrene mnoge lađe. A na livadi na kojoj su stajali bijaše postrojena velika vojska, u redovima i bojnama što su blistali na suncu. Kad su im se hobiti približili, isukali su mačeve, zatresli kopljima, oglasili se rogovi i trube a ljudi povikali nebrojenim glasovima i na više jezika:

Živjeli polutani! Slava im velika!
Cuio i Pheriain annan! Aglar 'ni Pheriannath!
Slava im velika, Frodu i Samwiseu!
Dau a Berhael, Conin en Annûn! Eglerio!
Slavite ih!
Eglerio!
A laita te, laita te! Andave laituvalmet!
Slavite ih!
Cormacolindor, a laita tárienna!
Slavite ih! Nositeljima Prstena slava velika!

Frodu i Samu udari rumena krv u lice a oči im se zakrijese od čuda. Kad su pošli dalje, opaze da su usred te bučne vojske postavljene tri visoke stolice od zelena busenja. Iza stolice zdesna vijorio se stijeg, bijel na zelenome, velik konj u trku; slijeva se vio stijeg, srebro na modrome, lađa s pramcem u obliku labuda što plovi na moru; iza najveće stolice u sredini lepršao je na vjetru velik barjak, a na njemu je bijelo stablo cvalo na crnom polju ispod sjajne krune i sedam blještavih zvjezdica. Na prijestolju je sjedio čovjek u žičanoj košulji, s velikim mačem na koljenima, ali bez kacige. Kad su mu se približili, ustao je. Tad su ga tek prepoznali, toliko se promijenio, tako je bio plemenita i radosna lica, kraljevskog držanja, gospodar ljudi, tamne kose i sivih očiju.

Frodo pohrli prema njemu, a za njim odmah i Sam.

"E pa, ovo je zbilja kruna svega!" uzvikne Sam. "Strider, il da možda još ne sanjam?"

"Da, Same, Strider" reče Aragorn. "Dug smo put prevalili, zar ne, od Breeja, gdje ti se baš nisam svidio? Dug je to bio put za sve nas, ali je put vas dvojice bio najmračniji."

Tad učini nešto što Sama osupne i posve zbuni: klekne pred njih na jedno koljeno i uhvati ih obojicu za ruku, Froda desnicom a Sama ljevicom, pa ih povede do prijestolja, posjedne na stolice i obrati se ljudima i zapovjednicima koji su stajali u blizini, te im dovikne tako da mu glas odjekne nad svom vojskom:

"Slava im velika!"

Kad je taj radosni uzvik nabujao i zamro u daljini, na Samovo konačno i posvemašnje zadovoljstvo, istupi putujući pjevač iz Gondora, klekne i zamoli za dopuštenje da zapjeva. I gle! on ponajprije izusti:

"Počujte! zapovjednici, vitezovi i junaci bez zazora, kraljevi i knezovi, i lijepi ljudi iz Gondora, i rohanski jahači, i vi sinovi Elrondovi, i Dúnedaini sa sjevera, i vilenjaci i patuljci, i vi junaci iz Shirea, i sav slobodni svijet Zapada, poslušajte sad moju pjesmu. Jer, pjevat ću vam o Frodu od devet prstiju i o Prstenu Usuda."

Kad je Sam to čuo, nasmije se od pukog ushita, ustane i uzvikne:

"O kakva slava i divota! Sve su mi se želje ispunile!"

I proplače.

Sva se vojska nasmije i proplače, a usred njihova veselja i suza razlegne se pjevačev zvonki glas poput srebra i zlata, i svi ljudi utihnu. Pjevao im je, sad na vilenjačkom, sad na zapadnom govoru, sve dok im se srca, dirnuta slatkim riječima, ne preliju, a radost im bila poput mačeva i misli im odlutale u predjele u kojima bol i ushit zajedno teku a suze su samo vino blaženstva.

Naposljetku, kad se sunce spustilo s podneva i sjene se drveća izdužile, pjevač završi svoju pjesmu.

"Slava im velika!" reče na kraju i klekne.

Tad Aragorn ustane, i sva se vojska digne, pa se zapute i pripremljene šatore, da jedu i piju i vesele se do kraja dana.

Froda i Sama odveli su do posebnog šatora, gdje su svukli svoju staru odjeću, ali su je složili i odložili sa svim počastima, pa su dobili čisto ruho. Tad se pojavi Gandalf noseći u rukama, na Frodovo veliko čudo, mač, vilin-pelerinu i košulju od *mithrila* koju su mu bili oduzeli u Mordoru. Samu je pak donio pozlaćenu žičanu košulju i njegovu vilin-pelerinu, pokrpanu i očišćenu od mrlja i oštećenja koja je pretrpjela. Na kraju položi pred njih dva mača.

"Ja ne želim više nikakav mač" reče Frodo.

"Večeras ga još moraš nositi" odvrati Gandlaf.

Tad Frodo uzme onaj manji koji je pripasdao Samu i koji je Sam bio ostavio uza nj u Cirith Ungolu.

"Žalac sam poklonio tebi, Same" reče mu.

"Nemojte tako, gospodaru! Njega je gospodin Bilbo poklonio vama i on ide uz tu vašu srebrnu košulju; Bilbo ne bi volio da ga sad tko drugi nosi."

Frodo popusti, a Gandalf, kao da je njihov paž, klekne i opaše ih pojasovima s mačem, pa ustane i stavi im na glave srebrne obruče. Kad su bili posve odjeveni, pođu na veliku gozbu. Sjedili su za kraljevim stolom, uz Gandalfa, rohanskog kralja Éomera i kneza Imrahila i sve glavne zapovjednike, a bili su tu i Gimli i Legolas.

Kad su nakon minute šutnje donijeli vino, došla su dva paža dvoriti kraljeve. Bar se činilo da su paževi: jedan je bio u srebrno-crnoj odori čuvara Kule u Minas Tirithu, a drugi sav u bijelom i zelenom. Sam se ipak čudio što tako mladi momci rade u društvu tih moćnika. Tad ih iznenada, kad mu se približe, malo bolje pogleda i uzvikne:

"Ma gledajte, gos'n Frodo! Pazite! Pa zar to nije Pippin? Gospodin Peregrin Took, mislim, i gospodin Merry! Kako su samo porasli! Nebesa! Sad tek vidim da tu još ima puno drugih priča da se ispričaju osim naše."

"Zaista ima" potvrdi Pippin obraćajući se njima. "A počet ćemo vam ih pričati čim se završi ova gozba. Dotle možeš pokušati s Gandalfom. On nije više onako zatvoren kakav je bio, iako se više smije nego što priča. Trenutno smo Merry i ja zauzeti. Mi smo vitezovi Grada i Marke, valjda ste to primijetili?"

Napokon je završio taj sretni dan. Kad je sunce zašlo i okrugli mjesec polako zaplovio iznad izmaglice Anduina svjetlucajući kroz ustreptale krošnje, Frodo i Sam sjedili su pod šaputavim drvećem usred miomirisa ubavog Ithiliena. Pričali su do kasno u noć s Merryjem, Pippinom, i Gandalfom, a nakon nekog vremena pridružili su im se i Legolas i Gimli. Tad su Frodo i Sam doznali štošta od svega onoga što se njihovoj družini dogodilo kad su se bili razišli onog zlosretnog dana na Parth Galenu kod vodopada Raurosa. Ali još je bilo što da se pita i ispripovjedi.

Orci, i dveće što govori, i milje i milje trave, i jahači u trku, i svjetlucave spilje, i bijele kule, i zlatne dvornice, i bitke, i veliki jedrenjaci, sve je to promicalo Samu pred očima dok se nije posve smeo. Ali usred svih tih čudesa neprestance se vraćao na svoje čuđenje koliko su Merry i Pippin porasli, pa ih je čak i natjerao da stanu leđa uz leđa s Frodom i s njim. Počeše se po glavi i reče:

"Nije mi to ipak jasno, u vašim godinama! Al fakat je da ste vi tri palca viši nego što bi trebalo da budete, il sam ja patuljak."

"To sigurno nisi" dobaci mu Gimli. "Ali što sam ti ja rekao? Ne mogu smrtnici piti entske napitke i očekivati da im od toga neće ništa biti, kao da su popili vrč piva."

"Entske napitke?" ponovi Sam. "Eto, opet vi o tim entima, a meni još nije jasno šta su oni zapravo. Ma trebat će nam valjda više tjedana da sve to u sebi prokuhamo."

"Više tjedana, nego šta" potvrdi Pippin. "A onda ćemo Froda morati zaključati u kulu u Minas Tirithu da sve to zapiše. Inače će polovicu toga zaboraviti i silno razočarati sirotog starog Bilba."

Naposljetku Gandalf ustane i reče:

"Kraljevske su ruke, dragi moji prijatelji, ruke iscjeliteljske. Samo što ste vi bili na samom rubu smrti prije nego što vas je on prizvao u život uz pomoć sve svoje snage i uputio vas u slatki zaborav sna. Pa premda ste doista dugo i blaženo spavali, došlo je opet vrijeme spavanju."

"I to ne samo za Sama i Froda" reče Gimli "nego i za tebe, Pippine. Ja te zbilja volim, ako ni zbog čega drugog, a ono zbog svih onih muka koje sam imao s tobom i koje nikad neću zaboraviti. A neću zaboraviti ni kako sam te našao na onom brijegu u posljednjoj bici. Da nije bilo patuljka Gimlija, ti bi tada propao. Sad bar znam kako izgleda hobitska noga, pa makar je vidiš samo ispod gomile tjelesa. A kad sam maknuo s tebe onu golemu mrcinu, bio sam uvjeren da si mrtav. Došlo mi je da iščupam sâm sebi bradu. A trebalo ti je samo dan vremena da ponovo ustaneš i izađeš. Ali sad ćeš zbilja u krevet! Pa i ja ću."

"A ja ću se prošetati po šumama ove lijepe zemlje, to će mi biti najbolji odmor" dometne Legolas. "Uskoro, ako dopusti moj vilin-gospodar, ovamo će se doseliti neki od našeg plemena. A kad se doselimo, ova će zemlja biti sretna neko vrijeme. Neko vrijeme: mjesec dana, jedan životni vijek, stotinu ljudskih godina. Ali blizu je Anduin, a Anduin teče dolje sve do mora. Do mora!"

S mora, mora sinjeg galebova čujem poj
Vjetar puše nad pučinom, bijele pjene noseć roj
Ka zapadu, ka zapadu, obraz svoj gdje sunce kloni
Sive lađe, sive lađe, ušima mi poziv zvoni
Roda moga što se moru davno otisnuše.
Da napustim ove šume što mi život podariše,
Jer naši su dani prošli i vijek smrtni sve je kraći,
Sinje more projedrit ću, obalu ću drugu naći
Tamo gdje se dugi vali zadnjim žalom razbijaju
S izgubljenog me otoka milim hukom zazivaju
K Eresseu, smrtnicima nedostupnoj vilenjačkoj postojbini
Gdje list nikad ne otpada, k mojoj pravoj domovini.

Pjevajući tako Legolas ode nizbrdo.

Tad se i ostali raziđu. Frodo i Sam odu također na počinak. Ujutro su ustali opet puni nade i spokoja; i još su mnogo dana proveli u Ithilienu. Jer Cormallensko polje, gdje je vojska bila utaborena, bijaše blizu Henneth Annûna, pa se potok koji je tekao od njegovih slapova mogao obnoć čuti kako žubori kroz stjenovite dveri i šumi kroz cvjetne livade ulijevajući se u vode Anduina kod otoka Cair Androsa. Hobiti su šetali kojekuda, obilazili mjesta kojima su bili prošli, a Sam se neprestano nadao da će u nekoj sjenovitoj šumi ili skrovitoj udolini možda načas spaziti opet onog velikog olifanta. Kad je doznao da je u opsadi Gondora sudjelovalo mnogo tih životinja ali da su sve pobijene, zaključio je da je to velika šteta.

"E pa, bit će da čovjek ipak ne može bit svugdje u isti mah" reče. "Al reko bi da sam puno toga propustio."

U međuvremenu se vojska spremala da se vrati u Minas Tirith. Umorni su se bojovnici odmorili a ranjeni se izliječili. Neki su se od boraca još namučili boreći se protiv ostataka Istočnjaka i Južnjaka dok ih nisu sve pokorili. Posljednji su se vratili oni koji su bili prešli u Mordor i uništili sve utvrde na sjeveru te zemlje.

Ali naposljetku, kad je već mjesec svibanj bio blizu, zapovjednici Zapada krenuli su opet na put. Ukrcali su se sa svim svojim ljudima u lađe pa su otplovili s otoka Cair Androsa Anduinom do Osgiliatha. Tu su se zadržali jedan dan. Sutradan su stigli do zelenih pašnjaka Pelennora i ponovo ugledali bijele kule podno visokog Mindolluina, glavni grad Gondora, posljednji spomen Zapadnih strana, koji je bio prošao kroz tamu i vatru i dočekao nov dan.

Tu su usred pašnjaka podigli šatore i pričekali jutro; jer bijaše dan uoči mjeseca svibnja i kralj je trebao ući u svoj grad u osvit dana.

V. poglavlje

NAMJESNIK I KRALJ

Nad glavnim gradom Gondora lebdjele su sumnja, strava i užas. Lijepo vrijeme i jarko sunce doimali su se kao puka poruga ljudima kojima su dani donosili malo nade i koji su svakog jutra iščekivali vijesti o propasti. Gospodar im je bio mrtav i spaljen, rohanski je kralj ležao mrtav u njihovoj citadeli, a novi kralj koji im je noću bio došao opet je otišao u rat protiv sila odviše mračnih i strašnih da bi ih ikakva snaga ili hrabrost mogle svladati. Nikakve vijesti nisu stizale. Pošto je vojska napustila Morgulsku dolinu i krenula cestom na sjever u sjeni gorja, nijedan se glasnik nije vratio niti je stigao kakav glas o onome što se zbiva na tmurnom istoku.

Pošto su zapovjednici bili tek dva dana izbivali, gospa Éowyn naložila je ženama koje su je njegovale da joj donesu njenu odjeću, i nije se dala odgovoriti da ne ustane. Kad su je odjenuli i stavili joj ruku u zavoj od lanena platna, otišla je do ravnatelja Kuća izlječenja i rekla mu:

"Gospodine, ja sam silno nemirna, ne mogu više besposlena ležati."

"Gospo" odgovori joj on "niste se još izliječili, a meni su zapovjedili da posebno skrbim o vama. Morate ostati u krevetu još sedam dana, tako je bar meni zapovjeđeno. Molim vas da se vratite u postelju."

"Ja sam ozdravila" reče mu ona "tijelo mi je bar zdravo, izuzev tek lijeve ruke, a ona miruje. Ali iznova ću se razboljeti ako ne budem imala što raditi. Ima li kakvih vijesti o ratu? One mi žene tamo ne znaju ništa reći."

"Nema nikakvih vijesti" odgovori joj ravnatelj "osim da su gospodari stigli do Morgulske doline, a ljudi kažu da im je na čelu onaj novi zapovjednik sa sjevera. To je zbilja pravi gospodar i iscjelitelj, a da vam pravo kažem, ne mogu se načuditi kako iscjeliteljska ruka i mačem barata. U Gondoru nije više tako, iako je nekoć bilo, ako stare priče ne lažu. Ali mi vidari već godinama nastojimo samo pokrpati posjekotine nanesene mačevima. Doduše, i bez njim imamo što raditi: svijet je pun ozljeda i nesreća, i bez ratova koji ih umnožavaju."

"Gospodine ravnatelju, jedan je neprijatelj dostatan da izazove rat" odvrati Éowyn. "Oni koji nemaju mačeva mogu ipak poginuti od njih. Zar biste htjeli da narod Gondora samo skuplja ljekovito bilje dok Gospodar tame skuplja vojsku? Nije uvijek dobro izliječiti samo tijelo. Niti je uvijek zlo poginuti u bici, čak i u grdnim mukama. Kad bi mi bilo dopušteno, ja bih u ovom mračnom času radije izabrala ovo potonje."

Ravnatelj je pogleda. Stajala je visoka pred njim, oči joj se krijesile na bijelu licu, stisnula je ruku kad se okrenula i zagledala kroz prozor što je gledao na istok. On uzdahne i zavrti glavom. Ona se nakon nekog vremena opet okrene njemu.

"Zar nema nikakva posla za mene?" upita ga. "Tko zapovijeda u ovom gradu?"

"Ne znam pravo" odgovori joj on. "To nisu moje brige. Rohanski jahači imaju svoga zapovjednika, a čuo sam da gospodar Húrin zapovijeda ljudima Gondora. Ipak, u ovom je gradu po pravu namjesnik Faramir gospodar."

"Gdje bih ga mogla naći?"

"U ovoj kući, gospo. Bio je teško ranjen, ali se sad već lijepo oporavlja. Ipak, ne znam..."

"Hoćete li me odvesti do njega? Onda ćete znati."

Gospodar Faramir šetao je sam po vrtu Kuća izlječenja grijući se na suncu. Ćutio je kako mu u žilama život iznova teče, ali mu je bilo teško oko srca i gledao je preko zidina na istok. Dolazeći do njega, ravnatelj ga zovne po imenu pa se on okrene i ugleda gospu Éowyn iz Rohana. Smilila mu se jer je vidio da je ranjena, a svojim oštrim pogledom zapazio je da je žalosna i nemirna.

"Gospodaru" obrati mu se ravnatelj "ovo je gospa Éowyn iz Rohana. Jahala je s kraljem i bila teško ranjena, pa je sad ovdje na mojoj brizi. Ali nije zadovoljna i želi porazgovarati s namjesnikom ovoga grada."

"Da me ne razumijete pogrešno, gospodaru" reče Éowyn "ne tužim se ja na pomanjkanje skrbi. Nema boljeg mjesta od ovoga za one koji se žele izliječiti. Ali ne mogu ležati ovdje besposlena, skrštenih ruku, zatočena. Tražila sam smrt u boju, ali nisam poginula, a boj se i dalje vodi."

Na Faramirov znak, ravnatelj se nakloni i ode.

"Što želite, gospo, da učinim?" upita je Faramir. "I ja sam ovdje zatočenik vidarâ."

Pogleda je, a kako je bio čovjek meka srca, učini mu se da će mu zbog njene ljupkosti usred njena jada prepući srce. I ona njega pogleda i zapazi ozbiljnu nježnost u njegovim očima, iako je znala, budući da je odrasla među bojovnicima, da ovoga ne bi nijedan jahač Marke nadmašio u boju.

"Što želite?" ponovi on. "Učinit ću za vas sve što je u mojoj moći."

"Molim vas da zapovjedite ovom ravnatelju ovdje da me otpusti" odgovori mu ona, ali premda su joj riječi bile još ponosite, u srcu se pokolebala i prvi put posumnjala u samu sebe. Pobojala se da bi ovaj visoki čovjek, strog i nježan u isti mah, mogao pomisliti da je ona tek hirovito žensko čeljade, poput djeteta koje nema potrebne čvrstine volje da do kraja izvrši dosadnu zadaću.

"Pa i ja sam ovdje na ravnateljevoj brizi" odgovori joj Faramir. "A nisam još ni preuzeo vlast u ovom gradu. Ali, da i jesam, ipak bih poslušao njegov savjet i ne bih se usprotivio njegovoj volji kad je u pitanju njegova struka, osim u krajnjoj nuždi."

"Ali ja se ne želim izliječiti" reče mu ona. "Ja želim u rat kao i moj brat Éomer, ili, još bolje, kao kralj Théoden, koji je poginuo i stekao u isti mah i čast i spokojstvo."

"Prekasno je, gospo, da pođete za zapovjednicima, čak i kad biste imali potrebnu snagu" odvrati Faramir. "Smrt u boju može nas još sve snaći, htjeli-ne htjeli. Bit će bolje da se suočite s njom na svoj način dok još ima vremena da učinite kako vam vidari nalažu. I vi i ja moramo strpljivo podnijeti sve ove sate čekanja."

Ona mu ne odgovori, ali dok ju je gledao, učini mu se da se u njoj nešto smekšalo, kao da ljut mraz uzmiče pred slabašnim nagovještajem proljeća. Suza joj navre na oko i kane niz obraz, poput sjajne kišne kaplje. Ovlaš obori ponositu glavu. Tad prozbori tiho, više kao da govori sebi nego njemu:

"Ali vidari bi htjeli da ja ležim u krevetu još tjedan dana. A prozor mi ne gleda na istok."

Glas joj bijaše kao u mlade i tužne djevojke. Faramir se osmjehne iako mu srce bijaše prepuno samilosti.

"Prozor vam ne gleda na istok?" ponovi on. "Tome se može doskočiti. Što se toga tiče, naložit ću ravnatelju da učini što treba. Ako ostanete, gospo, u ovoj kući na

našoj brizi i dobro se odmorite, možete šetati po ovom vrtu koliko hoćete, i gledati na istok kamo su nam svima otišle sve nade. Ovdje ćete uvijek naći i mene kako šetam i čekam, i također gledam na istok. Olakšali biste mi brige kad biste koji put porazgovarali sa mnom, ili kad bismo prošetali zajedno."

Ona podigne glavu i opet ga pogleda u oči; u blijedo lice vratila joj se boja.

"Kako bih vam to mogla olakšati brige?" priupita ga. "A meni i nije do razgovora sa živim ljudima."

"Hoćete li da vam otvoreno odgovorim?" upita je on.

"Hoću."

"Onda ću vam reći, Éowyn iz Rohana, da ste lijepi. U dolinama na našim brdima ima lijepa i sjajna cvijeća, i još ljepših djevojaka; ali dosad nisam još vidio u Gondoru tako ljupkog i tako tužnog cvijeta ni gospe. Možda nam je preostalo još samo nekoliko dana prije nego što mrak padne na ovaj svijet, a kad se to dogodi, nadam se da ću se mirno suočiti s tim, ali bi mi bilo lakše oko srca kad bih vas još mogao vidjeti dok sunce sja. Jer i vi i ja smo prošli ispod krila Sjene i ista nas je ruka sklonila."

"Jao, gospodaru, mene nije!" otpovrne ona. "Na meni još leži Sjena. Ne očekujte od mene da ću ozdraviti! Ja sam štitonoša i ruka mi nije nježna. Ali hvala vam bar na tome što smijem izlaziti iz sobe. Šetat će vani milošću namjesnika u ovom gradu."

Ona mu se nakloni i vrati se u kuću. Faramir je pak još dugo šetao sâm po vrtu, a pogled je češće svraćao na kuću nego na istočne zidine.

Kad se vratio u svoju sobu, pozvao je ravnatelja i saslušao sve što mu je ovaj znao ispripovijediti o gospodarici Rohana.

"Ali, gospodaru, sve bih rekao da biste o njoj više doznali od onog polutana što leži ovdje kod nas" reče mu ravnatelj. "Jer on je bio u kraljevoj pratnji i ostao je, kažu, do kraja uz gospu."

Faramir tad pošalje po Merryja. Dugo je razgovarao s njim toga dana i štošta doznao, još više nego što mu je Merry kazao. Učinilo mu se da sad bolje razumije tugu i nemir Éowyn iz Rohana, i večer je bila lijepa pa su njih dvojica i dalje šetali po vrtu, ali se ona nije pojavila.

Ujutro, kad je Faramir izlazio iz kuće, ugledao ju je gdje stoji na zidinama; bila je sva u bjelini i blistala je na suncu. Kad ju je zovnuo, sišla je odozgo pa su šetali zajedno po travi ili sjedili pod zelenim stablom, šuteći ili razgovarajući. Svakog su dana nakon toga činili to isto. Ravnatelj ih je gledao kroz prozor i bio zadovoljan u sebi, jer on je bio vidar a oni su mu olakšali brige. Koliko god bila teška strava i slutnja tih dana u ljudskim srcima, nije bilo dvojbe da ovo dvoje njegovih štićenika dobro napreduju i da su svakim danom sve jači.

Tako je došao i peti dan kako je gospa Éowyn prvi put otišla do Faramira. I opet su stajali zajedno na gradskim zidinama i izglédali. Nikakvih vijesti još nije bilo i sva su srca bila sumorna. Ni vrijeme nije više bilo onako lijepo. Zahladnjelo je. Vjetar što se obnoć digao oštro je puhao sa sjevera, sve jače i jače, ali je sav kraj oko njih bio nekako siv i pust.

Bili su toplo odjeveni i u teškim kabanicama, a gospa je Éowyn još bila zaogrnuta velikim modrim plaštem boje kasne ljetne noći optočen srebrnim zvjezdicama po rubovima i oko vrata. Faramir je bio poslao po taj plašt i zaogrnuo je

njime. Dok je stajao uz nju, pomislio je kako se doimlje doista lijepo i kraljevski. Taj je plašt bio izrađen za njegovu majku, Finduilas iz Amrotha, koja je prerano umrla i ostala mu tek kao ljupka uspomena iz dalekih dana i sjećanje na prvu bol u životu. Činilo mu se da ovaj plašt pristaje ljepoti i tuzi Éowyn.

Ali ona je drhturila pod zvjezdanim plaštem i gledala na sjever, iznad tamošnjih sivih krajeva, u oko studena vjetra što je puhao u daljini gdje je nebo bilo tvrdo i vedro.

"Što gledate, Éowyn?" upita je Faramir.

"Nisu li ondje prijeko Crne dveri?" uzvrati ona protupitanjem. "I nije li on sad već tamo? Sedam je dana prošlo kako je otišao."

"Sedam dana" ponovi Faramir. "Ali nemojte mi uzeti za zlo ako vam kažem da je ovih pet dana meni donijelo i radost i bol kakve nikad nisam mislio da ću doživjeti. Radost što vidim vas, a bol zato što su strah i neizvjesnost ovoga zlog vremena doista postali vrlo mučni. Éowyn, ne bih htio da ovom svijetu upravo sad dođe kraj, ni da izgubim tako brzo ono što sam našao."

"Da izgubite ono što ste našli, gospodaru?" odvrati ona i pogleda ga ozbiljno i u isti mah nježno. "Ne znam što ste to ovih dana našli što biste mogli izgubiti? Ali pustimo sad to, prijatelju! Najbolje će biti da ništa ne govorimo. Ja stojim na strašnu rubu, u ponoru pod mojim nogama mrkli je mrak, a ne znam ima li kakva svjetla iza mene. Jer ne mogu se još okrenuti. Čekam udarac zle kobi."

"Da, svi mi čekamo udarac zle kobi" potvrdi Faramir.

Ušutjeli su. Dok su stajali tako na zidinama, učinilo im se da je vjetar zamro i svjetlo oslabilo, sunce se pomutilo i svi zvuci u gradu i okolici utihnuli: nije bilo čuti ni vjetra, ni glasa, ni ptičjeg zova, ni šuma lista na grani, pa ni samog njihova daha; stišalo se i samo kucanje njihovih srdaca. Vrijeme je stalo.

Dok su tako stajali, ruke su im se srele i sklopile a da nisu ni znali. Još su čekali nešto ne znajući ni sami što. Uskoro im se učini da je iznad grebena gorja, u daljini, izrasla još jedna grdna gora od tame dižući se uvis kao val što će progutati svijet. Oko nje su sijevale munje, a zemlja pod njima zadrhti i oni osjete kako se zidine tresu. Sa svih strana oko njih razlegne se zvuk poput uzdaha, a srca im odjednom ponovo zalupaju.

"Ovo me podsjeća na Númenor" reče Faramir čudeći se sam sebi što govori.

"Na Númenor?" ponovi Éowyn.

"Da" potvrdi Faramir "na zemlju sa Zapadnih strana koja je propala, i na veliki tamni val što preplavljuje zelena polja i brda, val koji nadolazi, neizbježna pomrčina. To često sanjam."

"Onda vi mislite da pomrčina nadolazi?" upita ga Éowyn. "Neizbježna pomrčina?"

Odjednom se privije uza nj.

"Ne mislim" odgovori joj Faramir gledajući je u oči. "To je bila tek slika u mojoj glavi. Ne znam što se zbiva. Razum mi na javi govori da nas je snašlo veliko zlo i da su nam dani odbojeni. A srce mi govori da nije tako; i svi su mi udovi laki, i u meni se pojavila neka nada i radost koje nikakav razum ne može opovrgnuti. Éowyn, Éowyn, bijela gospodarice Rohana, u ovom času ne vjerujem da će se ikakva pomrčina održati."

Sagnuvši se, poljubi je u čelo.

I tako, dok su stajali na zidinama grada Gondora, digla se i zapuhala snažna vjetrušina pa im se kose, vrana i zlaćana, razvijorile i izmiješale. Sjena je pak otišla, sunce se ukazalo i svjetlo zasjalo. Vode Anduina blistale su kao srebro, a u svim kućama u gradu ljudi su pjevali od razdraganosti što im je navrla u srca a da nisu znali iz kojeg vrela.

Prije nego što je sunce prešlo preko najviše točke, doleti s istoka velik orao i donese vijesti što nadmaše sve nade, klikćući:

Zapjevajte sad, o vi ljudi kule Anorove,
jer carstvo Sauronovo je skršeno zanavijek
I Crna je kula srušena.

Pjevajte i radujte se, ljudi Kule stražarske,
vaše bdijenje ne bje zalud,
Crne dveri su skršene,
vaš kralj je kroz njih kročio,
pobjedničkim korakom.

Pjevajte i milo vam budi, svi vi djeco Zapada,
jer kralj vaš je snova stigo
i živjet će kraj vas,
na vijeke vjekova

I stablo što je svenulo prolistat će,
i on će ga zasadit visoko,
i grad će biti blagoslovljen.

Pjevajte, ljudi!

I narod je zapjevao po svim gradskim ulicama.

Uslijedili su zlatni dani, udružili se proljeće i ljeto i veselili se zajedno na gondorskim poljima. Tad hitri jahači donesu iz Cair Androsa vijesti o svemu što se zbilo, i grad se počne spremati da dočeka kralja. Merry je bio pozvan kralju pa se odveze kolima što su prevozila zalihe hrane u Osgiliath, a odande produži lađom do Cair Androsa. Faramir nije otputovao s njim jer je, izliječen, preuzeo vlast i namjesništvo, premda samo zakratko, a dužnost mu je bila da pripremi sve za onoga koji će ga zamijeniti.

Ni Éowyn nije otputovala, iako ju je brat pozvao na Cormallensko polje. Faramir se čudio tome, ali ju je rijetko viđao jer je imao pune ruke posla. Ona je pak ostala u Kućama izlječenja i šetala sama po vrtu, i opet je bila blijeda u licu, reklo bi se da je u cijelom gradu ona jedina bolesna i žalosna. Ravnatelj se Kuća zabrinuo zbog nje i porazgovarao s Faramirom.

Tad ju je Faramir potražio pa su opet stajali zajedno na zidinama, i on je upita:

"Éowyn, zašto se još zadržavate ovdje, a ne odete veseliti se u Cormallen, iza Cair Androsa, gdje vas brat očekuje?"

Ona pak njega priupita:

"Zar vi to ne znate?"

On joj odgovori:

"Tome mogu biti dva razloga, ali ne znam koji je pravi."

A ona će njemu:

"Ne želim se igrati odgonetavanja. Govorite jasnije!"

"Pa kad već želite tako, gospo" reče joj on "ne idete zato što vas je samo vaš brat pozvao, a da gledate gospodara Aragorna, nasljednika Elendilova, kako slavi pobjedu, to vam ne bi donijelo nikakve radosti. Ili možda zato što ja ne idem, a želite da i dalje budete uza me? A možda i iz oba ova razloga, pa ne znate ni sami koji je pravi? Éowyn, zar me zbilja ne volite, ili me ne želite voljeti?"

"Željela sam da me netko drugi zavoli" odgovori mu ona. "Ali nije mi ni do čije samilosti."

"To znam" reče on. "Željeli ste steći ljubav gospodara Aragorna, zato što je on plemenit i moćan, a vi ste žudjeli za slavom i čašću, i da se izdignete visoko iznad kukavnih stvorova što gmižu po zemlji. On vam se činio divan kao što se velik zapovjednik čini mladu vojniku. On je odista takav, gospodar među ljudima, najveći od sviju danas. A kad vam je on ponudio samo razumijevanje i sažaljenje, nije vam više bilo ni do čega do smrti u boju. Pogledajte me u oči, Éowyn!"

Éowyn se zagleda netremice u njega, a on proslijedi:

"Ne prezrite sažaljenje, Éowyn, koje je dar plemenita srca! Ali ja vam ne nudim sažaljenje. Jer vi ste plemenita i hrabra gospa, i sami ste zadobili slavu koja neće pasti u zaborav; i držim da ste toliko lijepi da se to ne može ni vilin-riječima iskazati. I ja vas volim. Prije sam vas žalio zbog vaših jada, ali sada, čak i kad biste bili bezbrižni, bez straha i ikakve oskudice, kad biste bili blažena kraljica Gondora, svejedno bih vas volio. Éowyn, zar me zbilja ne volite?"

Tad se srce njeno promijeni, ili ona najposlije shvati njega. Iznenada mine zima i sunce jej obasja.

"Stojim u Minas Anoru, na Kuli sunca" reče. "I gle! nema više Sjene! Neću više biti štitonoša niti se nadmetati s velikim jahačima niti uživati samo u pjesmama o ubijanju. Bit ću vidarica i voljet ću sve što raste i nije jalovo." Ponovo pogleda Faramira i nadoda: "Ne želim više biti kraljica."

Faramir se veselo nasmije i reče:

"To je dobro jer ja nisam kralj. Pa ipak, vjenčat ću se s bijelom gospom od Rohana, ako je takva njena volja. Ako doista jest, prijeđimo preko rijeke i poživimo u sretnijim danima u ubavom Ithilienu i tamo uredimo vrt. U njemu će sve radosno rasti kad dođe Bijela gospa."

"Zar moram ostaviti svoj narod, čovječe iz Gondora?" priupita ga ona. "I zar želita da vaš ponositi narod govori o vama: “Eno gospodara koji je ukrotio divlju štitonošu sa sjevera! Zar nije mogao izabrati koju ženu iz númenorejskog roda?”

"Želim" odvrati Faramir, pa je zagrli i poljubi pod vedrim nebom, ne hajući ni najmanje što stoje visoko na zidinama, mnogima na vidiku. I doista su ih mnogi vidjeli, pa i svjetlost što je sjala oko njih dok su silazili sa zidina i azputili se do Kuća izlječenja držeći se za ruke.

A ravnatelju Kuća Faramir reče:

"Evo gospe iz Rohana, izliječene."

Ravnatelj otpovrne:

"E, onda nije više na mojoj skrbi, opraštam se s njom, i želim joj da nikad više ne trpi od rana ni bolesti. Predajem je na brigu namjesniku ovoga grada dok joj se brat ne vrati."

A Éowyn mu odvrati:

"E, sad kad smijem otići, radije ću ostati. Jer ova mi je kuća od svih boravišta postala najdraža."

I ostala je u njoj sve dok nije došao kralj Éomer.

Sve je već bilo spremno u gradu; sjatilo se mnoštvo svijeta jer je vijest razaslana na sve strane po Gondoru, od Min-Rimmona pa sve do Pinnath Gelina i dalekog primorja; svi koji su mogli pohitali su u grad. Grad je opet bio pun žena i lijepe djece što su se vratila kući s punim rukama cvijeća; iz Dol Amrotha došli su najbolji harfisti u cijeloj zemlji; a bilo je tu i svirača na violama, na frulama i na srebrnim rogovima, i pjevača zvonkih glasova iz udolina Lebennina.

Napokon je došla večer kad su sa gradskih ziduna ugledali u polju šatore. Svu su noć gorjela svjetla dok su ljudi čekali da svane. A kad je sunce izašlo u vedro jutro iznad gorja na istoku, na kojem više nije bilo sjena, sva su zvona zazvonila i svi se stjegovi razvili i zalepršali na vjetru, a na Bijeloj kuli u citadeli podignut je po posljednji put nad Gondorom barjak namjesnikâ, blistavo srebro poput snijega na suncu, bez ikakva obilježja i gesla.

Tad su zapovjednici Zapada poveli svoju vojsku u grad pa je svijet gledao kao stupaju red za redom, blistajući i svjetlucajući na suncu što je izlazilo, i mreškajući se poput srebrnih valova. Tako su došli do prilaza Gradskim vratima i zaustavili se na dvije stotine koraka od zidina. Gradska vrata nisu još bila popravljena, ali je na ulazu u grad podignuta zapreka i postrojeni naoružani bojovnici u srebrno-crnim odorama, s isukanim dugim mačevima. Ispred zapreke stajali su namjesnik Faramir, čuvar ključeva Húrin i drugi zapovjednici Gondora, i gospa od Rohana Éowyn s dvorskim maršalom Elfhelmom i mnogim vitezovima iz Marke; s obje strane Gradskih vrata tiskalo se mnoštvo lijepog svijeta u šarenoj odjeći, okićeno cvijećem.

Tako je široki prostor ispred zidina Minas Tiritha bio obrubljen sa svih strana vitezovima i vojnicima Gondora i Rohana i ljudima iz grada i svih dijelova zemlje. Muk zavlada kad se iz vojske izdvoje Dúnedaini u srebrno-sivim odorama, a pred njih izađe polaganim korakom gospodar Aragorn. Bio je u crnoj žičanoj košulji opasan srebrnim pojasom i u dugom, posve bijelom plaštu zakopčanom na grlu velikim zelenim draguljem što je izdaleka blistao; a na glavi nije nosio ništa osim zvijezde što mu je krasila čelo na tankom srebrnom obruču. S njim su bili Éomer iz Rohana, knez Imrahil i Gandalf, sav u bijelom, i četiri sitne prilike kojima se mnogi nisu mogli načuditi.

"Ne, kumo! To ti nisu dječaci" reče Ioreth svojoj rođakinji iz Imloth Meluia što je stajala uz nju. "To su ti *periaini*, iz daleke zemlje polutana, gdje su, vele, sve sami slavni kraljevići. Ja ti to znadem zato što sam njegovala jednog od njih u Kućama. Mali su ali kuražni. Ma jedan ti je od njih, kumo, otišo samo sa svojim pažem u Crnu zemlju i sam se samcat borio s Gospodarom tame i zapalio mu, vjerovala il ne, kulu. Tako se bar priča u gradu. To će biti onaj što eno ide uz našeg Vilin-kamena. Čula sam da su njih dvojica dobri prijatelji. E, sad, taj ti je gospodar Vilin-kamen pravo čudo:

nije baš nježan u razgovoru, znaš, ali ima zlatno srce, štono riječ; i ima iscjeliteljske ruke. “Ruke su kraljevske ruke iscjeliteljske”, tako sam baš ja rekla, i tako se sve to i otkrilo. A Mithrandir mi je nato rekao: “Ioreth, tvoje će se riječi dugo pamtiti”, a ja..."

Ali Ioreth nije mogla nastaviti poučavati svoju rođakinju sa sela jer je zasvirala trublja i nastao grobni muk. Tad je od Gradskih vrata pošao Faramir samo sa čuvarom ključeva Húrinom, a za njima su stupala četvorica stražara citadele u visokim kacigama i oklopima, koji su nosili veliku kutiju od crna *lebethrona* optočenu srebrom.

Usred svih onih ondje okupljenih, Faramir pristupi Aragornu, klekne i reče mu:

"Posljednji namjesnik Gondora moli za dopuštenje da preda svoju dužnost."

I pruži mu bijelu palicu, a Aragorn je prihvati i vrati je njemu govoreći:

"Ta dužnost nije ukinuta i pripadat će tebi i tvojim nasljednicima dok god bude moje loze. Obavljaj i dalje svoju dužnost!"

Tad se Faramir uspravi i reče zvonkim glasom:

"Ljudi Gondora, počujte sad namjesnika ovoga kraljevstva! Gledajte! Došao je napokon netko tko polaže ovdje pravo na kraljevsku krunu. Ovo je Aragorn, poglavar Dúnedaina iz Arnora, zapovjednik vojske Zapada, nosilac Sjeverne zvijezde, vlasnik prekovanog mača, pobjednik u bici, čije ruke donose bolesnicima iscjeljenje, Vilin-kamen, Elessar od Valandilove loze, sin Isildura, sina Elendila od Númenora. Hoćete li da on bude kralj i uđe u grad da stoluje u njemu?"

Sva vojska i sav narod poviče uglas:

"Da!"

A Ioreth reče svojoj rođakinji:

"Ovo ti je, kumo, samo proslava, uobičajena u ovom gradu; jer on vam je, kako rekoh, već unišo u grad, i reko mi je..."

Tad je opet morala ušutjeti jer Faramir iznova prozbori:

"Ljudi Gondora, poznavatelji pučkih predaja kažu da je od pamtivijeka običaj da kralj primi krunu od oca prije nego što mu otac umre; ili ako ne može tako biti, da treba poći sâm da je uzme iz očevih ruku u grobnici u kojoj počiva. Ali kako sad valja postupiti drukčije, ja sam, koristeći se svojim namjesničkim ovlastima, donio danas ovamo iz Rath Dínena krunu posljednjeg kralja Earnura, koji je skončao u doba naših praotaca."

Tad stražari pođu naprijed a Faramir otvori kutiju i podigne uvis starinsku krunu. Imala je oblik kacige stražara citadele, samo što je bila viša i posve bijela, a krilca su joj s obje strane bila izrađena od biserja i srebra, nalik na krila morske ptice, jer takvo bijaše znamenje kraljeva koji su bili doplovili preko mora. Na obruču je bilo sedam dijamanata, a na vrhu jedan jedini dragulj koji zasvijetli poput plamena.

Aragorn uzme krunu, podigne je uvis i reče:

"Et Earello Endorenna utúlien. Sinome maruvan ar Hildinyar tenn' Ambar-metta!"

Bijahu to riječi što ih je Elendil izgovorio kad je izašao i mora na krilima vjetra:

“Dođoh iz velikog mora u Međuzemlje. Na ovom ću mjestu prebivati ja i moji nasljednici dok je svijeta i vijeka.”

Tad Aragorn, na veliko čudo mnogih nazočnih, ne stavi krunu na glavu nego je vrati Faramiru i reče mu:

"Trudom i hrabrošću mnogih došao sam do svoje baštine. U znak toga, želim da mi nositelj Prstena preda krunu a da mi je Mithrandir stavi na glavu, ako želi; jer on je bio pokretač svega što je postignuto, i ovo je njegova pobjeda."

Tad istupi Frodo, uzme krunu od Faramira i odnese je do Gandalfa, Aragorn klekne a Gandalf mu stavi bijelu krunu na glavu i reče:

"Sada slijede kraljevi dani, blagoslovljeni bili dok god bude prijestoljâ Valarâ!"

Kad Aragorn ustane, svi se zagledaju šutke u njega jer im se učini da ga prvi put vide. Visok kao drevni kraljevi mora, nadvisivao je sve koji su stajali u blizini; reklo bi se da je u poodmaklim godinama a opet u cvijetu muževnosti; na čelu mu se ogledala mudrost, ruke mu bile snažne i iscjeliteljske, i oko njega bijaše neko svjetlo. Tad Faramir usklikne:

"Evo nam kralja!"

U taj mah sve trublje zatrube, a kralj Elessar pođe do zapreke, koju čuvar ključeva Húrin odmakne, i usred svirke harfe, viole, frule i pjevanja zvonkih glasova, kralj prođe kroz cvijećem iskićene ulice i dođe do citadele te uđe u nju. Na najvišoj kuli razvije se barjak sa stablom i zvijezdama te započne vladavina kralja Elessara, o kojoj kazuju mnoge pjesme.

U njegovo doba grad je postao ljepši nego što je ikad bio, čak i u danima svog prvog procvata; bio je pun drveća i vodoskoka, vrata mu bijahu izrađena od *mithrila* i čelika, ulice popločane bijelim mramorom. U njemu je radio narod s Gore, a narod je iz šume rado dolazio; sve je popravljeno i obnovljeno, kuće bijahu pune ljudi i žena i dječjeg smijeha, nijedan prozor nije bio pust i nijedno dvorište prazno, a nakon kraja Trećeg doba očuvao je slavu i spomen na minule godine.

U danima nakon krunidbe kralj je sjedio na prijestolju u Dvorani kraljeva i izricao presude. Dolazili su i izaslanici mnogih zemalja i naroda, s istoka i s juga, i s granica Mrkodola, i iz Dunlanda sa zapada. Kralj je pomilovao Istočnjake koji su se bili predali i pustio ih na slobodu, i sklopio mir s narodima Harada; oslobodio je robove Mordora i podario im sve krajeve oko jezera Núrnen. Mnoge su doveli preda nj da prime od njega pohvale i nagrade za svoju hrabrost; posljednjeg mu je zapovjednik garde doveo Beregonda da mu sudi. Kralj reče Beregondu:

"Beregonde, tvojim je mačem prolivena krv na svetom mjestu gdje je to strogo zabranjeno. Osim toga, napustio si svoje stražarsko mjesto bez dopuštenja gospodara ili zapovjednika. Za takve prijestupe od davnine vrijedi smrtna kazna. Zato ti ja sad moram izreći presudu.

Oslobađam te svake kazne zbog srčanosti koju si iskazao u boju, a još više zato što si sve ono što si učinio učinio za ljubav gospodara Faramira. Ipak, moraš napustiti gardu citadele, i moraš otići iz grada Minas Tiritha."

Beregond problijedi kao krpa i obori glavu, pogođen u samo srce. Ali kralj nadoda:

"Tako mora biti jer prelaziš u Bijelu bojnu, gardu Faramira, kneza od Ithiliena, bit ćeš zapovjednik te bojne i boravit ćeš u Emyn Arnenu na miru i sa svim počastima, u službi onoga za koga si sve stavio na kocku da ga spasiš od smrti."

Tad se Beregond, spoznavši kraljevu milost i pravednost, obraduje, klekne i poljubi mu ruku te ode sav sretan i zadovoljan. Aragorn pak pokloni Faramiru Ithilien da mu bude kneževina, i naloži mu da prebiva u brdima Emyn Arnena nadomak gradu.

"Jer" reče mu "Minas Ithil u Morgulskoj dolini sravnit ćemo sa zemljom, a ako se s vremenom to mjesto i očisti, nijedan čovjek neće smjeti ondje obitavati godine i godine."

Na samom kraju Aragorn pozdravi Éomera iz Rohana, izgrli se s njim i reče mu:

"Među nama ne može biti govora ni o kakvu davanju i uzimanju niti o nagradi, jer smo braća. U sretan čas stigao je Eorl na konju sa sjevera i nikad nijedan savez naroda nije bio sretniji, jer nikad ni jedan nije iznevjerio drugoga niti će ga iznevjeriti. Kao što znate, slavnoga kralja Théodena položili smo u grobnicu na svetom mjestu, gdje će zauvijek ostati ležati među kraljevima Gondora, ako želite. Ili, ako ne želite, otpremit ćemo ga u Rohan neka počiva sa svojim narodom."

Éomer mu odgovori:

"Ja vas volim još od onog dana kad ste ustali preda mnom iz zelene trave na humlju, i ta ljubav neće nikad oslabiti. Ali sad moram otići na neko vrijeme u svoje kraljevstvo gdje mnogo toga treba popraviti i srediti. Što se tiče poginuloga, vratit ćemo se po njega kad sve bude spremno, a dotle neka još ovdje počiva!"

Éowyn pak reče Faramiru:

"I ja se moram vratiti u svoju zemlju da je ponovo vidim i pomognem bratu u njegovu radu, ali vratit ću se kad oca koga sam dugo voljela položimo napokon na vječni počinak."

Tako su prošli ti sretni dani, i osmog dana mjeseca svibnja rohanski su se jahači spremili da odjašu na sjever, a s njima i sinovi Elrondovi. Sav je put, od Gradskih vrata do Pelennorskih zidina, bio načičkan ljudima da im iskažu počast i slavu. Tad su se i svi oni izdaleka veselo vratili kući, a u gradu su se voljko latile posla mnogobrojne ruke da ga poprave i obnove, te uklone sve tragove rata i sjećanja na pomrčinu.

Hobiti su još ostali u Minas Tirithu, s Legolasom i Gimlijem, jer Aragorn nikako nije želio da se raspadne njihova družina.

"Na kraju se svi ovakvi pothvati moraju jednom završiti" reče im "ali volio bih da još malo ostanete: jer još nije došao kraj podvizima u kojima ste sudjelovali. Bliži se dan za kojim sam težio u svim godinama svoje zrelosti, a kad on svane, htio bih da moji prijatelji budu uza me."

Ipak nije htio ništa više kazati o tom danu.

U to su vrijeme članovi Prstenove družine boravili zajedno u jednoj krasnoj kući s Gandalfom, i išli su kud su htjeli. Frodo reče Gandalfu:

"Znate li vi o kakvom to danu govori Aragorn? Jer mi smo svi ovdje zadovoljni i ja ne želim nikamo ići, ali dani prolaze, Bilbo nas čeka a u Shireu je ipak moj zavičaj."

"Što se Bilba tiče" reče Gandalf "i on jedva čeka taj dan, ali zna zašto se još ne vraćaš. Što se pak toga tiče da dani prolaze, tek je svibanj, nije još ni ljeto počelo. Premda se možda čini da se sve promijenilo, kao da je jedno doba zamaklo u povijest, drveću i travi nije prošla ni godina dana kako si ti krenuo na put."

"Pippine" opet će Frodo "nisi li ti ono rekao da Gandalf nije više onako zatvoren kakav je bio? Mislim da je bio tek izmoren brigama, a sad se opet oporavlja."

Gandalf mu odgovori:

"Mnogi vole unaprijed znati što će se iznijeti na stol, ali oni koji su se pomučili da priredu gozbu, vole čuvati svoju tajnu, jer riječi pohvale bivaju onda od iznenađenja još glasnije. Aragorn pak čeka na još jedan znak."

Jednog dana nitko nije znao gdje je Gandalf pa su se suputnici pitali što je posrijedi. Međutim, Gandalf je obnoć bio odveo Aragorna iz grada do južnog podnožja planine Mindolluin, gdje su našli stazu utrvenu nekoć davno kojom se malo tko više usudio kročiti, jer je vodila na planinu, do visokog svetišta na koje su samo kraljevi odlazili. Penjali su se uza strmine dok nisu došli do visoka polja pod samim snijegom kojim bijahu zaodjeveni visoki vrhunci, odakle je pucao pogled na ponor iza grada. Tu su stajali i promatrali okolne predjele jer se već bilo razdanilo. Daleko dolje vidjeli su gradske kule nalik na bijele olovke dotaknute suncem, a sva je dolina Anduina bila poput perivoja, samo Sjenovita gora bijaše obavijena zlaćanom izmaglicom. Pogled im je na jednu stranu dopirao do surog Emyn Muila, a u daljini je Rauros blistao poput treperave zvijezde, dok su na drugoj strani vidjeli rijeku nalik na vrpcu što se pruža sve do Pelargira, a iza nje na rubu neba bijaše svjetlo što je upućivalo na more. Gandalf prozbori:

"Ovo je sve tvoje kraljevstvo, i srce još većeg budućeg kraljevstva. Završilo je Treće doba i počelo je novo, a tvoja je zadaća da pripaziš na njegovo nastajanje i da očuvaš što se očuvati dade. Jer, premda je mnogo toga spašeno, mnogo toga mora još nestati, a došao je i kraj moći Triju prstenova. Sve ove zemlje koje vidiš, i one što leže oko njih, nastavat će ljudi. Jer dolazi vrijeme gospodstva ljudi, a stariji će sojevi iščeznuti ili otići."

"Sve ja to dobro znam, dragi moj prijatelju" reče mu Aragorn "ali još bih se rado i ubuduće s vama savjetovao."

"Nećeš više dugo moći" otpovrne Gandalf. "Treće je doba bilo moje doba. Ja sam bio Sauronov neprijatelj i obavio sam svoj posao. Uskoro ću otići. Breme će ubuduće ležati na tebi i tvom rodu."

"Pa i ja ću jednom umrijeti" prihvati Aragorn. "Jer i ja sam smrtnik i, premda sam ovo što jesam i porijeklom od čistog zapadnog soja pa ću poživjeti kudikamo dulje od drugih ljudi, ni to neće dugo potrajati; kad se oni koji su sad još u utrobama žena rode i ostare, ostarjet ću i ja. Tko će tada upravljati Gondorom i onima koji u ovaj grad gledaju kao u svog vladara, ako se ne ispuni moja želja? Stablo u dvorištu s vodoskokom još je suho i jalovo. Kad ću ugledati znak da će ikad biti drukčije?"

"Odvrati pogled od zelena svijeta i pogledaj onamo gdje ti se sve čini jalovo i hladno!" reče mu Gandalf.

Aragorn se okrene i opazi kako se krševit obronak iza njega spušta s rubova snijega; gledajući tako, primijeti kako u toj pustoši nešto samo raste. Popevši se gore, vidje da je iz samog ruba snijega iznikla mladica, ne viša od jednog metra. Na njoj su već bili izbili mladi listovi, dugi i skladni, odozgo tamni a odozdo srebrnkasti, a na svom tankom vrhu nosila je mali grozd cvjetova čije su bijele latice blistale poput snijega obasjanog suncem. Aragorn usklikne.

"*Yé! utúvienyes!* Našao sam ga! Gle! ovo je izdanak najstarijeg drveta! Ali kako je dospio ovamo? Pa, vidi se da mu nije ni sedam godina."

Gandalf mu priđe, pogleda drvce i reče:

"Ovo je odista mladica iz loze Nimlotha ubavog; a taj je bio sadnica Galathiliona, a ovaj opet plod Telperiona koji ima više imena, najstarije od sveg drveća. Tko bi znao kako je dospjela ovamo u ovaj određeni čas? Ali ovo je staro svetište, i zacijelo je ovdje posađen plod još prije nego što su kraljevi propali i stablo se osušilo. Jer kažu da plod ovog stabla malokad sazri, ali da život u njemu može biti zapretan godine i godine, i da nitko ne može predvidjeti kad će se probuditi. Upamti to dobro! Jer ako plod ikad sazri, treba ga posaditi da loza ne bi izumrla u ovom svijetu. Ovdje je plod ležao skriven u gorju još dok je Elendilov rod bio skriven u pustinjama na sjeveru. Pa ipak, loza Nimlothova kudikamo je starija od tvoje, kralju Elessare!"

Tad Aragorn nježno dohvati mladicu, i gle! reklo bi se da se samo ovlaš držala za zemlju pa je nije ozlijedio kad ju je izvadio i odnio u citadelu. Suho su stablo iščupali iz zemlje, ali vrlo smjerno, i nisu ga spalili nego su ga položili na počinak u tišini Rath Dínena. Aragorn je pak posadio novo drvo u dvorištu sa vodoskokom gdje je počelo rasti brzo i radosno, a kad je nastupio mjesec lipanj, bilo je već u cvatu.

"Eto znaka" reče Aragorn "taj dan nije više daleko."

I postavi na zidine stražare.

Upravo uoči Ivanjske noći stigli su u grad glasnici iz Amon Dîna i javili da sa sjevera stiže na konjima lijep narod, i da je već nadomak Pelennorskim zidinama. A kralj reče:

"Evo ih napokon! Neka se cijeli grad spremi za doček!"

U samo predvečerje Ivanjske noći, kad je nebo bilo plavo kao safir a na istoku se pomaljale bijele zvijezde, iako je zapad bio još zlatne boje a zrak bijaše svjež i miomirisan, jahači su sišli Sjevernom cestom do Gradskih vrata Minas Tiritha. Na čelu su im bili Elrohir i Elladan sa srebrnim stijegom, a za njima su jahali Glorfindel, Erestor i sva vladarska kuća iz Rivendella; iza ovih pak gospa Galadriel i Celeborn, gospodar Lothlóriena na bijelcima, a uz njih i mnoštvo lijepog svijeta iz njihove zemlje, u sivim pelerinama i s bijelim draguljima u kosi; na začelju je jahao gospar Elrond, moćan među vilenjacima i ljudima, noseći žezlo Annúminasa. Uza nj je sa strane jahala na zelenku njegova kći Arwen, Zvijezda Danica svoga naroda.

Kad ju je Frodo ugledao kako dolazi, sva blistava u večernjim satima, sa zvijezdama na čelu i slatkim mirisima oko sebe, čudom se začudi i reče Gandalfu:

"Sad mi je napokon jasno zašto smo toliko čekali! Ovo je taj kraj. Sad neće samo dan biti svima drag nego će i noć biti lijepa i blažena, i neće više biti ni traga strahu od nje!"

Kralj pozdravi goste dobrodošlicom i oni sjašu. Elrond mu preda žezlo i stavi ruku svoje kćeri u kraljevu ruku pa zajedno pođu u visoki grad a nebo se osu zvijezdama. Aragorn, kralj Elessar, vjenčao se s Arwen Undómiel u Gradu kraljeva na samo Ivanje, pa se tako ispunila priča o njihovu dugu čekanju i patnjama.

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol

VI. poglavlje

MNOGOBROJNI RASTANCI

Kad su dani veselja napokon prošli, suputnici su se nakanili vratiti kući. Frodo je otišao do kralja dok je ovaj sjedio kraj vodoskoka s kraljicom Arwen, koja je pjevala pjesmu o Valinoru uz drvo što je raslo i cvjetalo. Poželjeli su Frodu dobrodošlicu i ustali da ga pozdrave, a Aragorn mu reče:

"Znam zašto si došao, Frodo: želiš se vratiti kući. E pa, najdraži moj prijatelju, drvo najbolje raste u zemlji svojih predaka, ali ti si u svim zapadnim zemljama uvijek dobro došao. Premda tvoj narod nije uživao veliku slavu u legendama o velikanima, sad će biti slavljen više od svih velikih kraljevstava kojih više nema."

"Istina je da se želim vratiti u Shire" reče Frodo. "Ali najprije moram svratiti u Rivendell. Jer ako mi što nedostaje u ovim sretnim danima, onda je to Bilbo, i bilo mi je žao kad sam vidio da od sveg doma Elrondova on jedini nije došao."

"Zar se tomu čudiš, nositelju Prstena?" priupita ga Arwen. "Ti bar znaš kakva je bila moć onog predmeta koji je sad uništen, i da sve ono što je počinio sad nestaje. A tvoj ga je rođak posjedovao dulje nego ti. Već je u poodmaklim godinama, za svoj soj, i očekuje tebe jer neće više ni na kakvo dugo putovanje osim posljednjega."

"Onda vas molim da mi dopustite da što prije odem" reče Frodo.

"Krenut ćemo za tjedan dana" otpovrne Aragorn. "Jer mi ćemo vas pratiti dobar komad puta, čak do Rohana. Za tri dana vraća se Éomer da otpremi Théodena na vječni počinak u Marki, pa ćemo poći s njim da odamo počast poginulome. A sad, prije nego što odeš, potvrdit ću ono što ti je rekao Faramir, da imaš dovijeka pravo na slobodno kretanje po Gondoru, kao i svi tvoji suputnici. A ako ima kakvih darova koje bih ti mogao dati i koji bi bili dostojni tvojih djela, dobit ćeš ih; što god poželiš, možeš ponijeti sa sobom, i putovat ćeš sa svim počastima i u opremi kao i svi knezovi ove zemlje."

Kraljica Arwen nadoda:

"I ja ću ti dati nešto na dar jer ja sam Elrondova kći. Ja neću sad poći s njim kad krene u Luke, jer sam izabrala isto što i Lúthien, nešto što je istodobno slatko i gorko. Ali umjesto mene poći ćeš ti, nositelju Prstena, kad dođe vrijeme, i budeš li želio. Ako te još bole rane, i ako ti je teško sjećanje na tvoje breme, možeš otići na Zapad dok se ne oporaviš od svih rana i umora. A ovo ubuduće nosi u spomen na Vilin-kamena i Zvijezdu Danicu s kojima ti je život isprepleten!"

Pa uzme bijeli dragulj nalik na zvijezdu što joj je visio o srebrnu lančiću na grudima i objesi ga Frodu oko vrata.

"Kad god te uznemiri sjećanje na strah i pomrčinu, ovo će ti pomoći" reče mu.

Nakon tri dana, kao što je kralj bio najavio, dojahao je Éomer iz Rohana u grad, a s njim i *éored* najpristalijih vitezova iz Marke. Dočekali su ih dobrodošlicom, a kad su već svi sjedili za stolom u Merethrondu, velebnoj svečanoj dvorani, Éomer zapazi ljepotu okupljenih gospi i čudom se začudi. Prije nego što je otišao na počinak, poslao je po patuljka Gimlija i upitao ga:

"Gimli, sine Glóinov, je li ti možda sjekira pri ruci?"

"Nije, gospodaru" odgovori mu Gimli "ali mogu skoknuti po nju ako treba."

"Sam ćeš prosuditi" reče mu Éomer. "Jer neke brzoplete riječi koje sam izgovorio na račun gospe iz Zlatne šume još leže među nama. A sad sam je napokon vidio svojim očima."

"Pa dobro, gospodaru, što sad kažete?" upita ga Gimli.

"Na žalost, ne mogu reći da je najljepša na svijetu" reče Éomer.

"Onda ipak moram skoknuti po sjekiru" opet će Gimli.

"Ali najprije bih ti htio nešto reći u svoju obranu" nastavi Éomer. "Da sam je vidio u nekom drugom društvu, rekao bih sve što bi samo poželjeti mogao. Ali sad moram kraljicu Arwen, Zvijezdu Danicu, staviti na prvo mjesto, i spreman sam da se ogledam sa svakim tko mi to ospori. Da pošaljem po svoj mač?"

Tad mu se Gimli duboko pokloni i reče:

"Ne treba jer vam ja opraštam, gospodaru. Vi ste izabrali Večer, a ja sam zaljubljen u Jutro. A srce mi sve nešto govori da će Jutro zauvijek proći."

Napokon je došao dan odlaska, velika i lijepa družina spremila se da krene na konjima iz grada na sjever. Kraljevi Gondora i Rohana svratili su na sveto mjesto, obišli grobnice u Rath Dínenu, ponijeli kralja Théodena na zlatnoj nosiljci i prošli kroz grad u tišini. Zatim su ukrcali nosiljku na velika teretna kola oko kojih su stajali rohanski jahači, a na čelu su nosili njegov stijeg. Kako je Merry bio Théodenov paž, vozio se s njim na kolima i držao u rukama kraljevo oružje.

Ostali su suputnici dobili konje, svaki prema svom stasu. Frodo i Samwise jahali su uz Aragorna, Gandalf na Shadowfaxu, a Pippin s gondorskim vitezovima. Legolas i Gimli jahali su, kao i uvijek, zajedno na Arodu.

U tom su društvu bili i kraljica Arwen, Celeborn i Galadriel sa svojim suplemenicima, Elrond sa svojim sinovima i knezovi iz Dola Amrotha i Ithiliena, te mnogi drugi zapovjednici i vitezovi. Nikad nijedan kralj Marke nije imao takvu pratnju kao što ju je imao Théoden, sin Thengelov, do svoga zavičaja.

Mirno i bez žurbe stigli su u Anórien, i do Sive šume podno Amon Dîna, gdje su začuli nešto kao bubnjanje u brdima iako nigdje nije bilo ni žive duše. Tad Aragorn zapovjedi da zatrube trublje a glasnici obznane:

"Evo kralja Elessara! Šumu Drúadan daruje Ghân-buri-ghânu i njegovu narodu da bude zauvijek njihova, i neka odsad u nju ne zalazi nijedan čovjek bez njihova dopuštenja!"

Tad bubnjevi još snažnije zabubnjaju i utihnu.

Naposljetku, nakon petnaestodnevnog putovanja, kola kralja Théodena prošla su kroz zelena rohanska polja i stigla do Edorasa, gdje su svi otpočinuli. U Zlatnoj dvornici, koja bijaše ukrašena lijepim zastorima i obasjana svjetlošću, održana je najraskošnija gozba otkako je ta dvornica izgrađena. Jer ljudi iz Marke zakazali su pogreb Théodenov tek za tri dana, pa su ga izložili u kamenoj kući s njegovim oružjem i mnogim drugim lijepim predmetima što ih je posjedovao. Nad njim su zatim podigli velik humak obložen busenjem zelene trave i spomenka. Sad je bilo osam humaka na istočnoj strani Grobnog humlja.

Potom su jahači Kraljeve garde na bijelcima obišli humak pjevajući zajedno pjesmu o Théodenu, sinu Thengelovu, što ju je spjevao njegov dvorski pjevač

Gléowine, koji nakon toga nije više spjevao ni jedne druge pjesme. Otegnuti glasovi jahačâ dirnuli su u srce čak i one koji nisu znali jezik toga naroda, a riječi te pjesme izmamile su sjaj u očima svijeta iz Marke, koji su slušali ponovo iz daljine tutnjavu kopita sa sjevera i Eorlov glas kako nadjačava gungulu u bici na Celebrantovu polju; priča o kraljevima tekla je dalje, Helmov je rog odjekivao u gorju, sve dok nije zavladala Pomrčina i kralj Théoden ustao i odjahao kroz Sjenu do vatre i pao na polju slave, baš kad je sunce, pomolivši se iznad svakog očekivanja, zasjalo ujutro na Mindolluinu.

Iz sumnje, iz mraka došao je do dana
Što se rađa, suncu pjevajuć, mača isukana.
Da nadu nam vrati i u nadi zgine,
Jači od smrti jači od straha, i kletvu nam skine.
Sad nema ga među živim, i nema ga među nama.
Bud vječna mu slava!

Merry je stajao podno zelena humka i plakao, a kad pjesma utihne, uspravi se i dovikne:

"Kralju Théodene, kralju Théodene! Zbogom! Bili ste mi drugi otac, zakratko. Zbogom!"

Kad je pogreb prošao i naricanje se žena stišalo, a Théoden ostao napokon sam u svom humku, svijet se okupio u Zlatnoj dvornici na veliku gozbu, da zaboravi na žalost; jer Théoden je proživio svoj vijek i skončao u najmanju ruku isto onako časno kao i najveći od njegovih predaka. A kad je kucnuo čas da se, po običaju u Marki, digne čaša u spomen na kraljeve, gospa Éowyn iz Rohana istupi, zlatna kao sunce i bijela kao snijeg, te donese pun pehar Éomeru.

Tad pjevač i znalac pučkih predaja ustane i navede poimence sve gospodare Marke redom: Eorla Mladog; Brega, graditelja dvornice; Aldora, brata Baldora zlosretnog; Fréu, pa Fréawinea, pa Goldwinea, pa Déora, pa Grama; i Helma koji se sakrio u Helmovu klisuru kad je Marka pregažena, te je tako došao na kraj devet humaka na zapadnoj strani, jer je tada prekinuta loza, a onda je došla na red istočna strana: Fréalaf, sin Helmove sestre, pa Léofa, pa Walda, pa Folce, pa Folcwine, pa Fengel, pa Thengel, pa na samom kraju i Théoden. Kad je spomenuto Théodenovo ime, Éomer ispije pehar nadušak, a Éowyn naloži poslužiteljima da napune svima pehare, te svi prisutni ustanu i popiju u čast novoga kralja vičući:

"Živio Éomer, kralj Marke!"

Naposljetku, kad se primaknuo kraj gozbi, ustane Éomer i prozbori:

"Ovo je pogrebna gozba u čast kralja Théodena, ali prije nego što se raziđemo, htio bih obznaniti jednu radosnu vijest. On mi to ne bi zamjerio zato što je bio otac moje sestre Éowyn. Počujte stoga, dragi moji gosti, lijepi svijete iz mnogih zemalja kakav se nikad dosad nije okupio u ovoj dvorani! Faramir, namjesnik Gondora i knez Ithiliena, zaprosio je gospu Éowyn iz Rohana i isprosio je. Stoga će se pred svima vama njih dvoje sad zaručiti."

Nato istupe Faramir i Éowyn i uhvate se za ruke, pa im svi ushićeno nazdrave.

"Na ovaj je način" produži Éomer "prijateljstvo između Marke i Gondora povezano još jednom sponom, zbog čega se još više radujem."

"Zbilja nisi škrt, Éomere" reče mu Aragorn "kad daješ Gondoru najveću ljepotu svoga kraljevstva!"

Éowyn pogleda Aragorna u oči i dobaci mu:

"Poželite mi sreću, gospodaru i iscjelitelju!"

A on joj odgovori:

"Ja tebi želim sreću otkako sam te prvi put ugledao. Srce mi iscjeljuje kad te vidim tako blaženu."

Kad je gozba prošla, svi oni koji su odlazili oproste se s kraljem Éomerom. Aragorn i njegovi vitezovi, i svijet iz Lóriena i Rivendella bili su spremni za polazak, ali Faramir i Imrahil ostali su u Edorasu, a ostala je i Arwen, Zvijezda Danica, pa se oprostila s braćom. Nitko nije vidio kako se rastala s ocem Elrondom jer su njih dvoje otišli u brda, gdje su dugo razgovarali. Gorak je bio taj rastanak koji će potrajati do kraja svijeta.

Naposljetku, prije nego što su gosti krenuli na put, Éomer i Éowyn priđu Merryju i reknu mu:

"Zbogom ostaj, Meriadoče iz Shirea i Holdwine iz Marke! Sretan ti put, i vrati nam se uskoro!"

Éomer još dometne:

"Kraljevi iz davnine obasuli bi te darovima koji ne bi stali u jedna kola za tvoje junaštvo na poljima Mundburga, a ti nećeš, kažeš, ništa uzeti osim oružja što si ga dobio. Ja sam se pomirio s tim jer doista nemam dostojna dara za te, ali te moja sestra moli da primiš ovu sitnicu, u spomen na Dernhelma i na glasanje rogova Marke u osvit dana."

Tad Éowyn pruži Merryju jedan stari rog, malen ali majstorski izrađen od prekrasnog srebra, sa zelenim remenom; majstori su ugravirali u nj hitre konjanike što jašu jedan za drugim od njegova vrha pa sve do piska, a bilo je tu i čudotvornih runa.

"Ovo je iz baštine naše vladarske kuće" reče Éowyn. "Izradili su ga patuljci a potječe iz riznice zmaja Scathe. Eorl Mladi donio ga je sa sjevera. Tko god u nevolji puhne u nj, unijet će stravu u srca neprijatelja a radost u srca prijatelja, koji će ga čuti i pritеći mu u pomoć."

Merry uzme rog jer nije mogao odbiti takav dar, i poljubi Éowyn ruku, a oni ga zagrle i tako se ovaj put rastanu.

Pošto su gosti bili spremni za odlazak, popili su još jedan pehar na rastanku i krenuli na put puni hvale i prijateljstva. Naposljetku su došli do Helmove klisure, gdje su se zadržali dva dana. Tad je Legolas ispunio obećanje što ga je bio zadao Gimliju da će s njim posjetiti svjetlucave spilje. Kad su se vratili iz njih, Legolas je šutio, samo je rekao da jedino Gimli može naći prikladne riječi za njih.

"Nikad prije nijedan patuljak nije slavio pobjedu nad jednim vilenjakom u nadmetanju riječima" nadoda. "Hajdemo stoga sad u Fangorn da izravnamo račune!"

Iz Prodolja su odjahali u Isengard, gdje su vidjeli kakav su posao obavili enti. Kameni krug bio je srušen i uklonjen, sav je taj prostor pretvoren u perivoj pun voćaka i stabala, a po sredini je tekao potok. Usred svega toga nalazilo se bistro jezero iz

kojeg se i dalje dizala kula Orthanc, visoka i nesavladiva, a crni kamen zrcalio joj se u vodi.

Putnici su neko vrijeme sjedili na mjestu gdje su nekad stajale stare vratnice Isengarda, a na početku zelenilom obrubljene staze što je vodila do Orthanca stajala su sad dva visoka stabla kao stražari. Divili su se obavljenom poslu, ali nigdje na vidiku nije bilo ni žive duše. Domalo su ipak začuli nečiji glas kako doziva *hum-hom, hum-hom,* i ugledali Drvobradaša kako dolazi stazom s Brzogrecem da ih pozdravi.

"Dobro nam došli u Drvodvor Orthanca!" dobaci im. "Čuo sam da dolazite, ali sam imao posla gore u dolini; treba još puno toga učiniti. A čujem da ni vi niste ljenčarili tamo daleko na jugu; čuo sam o vama samo sve najljepše." Drvobradaš je na sva usta hvalio njihove pothvate o kojima se činilo da sve zna. Na kraju umukne, zagleda se u Gandalfa i dometne: "Tako, dakle! Pokazalo se da ste vi ipak najmoćniji, i da su vam se isplatili sav onaj trud i muka. A kamo ćete sad? I zašto ste došli ovamo?"

"Da vidimo kako vam napreduje posao, prijatelju" odgovori mu Gandalf "i da vam zahvalimo na pomoći u svemu što smo postigli."

"*Hum,* ovaj, pa to je pošteno od vas" reče Drvobradaš "jer sigurno je da su enti odigrali važnu ulogu. Ne samo što su se obračunali s onim, *hum,* s onim prokletim drvosječom što je ovdje obitavao, nego su ovamo nahrupili i oni *burárum,* one zlopogleđe krivonoge, crnih ruku, kamena srca, s pandžama mjesto prstiju, dlakavih trbuha, krvopije, *morimaitesincahonda, hum,* ma dobro, vama se uvijek žuri a njihovo je ime dugo kao godine mučenja, ta gamad od orkâ nagrnula je preko rijeke i sa sjevera i iz okolice šume Laurelindórenana, u koju nisu mogli prismrdjeti zahvaljujući svim ovim velikanima ovdje." Nakloni se gospodaru i gospodarici Lóriena. "Ti isti smrdljivi skotovi bili su više nego iznenađeni kad su naletjeli na nas u Pustari jer nikad prije nisu bili čuli za nas, iako bi se to isto moglo reći i za bolji svijet od nas. I neće nas se baš mnogi od njih ni sjećati jer ih nije puno uteklo živo, većinu ih je rijeka progutala. A to je dobro došlo vama jer, da nisu oni natrapali na nas, kralj pašnjaka ne bi bio daleko dogurao, a da i jest, ne bi se više imao kud vratiti."

"Znamo mi to dobro" reče Aragorn "i nikad to nitko neće zaboraviti ni u Minas Tirithu ni u Edorasu."

"*Nikad* je preduga riječ čak i za mene" napomene Drvobradaš. "Dok god bude vaših kraljevstava, mislite? Ona će zbilja morati dugo trajati da bi se entima činila duga."

"Počinje novo doba" reče Gandalf "u kojem će se možda pokazati da će ljudska kraljevstva nadživjeti i vas, Fangorne, prijatelju! Nego, recite mi što je od one zadaće koju sam vam zadao? Kako je Saruman? Nije li mu Orthanc već dozlogrdio? Ne vjerujem da misli da mu je sad ljepši pogled s njegovih prozora."

Drvobradaš odmjeri Gandalfa dugim pogledom, i to posebno lukavim pogledom, pomisli Merry.

"Ah!" uzdahne. "Znao sam ja da ćete vi o tome. Da mu je dozlogrdio Orthanc? Na kraju mu je zbilja dozlogrdio; ali nije mu toliko dozlogrdila kula koliko moj glas. *Hum!* Ispričao sam mu nekoliko dugih priča, ili bar priča koje biste vi u svom govoru mogli smatrati dugim."

"Pa zašto ih je onda slušao? Da niste i vi bili u Orthancu?" upita ga Gandalf.

"*Hum,* ne, nisam ja bio u Orthancu" opet će Drvobradaš. "Nego je on dolazio na prozor i slušao me jer nikako drukčije nije mogao doći do novosti. Premda su mu sve

te novosti bile mrske, jedva je čekao da ih čuje, a ja sam se pobrinuo da sve dozna. Ipak sam i pridometao koješta o čemu je bilo dobro da porazmisli. Zbilja mu je na kraju dozlogrdilo. Oduvijek je bio brzoplet. Zato je i nastradao."

"Primijetio sam, dobri moj Fangorne" reče Gandalf "da vrlo pomno govorite *slušao, bio, nastradao.* Što se dogodilo? Da nije mrtav?"

"Ne, nije mrtav koliko ja znam" otpovrne Drvobradaš. "Ali je otišao. Da, nema ga već tjedan dana. Pustio sam ga da ode. Kad se izvukao van, malo je šta ostalo od njega, a onaj njegov gujin-skot bio je sjena od čovjeka. Nemojte mi sad, Gandalfe, spominjati da sam vam jamčio za njegovu sigurnost; znam da jesam. Ali odonda se mnogo toga promijenilo. Pazio sam na njega dok nije postao bezopasan i nije više mogao nikom ništa. A valjda znate da mi je od svega najmrže držati žive stvorove u kavezu, da čak ni takve stvorove neću držati dulje nego što treba. Zmija bez zubi može gmizati kud god hoće."

"Možda imate pravo" složi se Gandalf "ali mislim da je ovoj zmiji ostao još jedan zub. Ostao mu je otrov njegova glasa, i sve bih rekao da je obrlatio čak i vas, Drvobradašu, znajući da vam je meko srce slaba točka. Pa dobro, otišao je i tu se nema više što reći. Ali kula Orthanc vraća se sad kralju, kome i pripada. Doduše, možda mu neće ni trebati."

"To ćemo još vidjeti" preuzme Aragorn. "Ali ja želim svu ovu dolinu prepustiti entima neka rade u njoj što hoće, samo neka dobro paze na Orthanc, da nitko ne uđe u nj bez mog dopuštenja."

"Kula je zaključana" reče Drvobradaš. "Natjerao sam Sarumana da je zaključa i meni preda ključeve. Kod Brzogreca su."

Brzogredac se nakloni kao što se stablo savija na vjetru i preda Aragornu dva velika crna ključa zamršena oblika, na čeličnu kolutu.

"Zahvaljujem vam još jedanput" reče Aragorn "a sad ću se oprostiti s vama. Neka vam šuma opet na miru raste! Kad se sva ova dolina pošumi, ima još mjesta napretek zapadno od gorja gdje ste nekoć davno hodili."

Drvobradaš se rastuži i reče:

"Možda će šuma još i rasti, i širiti se na sve strane. Ali enti neće. Nema entica."

"Ipak, možda ćete sad biti bolje sreće" otpovrne Aragorn. "Na istoku su vam otvorene zemlje u koje dugo niste imali pristupa."

Međutim, Drvobradaš odmahne glavom i reče:

"Daleko je to za nas. Osim toga, tamo je danas previše ljudi. Ali kako se ja ovo ponašam? Hoćete li ostati ovdje da se malo odmorite? Možda ima među vama onih koji bi voljeli proći kroz šumu Fangorn i tako skratiti sebi put do kuće?"

Pogleda Celeborna i Galadriel.

Ali svi su, osim Legolasa rekli da moraju odmah dalje, na jug ili na zapad.

"Hajde sad, Gimli!" reče Legolas. "Evo, sad imam Fangornovo dopuštenje da obiđem skrovita mjesta u Entošumi i vidim drveće kakvo se nigdje drugdje u Međuzemlju ne može naći. Sad moraš sa mnom da održiš riječ, pa ćemo zajedno do naših zemalja u Mrkodolu i još dalje."

Gimli je pristao, iako se ne bi reklo da je baš oduševljen.

"Ovdje se dakle napokon raspada Prstenova družina" reče Aragorn. "Ipak se nadam da ćete se vratiti u moju zemlju i dovesti sa sobom pomoć koju ste obećali."

"Doći ćemo ako nas naši gospodari puste" reče Gimli. "E pa, zbogom, hobiti! Sad ćete valjda živi i zdravi stići kući, pa više neću morati bdjeti iz straha da vam se nije što dogodilo. Mi ćemo vam se javiti kad mognemo, a možda će se neki od nas još koji put i sresti, ali bojim se da se nikad više nećemo svi skupa naći na okupu."

Drvobradaš se zatim oprosti sa svima redom, nakloni se tri puta polako i s velikim poštovanjein Celebornu i Galadriel te reče:

"Odavno, odavno se nismo sreli pokraj debla i kamena, *A vanimar, vanimálion nostari!* Žalosno je što smo se tek na kraju ovako sreli. Svijet se mijenja: osjećam to u vodi, osjećam u zemlji i njušim u zraku. Ne vjerujem da ćemo se još sresti."

Celeborn mu odgovori:

"Ne znam, Najstariji!"

A Galadriel priklopi:

"Nećemo u Međuzemlju dok krajevi što leže pod morem ponovo ne izrone. Možda ćemo se tad opet vidjeti s proljeća u vrbicima Tasarinana. Zbogom!"

Posljednji se Merry i Pippin oproste sa starim entom, koji se razvedri kad ih pogleda i priupita:

"E, moji veseljaci, hoćete li popiti sa mnom još koji gutljaj prije odlaska?"

"Dakako da hoćemo" odgovore mu oni, pa ih on odvede na stranu, u sjenu jednog stabla, gdje su ugledali velik kameni bokal. Drvobradaš natoči tri kupe i oni ih popiju. Gledali su mu čudne oči kako ih motre iznad ruba kupe.

"Čuvajte se, čuvajte!" reče im. "Bome ste dobrano porasli otako vas nisam vidio."

Oni se nasmiju i iskape svoje kupe.

"E pa, zbogom!" dometne on. "I ne zaboravite mi javiti ako u svojoj zemlji čujete štogod o enticama."

Zatim mahne cijeloj družini svojim ručerdama i izgubi se među drvećem.

Putnici su potom nastavili brže jahati put Rohanskih vrata, Aragorn se napokon oprostio s njima baš blizu onog mjesta gdje je Pippin bio zavirio u kamen iz Orthanca. Hobite je ražalostio taj rastanak, jer ih Aragorn nikad nije iznevjerio, a predvodio ih je u mnogim pogiblima.

"Volio bih da imamo kamen u kojem bismo mogli vidjeti sve naše prijatelje" reče Pippin "i preko kojeg bismo mogli razgovarati s njima u daljini!"

"Ostao je još samo jedan kamen kojim biste se mogli poslužiti" odgovori Aragorn "jer jamačno ne biste željeli vidjeti ono što bi vam kamen iz Minas Tiritha mogao pokazati. Ali kralj će zadržati *palantir* iz Orthanca da vidi što se zbiva u njegovu kraljevstvu i što mu rade sluge, jer nemoj zaboraviti, Peregrine Took, da si ti gondorski vitez i da te nisam još oslobodio te tvoje dužnosti. Sad odlaziš na dopust, ali možda ću te još ponovo pozvati. I upamtite, dragi moji prijatelji iz Shirea, da se moje kraljevstvo proteže i na sjeveru i da ću doći tamo jednoga dana."

Tad se Aragorn oprosti sa Celebornom i Galadriel, a gospa mu na rastanku reče:

"Vilin-kamene, kroz tminu ste došli do svoje nade i sad imate sve što ste željeli. Iskoristite dobro svoje dane!"

Celeborn pridometne:

"Zbogom, rođače! Neka ti sudbina bude drukčija od moje, i neka tvoje blago ostane s tobom do kraja!"

Tad se rastanu, upravo u smiraj dana. Kad su se malo zatim okrenuli i pogledali za sobom, vidjeli su kralja Zapada kako jaše na svom konju a njegovi vitezovi oko njega. Obasjavalo ih je sunce na zalasku pa su im oklopi blistali poput crvena zlata, a Aragornov bijeli plašt prometnuo se u plamen. Aragorn uzme svoj zeleni dragulj i podigne ga uvis, te mu u šaci zasja kao zeleni oganj.

Uskoro je sve manja družina, koja je jahala uz Isen, skrenula na zapad, prošla kroz Rohanska vrata i ušla u puste krajeve, a onda udarila na sjever i prešla granice Dunlanda. Dunlanđani su se bili razbježali i posakrivali jer su se bojali vilenjaka, iako su stranci vrlo rijetko zalazili u njihovu zemlju. Putnici se nisu obazirali na njih jer je družina bila još povelika i dobro opskrbljena svim potrepštinama. Kretali su se bez žurbe i podizali šatore kad god bi im se prohtjelo.

Šestog dana kako su se rastali s kraljem, silazili su kroz šumu s brda na podnožju Maglovita gorja koje im je sad bilo s desne strane. Kad su u predvečerje opet izbili na brisani prostor, sustigli su nekog starca koji se poštapao, odjeven u sive i prljavobijele prnje, a za petama mu je još jedan pogrbljen prosjak zapomagao.

"Oho, Sarumane!" uzvikne Gandalf. "Kamo ćeš?"

"Što te briga?" odbrusi mu onaj. "Hoćeš li mi još zapovijedati kamo ću ići, zar nisi zadovoljan mojom propašću?"

"Ti znaš da ću ti i na jedno i na drugo pitanje odgovoriti *ne*" reče Gandalf. "Ali, bilo kako mu drago, vrijeme mojih napora primiče se kraju. Kralj je preuzeo breme od mene. Da si ostao u Orthancu, bio bi ga vidio, i on bi ti pokazao svu svoju mudrost i milost."

"To bi bio još jedan razlog više da što prije odem" odvrati Saruman "jer meni nije ni do njegove mudrosti ni do milosti. Ako doista želiš čuti odgovor na svoje prvo pitanje, reći ću ti da upravo gledam kako da izađem iz njegova kraljevstva."

"Onda i opet ideš u pogrešnom smjeru" reče mu Gandalf "a ne vidim ni mnogo nade za to tvoje putovanje. Zar ćeš prezreti našu pomoć? Mi ti, evo, nudimo pomoć."

"Meni?" priupita ga Saruman. "Ma nemoj mi se, molim te, podsmjehivati! Više volim kad si natmuren. A što se ove gospe ovdje tiče, ne vjerujem ni njoj: oduvijek me mrzila i spletkarila u tvoju korist. Ne sumnjam da te je upravo ona dovela na ovu stranu da se naslađuje mojom bijedom. Da sam znao da me progonite, ne bih vam priuštio to zadovoljstvo."

"Sarumane" obrati mu se Galadriel "imamo mi druge poslove i druge brige koje su nam preče od toga da vas progonimo. Radije priznajte da vam se sreća osmjehnula, jer vam se upravo ukazala posljednja prilika."

"Drago mi je ako je odista posljednja" odvrati Saruman "jer ću onda bar biti pošteđen neugodnosti da je ponovo odbijem. Sve su mi nade propale, a ne bih htio s vama dijeliti vaše. Ako ih uopće imate." Načas mu se oči zakrijese. "Odlazite samo!" dobaci im. "Nisam ja uzalud potrošio mnogo vremena na te stvari. Vi ste sami sebe osudili na propast, i vi to znate. Na putu će mi ipak biti kakva-takva utjeha pomisao da ste srušili i svoju kuću kad ste moju uništili. A kojom ćete sad lađom preploviti tako široko more?" naruga im se. "Bit će to neka siva lađa, puna duhova." Nasmije se ali grubim i ružnim smijehom. "Ustaj, blento!" obrecne se na drugog prosjaka koji je sjeo

na zemlju, pa ga udari štapom. "Okreni se na drugu stranu! Ako ova fina gospoda idu našim putem, onda ćemo mi na drugu stranu. Hajde samo, inače nećeš dobiti koricu kruha za večeru!"

Prosjak se okrene i odvuče dalje cvileći:

"Siroti stari Gríma! Siroti stari Gríma! Uvijek me samo tuče i psuje. Kako ga mrzim! Da ga bar mogu ostaviti!"

"Pa ostavi ga!" reče mu Gandalf.

Ali Gujoslov baci samo prestravljen pogled svojih zamućenih očiju na Gandalfa i odmagli brže-bolje mimo Sarumana. Prolazeći pokraj družine, taj jadni par naiđe i na hobite. Saruman zastane i zagleda se u njih, a hobiti ga sažalno pogledaju.

"I vi ste došli da likujete, je li, derani?" reče im. "Baš vas briga što prosjaku nedostaje, je li? Vi imate sve što trebate, hranu i lijepu odjeću, i najbolji duhan za svoje lule. O da, znam ja, znam otkud vam duhan. A prosjaku ne bi dali ni toliko da napuni lulu, je li?"

"Ja bih vam dao kad bih imao" reče mu Frodo.

"Možete uzeti sve što mi je još ostalo" ponudi mu Merry "ako pričekate časak." Sjaše i pretraži torbu na svom sedlu, pa pruži Sarumanu kožnatu duhan-kesu. "Uzmite sve što je tu" reče mu. "Poslužite se samo, to je sve što mi je ostalo od naplavina u Isengardu."

"Da, to je moje, moje, i skupo sam to platio!" vikne Saruman hvatajući se za duhan-kesu. "Samo mi djelomice vraćate dug, siguran sam da ste više uzeli. Ipak, prosjak mora biti zahvalan ako mu lopov vrati barem djelić od onog što mu je ukrao. E pa, pravo vam budi ako kod kuće, kad se vratite, u Južnoj četvrti, ne bude sve onako kako želite. Da vam zemlja bar dugo oskudijeva u duhanu!"

"Hvala vam" reče mu Merry. "Ako je tako, onda mi vratite duhan-kesu, koja nije vaša, a već je dugo na putu sa mnom. Umotajte duhan u koji od tih vaših dronjaka!"

"Milo za drago" odvrati Saruman, pa okrene leđa Merryju, udari nogom Gujoslova u tur i pođe prema šumi.

"E, svaka mu čast!" reče Pippin. "Pravi lopov! A što je s našom odštetom za sve ono što su nam orci učinili, dočekali nas u zasjedi, ranili i vukli sa sobom kroz Rohan?"

"Ah!" uzdahne Sam. "I još kaže da je skupo *platio!* Čime, da mi je znat! A nije mi se dopalo ni ono što je reko o Južnoj četvrti. Zbilja je vrijeme da se vratimo."

"I ja mislim" potvrdi Frodo. "Ali ne možemo se brzo vratiti ako želimo vidjeti Bilba. Ja idem najprije u Rivendell, pa kud puklo da puklo."

"Da, i ja mislim da vam je to najbolje" reče Gandalf. "Jao si ga Sarumanu! Bojim se da njemu nema spasa. Propao je do kraja. Ipak, nisam siguran da Drvobradaš ima pravo: sve bih rekao da bi mogao počiniti još kakvu sitnu nepodopštinu."

Sutradan su produžili dalje kroz sjeverni Dunland gdje nije više bilo ljudi, iako je to bio lijep i zelen kraj. Nastupio je rujan sa svojim zlatnim danima i srebrnim noćima, pa su polako jahali dok nisu došli do Labudovca i našli stari gaz istočno od vodopada gdje se rijeka naglo spušta u nizinu. Daleko na zapadu nazirali su se kroz izmaglicu ribnjaci i otočići oko kojih je rijeka vijugala prema Sivotoku: tu su se u trščacima gnijezdili nebrojeni labudovi.

Tako su stigli i u Eregion, i napokon je osvanulo lijepo jutro treperеći iznad svjetlucave izmaglice. Gledajući iz svoga tabora na nisku brežuljku, putnici su daleko na istoku ugledali sunce kako dotiče tri vrhunca što su stršila put neba kroz oblake koji su plovili: Caradhras, Celebdil i Fanuidhol. Bili su nadomak vratima Morije.

Tu su se zadržali tjedan dana jer je došlo vrijeme za još jedan težak rastanak. Uskoro će Celeborn, Galadriel i svi njihovi skrenuti na istok, proći preko prijevoja Crvenroga i sići niz Dimrillske stube do Srebrotoka i njihove domaje. Do tada su bili putovali zapadnim cestama jer su imali o čemu razgovarati s Elrondom i Gandalfom, pa su se ovdje još zadržali u razgovoru s prijateljima. Često su, još dugo pošto bi hobiti utonuli u san, sjedili na mjesečini prisjećajući se minulih vremena, svih svojih radosti i muka na ovome svijetu, ili se dogovarali o budućim danima. Da je naišao koji putnik-namjernik, malo bi što vidio ili čuo, učinilo bi mu se da je letimice zapazio samo sive prilike isklesane iz kamena, spomenike zaboravljenih bića zaostalih u nenapučenoj zemlji. Jer niti su se micali niti govorili ustima, nego su zavirivali jedni drugima u srce, samo su im se sjajne oči pomicale i palile dok su im misli letjele od jednoga do drugoga.

Ali na kraju je sve bilo rečeno pa su se rastali na neko vrijeme, dok ne kucne čas da nestanu i Tri prstena. Stapajući se brzo s kamenjem i sjenama, vilenjaci iz Lóriena u sivim pelerinama odjahali su put gorja, a oni koji su išli u Rivendell sjedili su još na brežuljku i gledali za njima sve dok nije nešto sijevnulo iz sve gušće izmaglice; nakon toga nisu više ništa vidjeli. Frodo je znao da je to Galadriel podigla uvis svoj prsten u znak pozdrava.

Sam se okrene na drugu stranu i uzdahne:

"Najrađe bi se vratio u Lórien!"

Napokon su jedne večeri, prelazeći preko visokog tresetišta, došli iznenada, kao što se putnicima tu uvijek činilo, do ruba duboke doline Rivendella i daleko dolje ugledali svjetiljke kako svijetle u Elrondovoj kući. Kad su sišli dolje, prešli preko mosta i došli do vrata, sva je kuća bila učas puna svjetla i radosne pjesme zbog Elrondova povratka kući.

Prvo, prije nego što su se oprali ili najeli ili čak zbacili sa sebe pelerine, hobiti su potražili Bilba. Zatekli su ga samog u njegovoj sobici. Sobica je bila pretrpana papirima, perima i olovkama, a Bilbo je sjedio na stolici uz jarku vatricu. Izgledao je vrlo star, ali spokojan i pospan.

Kad su ušli, otvorio je oči, podigao pogled i rekao:

"Zdravi bili! Vratili ste se dakle? Sutra mi je baš rođendan. To ste dobro smislili! Znate li da ću navršiti sto dvadeset i devetu? Za godinu dana, ako poživim, dostići ću starog Tooka. Baš bih ga volio nadmašiti, ali vidjet ćemo!"

Nakon proslave Bilbova rođendana četiri hobita ostala su u Rivendellu još nekoliko dana, često sjedeći sa svojim starim prijateljem koji je najveći dio vremena provodio u svojoj sobici, osim kad je bilo vrijeme jelu. Na obroke je u pravilu i dalje dolazio točno na vrijeme, malokad bi ih prespavao. Sjedeći oko vatre, pripovijedali su mu naizmjence sve čega su se mogli prisjetiti o svojim putovanjima i pustolovinama. Isprva se on pravio da nešto od toga i zapisuje, ali bi često zadrijemao, a kad bi se probudio, rekao bi: “Sjajno! Krasno! A gdje smo ono stali?” Tada bi oni opet nastavili kazivanje od onog mjesta na kojem je bio zadrijemao.

Jedino što ga je, čini se, stvarno uzbuđivalo i zadržavalo mu pozornost bijaše izvješće o Aragornovoj krunidbi i svadbi.

"Dakako da su me pozvali u svatove" rekao je. "I jedva sam čekao da se to dogodi. Ali nekako sam, kad se to napokon dogodilo, imao ovdje pune ruke posla, a mrsko mi je i svako spremanje na put."

Pošto su prošla gotovo dva tjedna, Frodo je jednog jutra pogledao kroz prozor i vidio da je obnoć pao mraz i da je paučina nalik na bijele mreže. Tad odjednom spozna da se mora oprostiti s Bilbom i krenuti na put. Vrijeme je još bilo mirno i lijepo, nakon jednog od najdivnijih ljeta koja je svijet pamtio, ali došao je listopad i vrijeme će se uskoro pokvariti, počet će kiše i vjetar. A pred njima je bio još dalek put. Ipak, nije ga zapravo toliko pokrenulo samo vrijeme. Imao je osjećaj da je kucnuo čas da se vrati u Shire. I Sam je to isto osjećao. Baš je sinoć bio rekao:

"E pa, gos'n Frodo, daleko smo bili i svašta vidjeli, a ipak bi reko da nismo nigdje bili na boljem mjestu od ovoga. Ovdje ima od svega ponečeg, ako razumijete šta mislim; i od Shirea, i od Zlatne šume, i od Gondona, i od kraljevskih kuća, i od gostionica, i od livada, i od planina, sve to pomalo izmiješano. A ipak, nekako osjećam da bi uskoro trebalo krenut. Da vam pravo kažem, zabrinut sam za svog čiču."

"Da, ima tu od svega ponečeg, Same, osim mora" odgovori mu Frodo, pa ponovi više za se: "Osim mora."

Tog je dana Frodo porazgovarao s Elrondom pa su se dogovorili da će sutradan ujutro družina krenuti na put. Gandalf je, na njihovu veliku radost, rekao:

"Mislim da ću i ja s vama. Barem do Breeja. Htio bih se vidjeti s Maslovarom."

Navečer su svratili do Bilba da se oproste s njim.

"E pa, ako morate, morate" reče im on. "Žao mi je. Nedostajat ćete mi. Lijepo je kad čovjek zna da ste tu negdje. Ali evo, strašno mi se drijema."

Zatim pokloni Frodu svoj ogrtač od *mithrila* i Žalac, zaboravivši da mu ih je već poklonio, a dade mu i tri bilježnice o pučkim predajama koje je sastavio u razna doba, ispisane njegovim paučjim rukopisom, a na crvenim hrptovima pisalo je: *S vilenjačkoga preveo B. B.*

Samu je pak poklonio vrećicu zlata.

"Ovo su tako reći zadnje kapi od Smaugove berbe" reče mu. "Možda će ti dobro doći, Same, ako se kaniš ženiti." Sam porumeni. "A vama, dečki, nemam bogzna što dati" obrati se Bilbo Merryju i Pippinu "osim nekoliko dobrih savjeta." Pošto im je dao dobru mjeru svojih savjeta, nadoda na kraju, po običaju u Shireu: "Pazite da vam glave ne postanu prevelike za vaše kape! Ali, ako ne prestanete uskoro rasti, kape i odjeća postat će vam preskupi."

"Ako vi žehite nadmašiti starog Tooka" reče mu Pippin "ne znam zašto ne bismo i mi pokušali nadmašiti Galamdžiju."

Bilbo se nasmije i izvadi iz džepa dvije lijepe lule s bisernim usnicima optočene fino izrađenim srebrom.

"Kad budete pušili na njih, sjetite se mene!" reče im. "Vilenjaci su ih izradili za mene, ali ja više ne pušim." Tad odjednom zaklima glavom i načas zaspi, a kad se probudi, upita ih: "Gdje smo ono stali? Da, jasno, kod darova. Da, zbilja, Frodo, a što je s onim mojim prstenom koji si mi uzeo?"

"Izgubio sam ga, dragi Bilbo" odgovori mu Frodo. "Znaš da sam ga se otarasio."

"Šteta!" izusti Bilbo. "Rado bih ga opet vidio. Ma ne, baš sam blesav! Radi toga si i otišao na put, je li, da ga se oslobodiš? Ma sve je to tako zapetljano, toliko se drugih stvari izmiješalo s tim: ti Aragornovi poslovi, pa Bijelo vijeće, pa Gondor, pa konjanici, pa Južnjaci, pa olifanti – jesi li zbilja vidio olifanta, Same? – pa one spilje i kule i zlatno drveće, i tko zna što sve ne.

Ja sam se očito vratio sa svog putovanja previše ravnim putem. Mislim da me Gandalf ipak mogao malo provesti naokolo. Ali onda bi dražba bila završena prije nego što bih se vratio, pa bih imao još više nevolja i briga nego što sam ih imao. Bilo kako mu drago, sad je već kasno, i ja stvarno mislim da je mnogo ljepše sjediti ovdje i slušati o svemu tomu. Vatra je vrlo ugodna, hrana je dobra, i vilenjaci su ti uvijek pri ruci. Što bi više čovjek mogao poželjeti?"

Putovi navijek idu još dalje,
Kroz vrtna vrata s noge na nogu,
Pa u daljine gdje cesta ih šalje,
Nek drugi ih slijede ako sad mogu!
Možda će oni na novi put krenut,
Dok ja ću najzad, već teških vjeđa,
U toplo svratište u sumrak skrenut,
Gdje krevet mi čeka umorna leđa.

Čim je promrmljao ove posljednje riječi, Bilbu glava klone na prsa i on zaspi dubokim snom.

U sobi se zgušnjavao mrak i vatra je plamtjela sve jarče. Prisutni su gledali Bilba kako spava i zapazili smješak na njegovu licu. Neko su vrijeme još sjedili šutke, a onda se Sam obazre po sobi i sjenama što su treperile na zidovima i tiho izusti:

"Ne bi reko, gos'n Frodo, da je on baš puno piso otkako smo mi ošli na put. Nikad taj neće napisat našu priču."

Tad Bilbo otvori oči, baš kao da ga je čuo, i razbudi se.

"Eto vidite, ja pomalo drijemam" reče. "A kad imam vremena da pišem, jedino volim pisati pjesme. Baš se pitam, dragi moj Frodo, da li bi ti bilo jako teško da prije odlaska središ malo ove moje stvari? Da prikupiš sve moje bilješke i papire, pa i moj dnevnik, i da ih poneseš sa sobom, ako želiš? Ja, znaš, nemam baš mnogo vremena da odabirem i sređujem sve to. Neka ti Sam pomogne, a kad sve skupa dotjeraš u red, vrati se pa ću ja još sve pregledati. Neću biti odviše strog."

"Dakako da ću to učiniti!" reče mu Frodo. "I dakako da ću se uskoro vratiti: to više sad neće biti opasno. Sad imamo tu pravog kralja koji će ubrzo zavesti red na cestama."

"Hvala ti, drago moje momče!" reče mu Bilbo. "Sad mi je zbilja pao kamen sa srca."

I nato opet čvrsto zaspi.

Sutradan su se Gandalf i hobiti rastali s Bilbom u njegovoj sobi jer je vani bilo hladno; a onda su se oprostili s Elrondom i svim njegovim ukućanima.

Dok je Frodo stajao na pragu, Elrond mu je poželio sretan put, blagoslovio ga i rekao mu:

"Mislim, Frodo, da se možda nećeš morati ni vraćati ako se ubrzo ne vratiš. Na godinu, negdje u ovo doba, kad se lišće pozlati prije nego što otpadne, potraži Bilba u šumama Shirea. Ja ću biti s njim."

Ove riječi nitko drugi nije čuo, a Frodo ih je zadržao za se.

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol

VII. poglavlje

NA PUTU KUĆI

Napokon su se hobiti okrenuli licem kući. Jedva su čekali da ponovo vide Shire, ali su isprva jahali vrlo sporo, jer se Frodo nije dobro osjećao. Kad su došli do gaza na Bruinenu, on je zastao i činilo se da se skanjiva zagaziti u rijeku. Opazili su i da neko vrijeme kao da ne vidi ni njih ni predmete oko sebe. Cijelog je tog dana bio mučaljiv. Bilo je to šesti listopada.

"Imaš li bolove, Frodo?" tiho ga priupita Gandalf jašući uza nj.

"Pa, da, imam" odgovori mu Frodo. "Boli me rame, rana me boli i tišti me sjećanje na pomrčinu. Danas je tome točno godina dana."

"Na žalost, ima nekih rana koje nikad ne mogu potpuno zacijeljeti" pripomene Gandalf.

"Bojim se da će tako biti i s ovom mojom" reče Frodo. "Zapravo i nema pravog povratka. Ako se i vratim u Shire, neće to biti onaj isti Shire jer ni ja neću biti isti. Ranjen sam bodežom, žalcem i zubom i dugim nošenjem bremena. Gdje ću naći mir?"

Gandalf mu ne odgovori.

Do kraja idućeg dana prošle su ga bol i nelagoda i opet se raspoložio i razveselio kao da se i ne sjeća jučerašnje pomrčine. Nakon toga je putovanje dobro teklo i dani su brzo prolazili, jer su jahali bez žurbe i često se zadržavali u lijepim šumskim krajevima gdje su se krošnje crvenjele i žutjele na jesenskom suncu. Napokon su stigli do Vjetrovrha, upravo je padala večer i tamna je sjena brijega ležala na cesti. Frodo ih zamoli da požure dalje i ne htjede baciti pogled na brijeg nego prođe kroz njegovu sjenu oborene glave i čvrsto umotan u pelerinu. Te se noći vrijeme promijenilo i sa zapada je zapuhao vjetar bremenit kišom, hladan i bučan, a žuto lišće kovitlalo se kao ptice u zraku. Kad su došli do Chetwooda, granje je bilo već gotovo golo, a veliki zastor od kiše zaklanjao im je vidik na brijeg Bree.

I tako su negdje potkraj burne i kišovite večeri petorica putnika, jašući cestom uzbrdo, stigli do južne mitnice Breeja. Vratnice su bile zatvorene, kiša ih je šibala po licu, a na sve mračnijem nebu hitali su niski oblaci, pa su malo klonuli duhom jer su se nadali ljepšem dočeku.

Pošto su ga višeput pozvali, pojavi se napokon vratar noseći u ruci grdnu batinu. Pogleda ih prestrašeno i sumnjičavo, ali kad vidje da je pred njim Gandalf a da su mu suputnici hobiti, doduše čudno odjeveni, razvedri se i poželi im dobrodošlicu.

"Izvolte!" reče im otključavajući vratnice. "Nećemo sad valjda stajat ovdje na ovoj studeni i kiši, ove gadne večeri, i prepričavat novosti. Stari Ječmenko sigurno će vas dočekat raskriljenih ruku u *Poniju,* pa ćete tamo doznat sve novosti."

"A ti ćeš tamo poslije doznati sve što smo rekli, pa i više od toga" nasmije se Gandalf. "Kako je Harry? Vratar se smrkne i odgovori:

"Nema ga. Al najbolje da pitate Ječmenka. Laku noć!"

"Laku noć!" požele i oni njemu pa prođu. Tada tek primijete da je iza živice uz cestu podignuta dugačka niska drvenjara i da je nekolbiko ljudi izašlo iz nje i

zagledalo se u njih preko ograde. Kad su došli do kuće Billa Papratovine, zapazili su da je živica oko kuće polomljena i zapuštena, a da su svi prozori zakovani daskama.

"Ne misliš li, Same, da si ga možda ipak ubio onda onom jabukom?" priupita ga Pippin.

"Ne bi reko, gos'n Pippin" odgovori mu Sam. "Al rad bi znat šta je s onim jadnim ponijem. Često se njega sjetim, i onih vukova kako su zavijali, i svega."

Napokon su došli do *Razigranog ponija,* koji je bar izvana izgledao nepromijenjen. Iza crvenih zastora na donjim prozorima gorjelo je svjetlo. Kada pozvone, na vratima se pojavi Nob, odškrine ih i izviri. Čim ih je ugledao kako stoje ispod svjetiljke, uzvikne od iznenađenja.

"Gospodine Maslovare! Gospodaru!" poviče. "Evo ih, vratili su se!"

"Ma nemoj? Sad ću ja njih naučit pameti!" dopre Maslovarov glas i gostioničar naglo izjuri van s batinom u ruci. Ali kad opazi da su to oni, zastane kao ukopan a mrgodnost mu na licu ustupi mjesto čuđenju i oduševljenju.

"Nobe, tihotapče blentavi!" uzvikne. "Zar ne znaš kako se zovu stari prijatelji? Ne smiješ me ovako plašit, u ovakvim vremenima! Eh, eh! A otkud vi? Nisam se više nado da ću vidjet ikog od vas, to je zbilja fakat: kad ste onako ošli u divljinu s onim Striderom, a svi vam oni Crni ljudi za petama. Al zbilja mi je drago što vas vidim, a ponajviše Gandalfa! Upadajte! Upadajte! Hoćete l' one iste sobe? Slobodne su. Zapravo je ovih dana većina soba prazna, neću ništa tajiti pred vama jerbo bi ionako začas i sami doznali. Pogledat ću šta vam možemo ponudit za večeru, i to što prije, samo što mi trenutno fali ljudi. Hej, Nobe, trapavko jedan! Javi odma Bobu! Ah, tek sam se sad sjetio da Boba nema: navečer odlazi svojima. E pa, Nobe, smjesti ponije naših gostiju u konjušnicu! A vi ćete, Gandalfe, sigurno sami smjestiti svoga konja? Lijepo konjče, ko što sam ono reko kad sam ga prvi put vidio. Hajde, izvolite! Osjećajte se ko kod kuće!"

Bilo kako mu drago, gospodin Maslovar nije promijenio način govora, reklo bi se da je i dalje isto onako zadihan i užurban. Pa ipak, jedva da je imao gostiju, bilo je vrlo mirno; iz glavne dvorane dopirnalo je tiho mrmonenje dvaju-triju glasova. Pri svjetlu dviju svijeća koje je upalio i ponio pred sobom, gostioničaru je lice izgledalo prilično naborano i zabrinuto.

Odveo ih je hodnikom u salon u kojem su bili odsjeli one noći prije više od godinu dana. Išli su za njim pomalo uznemireni jer im se činilo bjelodanim da stari Ječmenko krije pred njima neku svoju nevolju. Nije više bilo onako kao nekad. Ali nisu ništa pitali nego su samo čekali.

Kao što su i očekivali, poslije večere došao im je gospodin Maslovar u salon da čuje je li im sve bilo po volji. Doista je bilo: u svakom slučaju, ni pivo ni hrana u *Poniju* nisu se ni najmanje pokvarili.

"A sad neću bit toliko slobodan da vas pozivam da večeras dođete u glavnu dvoranu" reče Maslovar. "Bit će da ste umorni, a ionako nema baš puno ljudi večeras. Al ako možete odvojit za mene pola sata prije nego što legnete, zbilja bi volio popričat s vama, onako mirno, nasamo."

"To bismo upravo i mi željeli" prihvati Gandalf. "Nismo umorni. Nismo se uopće žurili. Bilo nam je hladno, i bili smo mokri i gladni, ali sad je sve u redu. Hajde, sjedi samo s nama! A ako imaš što za zapaliti, bit ćemo ti zahvalni."

"E, bilo bi mi draže da ste zatražili bilo šta drugo" odgovori mu Maslovar. "Upravo nam to najviše nedostaje, s obzirom na to da imamo samo ono što sami uzgojimo, a to nije puno. Ovih se dana ne može ništa dobavit iz Shirea. Al učinit ću za vas sve što mogu."

Kad se vratio, donio je sa sobom tek toliko duhana da im potraje dan-dva, smotak neizrezanog lista, pa im reče:

"Škija, i to najbolja koju imamo, al se ne može mjerit s onom iz Južne četvrti, ja uvijek to otvoreno kažem, iako sam inače, da prostite, u većini stvari dušom i tijelom za Bree!"

Ponudili su mu da sjedne u velik naslonjač pokraj vatre naložene drvima. Gandalf je sjeo s druge strane ognjišta a hobiti na niske stolice između njih. Zatim su razgovarali više puta po pola sata i razmijenili s gospodinom Maslovarom sve novosti koje je on želio čuti ili ispričati. Većina onoga što su oni imali njemu kazati, začudila je i zbunila njihova domaćina i bila daleko iznad njegove sposobnosti poimanja, tako da je od njega izmamila samo ovakve riječi: “Ma nemojte!” što je često ponavljao iako je sve lijepo čuo svojim ušima. “Ma nemojte, gospodine Bagginse, il možda ipak gospodine Podgorski? Sve mi se već pobrkalo u glavi. Ma što ne kažete, majstore Gandalfe! Ma nemojte! Tko bi to reko, u ovo naše doba!”

Ali štošta je rekao i o sebi. Kazao je da prilike nisu nipošto dobre. Posao ide vrlo slabo, dapače, nikako.

"Niko više iz vanjskog svijeta ni da primiriše u Bree" reče. "A ovdašnji svijet uglavnom se zadržava kod kuće, iza zabravljenih vrata. Sve je to došlo od onih dođoša i protuha koji su lani počeli dolaziti Zelenputom, ko što se možda sjećate, al ih je poslije sve više dolazilo. Neki su od njih bili puki siromasi što su bježali od nevolje, ali su većinom to bili loši ljudi, lopovi i niškoristi. Pa i u samom Breeju bilo je izgreda, gadnih izgreda. Izbila je i jedna prava tučnjava, a bilo je i ubijenog svijeta, namrtvo isprebijanog, vjerovali il ne!"

"Vjerujem, vjerujem" reče Gandalf. "Koliko ih je izgubilo glave?"

"Trojica i dvojica" odgovori Maslovar misleći na veliku i malu čeljad. "Strado je onaj siroti Vrijesoprst, i Rowlie Jabučilo, i mali Tom Pikotrn iz Prekobrda, i Willie Sprud odozgora, i jedan iz Podgorja od Staddlea: sve dobri momci, svima nam fale. A Harry Kozolist koji je nekad bio vratar na Zapadnoj mitnici, pa onaj Bill Papratina, oni su bili na strani dođoša i otišli su s njima; ja sve mislim da su ih oni i pustili unutra. One noći kad je došlo do gužve, mislim. A to se sve desilo pošto smo ih najurili i izbacili: to jest, pred sam kraj godine, a tučnjava je izbila na samon početku nove godine, kad je napado velik snijeg.

Svi su se oni odmetnuli i odselili, sakrivaju se po šumama iza Archeta, i vani u divljini, daleko na sjeveru. To vam je, znate, pomalo ko u ona stara vremena o kojima se priče pričaju. Nigdje na cesti niste sigurni, i niko ne ide nikud daleko, i svijet se rano zaključava. Moramo držat straže posvuda oko ograde i svu silu ljudi na mitnicama po noći."

"Pa, nas nije nitko putem uznemirivao" reče Pippin "a polako smo putovali i nismo postavljali straže. Vjerovali smo da smo sve nevolje ostavili za sobom."

"E, niste, bome, majstore, niste, na žalost" reče Maslovar. "Al nije čudo što u vas nisu dirali. Ipak ne napadaju naoružan svijet, u kacigama, s mačevima i štitovima i

svim tim. Paze oni ipak da se ne zalete. A moram priznat da sam se i ja malko lecnuo kad sam vas ugledo."

Tad hobiti odjednom pojme da ih ljudi nisu u čudu gledali zato što su se vratili, nego više zato što se čude njihovoj opremi i oružju. Sami su se bili toliko navikli na ratovanje i na jahanje u pravilno poredanim bojnama da su posve zaboravili da će se sjajna žičana košulja što im viri ispod pelerine, i kaciga iz Gondora i Marke, i lijepi grbovi na štitovima, doimati ipak čudnovato u njihovoj zemlji. Pa i Gandalf je sad jahao na svom velikom sivom konju, sav u bijelom, s veličanstvenim plavim i srebrnim plaštem preko svega, i s dugim mačem Glamdringom o pasu.

Gandalf se nasmije i reče:

"E pa, ako se oni boje samo nas petorice, sretali smo mi i gorih neprijatelja na putu. Kako bilo da bilo, neće ni vas noću uznemirivati dok smo mi ovdje."

"A koliko ćete dugo ostat?" upita ga Maslovar. "Neću vam tajit da bi nam bilo drago da ostanete malo dulje. Mi, znate, nismo navikli na ovakve nemire, a priča se da su svi graničari nekud otišli. Mislim da nam sve do sada nije bilo jasno koliko su nam oni vrijedili. Jer bilo je tu i gorih stvari od razbojnika. Zimus su vuci zavijali oko plotova. A po šumama ima i nekih mračnih prilika, jezovitih stvorova od kojih ti se ledi krv u žilama. Bilo je jako neugodno, ako me dobro razumijete."

"Vjerujemo, vjerujemo" potvrdi Gandalf. "U posljednje je vrijeme u gotovo svim krajevima bilo nemira, ozbiljnih nemira. Ali gore glavu, Ječmenko! Bio si na samom rubu grdnih nevolja, ali drago mi je doista što nisi dublje zaglibio. Na pomolu su bolja vremena. Možda bolja od svih koja pamtiš. Graničari se vraćaju. I mi smo došli s njima. A tu je sad opet, Ječmenko, i kralj. On će uskoro svratiti pažnju i na ovu stranu.

Tad će opet otvoriti Zelenput, i doći će njegovi glasnici na sjever, putovat će se amo-tamo, i otjerat će one zlotvore iz pustih krajeva. Zapravo, s vremenom pustoš više neće biti pustoš, i tamo gdje je nekad bila pustinja, bit će svijeta i polja."

Gospodin Maslovar zavrti glavom i reče:

"Ako na cestama bude pristojna, poštena svijeta, to neće bit loše. Al ne želimo više nikakve klateži ni protuha. I ne želimo nikakvih tuđinaca u Breeju, ni u blizini Breeja. Želimo da nas ostave na miru. Ja ne želim da se sva sila tuđeg svijeta utabori ovdje, naseli ondje, i da nam uništava divljinu."

"Ostavit će vas oni na miru, Ječmenko" reče mu Gandalf. "Ima dosta mjesta za čitava kraljevstva između Isena i Sivotoka, i u primorju južno od Brandywinea, a da nitko ne mora živjeti na nekoliko dana jahanja od Breeja. Sva je sila svijeta nekad živjela daleko na sjeveru, na stotinu i više milja odavde, na samom kraju Zelenputa: u Sjevernom humlju i oko jezera Evendima."

"Tamo daleko gore kod Mrtvačkog opkopa?" priupita ga Maslovar gledajući ga još nepovjerljivije. "Kažu da u tom kraju ima duhova. Tamo ne bi niko živ išo izim razbojnika."

"Graničari zalaze i tamo" odgovori mu Gandalf. "Mrtvački opkop, veliš? Tako se već godinama zove, ali je njegovo pravo ime Ječmenko, Fornost Erain, Kraljevski Norbury. I kralj će opet jednom doći tamo, pa će opet ovuda dolaziti čestit svijet."

"E pa, priznajem da mi to već malo bolje zvuči" reče Maslovar. "I sigurno je da će to bit dobro za poso. Samo ako Bree ostavi na miru!"

"Hoće" pritvrdi Gandalf. "Kralj poznaje i voli ovaj kraj."

"Ma je l’ zbilja?" zbunjeno će Maslovar. "Ja doduše ne znam otkud bi on poznavo i volio ovaj kraj sjedeć tamo na svojoj velikoj stolici u svom velikom dvorcu, na stotine milja odavle. A ne bi se čudio ni da vino pije iz zlatne kupe. Baš je njemu do *Ponija* i krigli piva! Ne kažem, Gandalfe, da moje pivo nije dobro. Zbilja mu nema zamjerke otkako ste vi jesenas bili ovdje i pohvalili ga. I mogu vam reć da mi je to bila velika utjeha u nevolji."

"Ah!" uzdahne Sam. "Pa on bar kaže da je vaše pivo uvijek bilo dobro."

"Kaže li?"

"Dakako da kaže. Pa riječ je o Strideru. Vođi graničara. Zar vam to još nije sinulo?"

Napokon je Ječmenku sinulo pa mu se lice izduži od čuda. Oči su mu na široku licu bile okrugle, a usta razjapljena, zagrcne se.

"Strider!" uzvikne kad je došao do daha. "On da nosi krunu i sve drugo, i da pije iz zlatne kupe? Pa kud mi to idemo?"

"U bolja vremena, barem za Bree" reče Gandalf.

"Nadam se da je tako, u to sam siguran" reče Maslovar. "E pa, ovo je bilo jedno ugodno čavrljanje. I neću poreći da ću ove noći spavat ugodnije, i lakšega srca. Dali ste mi pumo tema za mozganje, no to će morat pričekat do jutra. Ja sam dobar za krevet, a ne sumnjam da će i vama kreveti biti po volji. Hej, Nobe!" pozva on, odlazeći do vrata. "Nobe, kornjačo jedna!"

"Nob!" reče on sam sebi, pljeskajući se po čelu. "Na što me sad to podsjeća?"

"Da niste opet, gospodine Maslovaru, na kakvo pismo zaboravili?" priupita ga Merry.

"Ih, ih, gospodine Brandybuck, nemojte me sad na to podsjećat! Eto, sad mi se prekinula nit! Šta sam ono htio? Nob, konjušnica, aha, tu smo! Kod mene vam je ostalo nešto što vama pripada. Sjećate se Billa Papratine i krađe konja: onaj poni kojeg ste od njeg kupili, e pa, tu je. Vratio se sam od sebe, vjerujte mi! A vi ćete bolje znat nego ja gdje je bio. Bio je sav kuštrav ko kakav stari pas i tanak ko trlica, al je osto živ. Nob se brine o njemu."

"Šta! Moj Bill!" uzvikne Sam. "E pa, zbilja sam ja rođen pod sretnom zvijezdom, nek čiča govori šta hoće! Još mi se jedna želja ispunila! A gdje je sad?"

Sam nije htio u krevet dok nije obišao Billa u konjušnici.

Putnici su ostali u Breeju cijeli sutrašnji dan pa se gospodin Maslovar nipošto nije mogao, bar sljedeće večeri potužiti na posao. Radoznalost je nadvladala strahovanje, gostionica mu je bila dupkom puna. Hobiti su te večeri iz pristojnosti svratili u veliku dvoranu i odgovarali na brojna pitanja. Kako su svi u Breeju imali dobro pamćenje, višeput su ga pitali je li napisao onu svoju knjigu.

"Nisam jog" odgovarao je. "Upravo se vraćam kući da sredim bilješke."
Obećao je da će iznijeti sve one začudne događaje u Breeju i tako učiniti zanimljivijom knjigu u kojoj će, po svemu sudeći, biti ponajviše riječi o dalekim i nevažnijim zbivanjima “tamo na Jugu”.

Tad netko od mlađarije zatraži pjesmu. Ali umah zavlada muk, ostali su se namrgodili i nitko više nije ponovio taj zahtjev. Očito je da su zazirali od ponavljanja bilo kakvih neugodnih događaja u velikoj dvorani.

Nikakvi izgredi po danu ni buka po noći nisu poremetili mir u Breeju dok su putnici boravili u njemu. Ipak su sutradan ujutro rano ustali jer je kiša još padala,

željeli su stići u Shire prije mraka, a pred njima je bio još dobar komad puta. Svi su stanovnici Breeja izašli da ih isprate, mnogo bolje raspoloženi nego prije godinu dana. Oni koji nisu te strance prije toga vidjeli, zinuli su od čuda gledajući Gandalfa s njegovom bijelom bradom i svjetlom što je zračilo iz njega, kao da mu je modri plašt samo oblak što zastire sunce, i svu četvoricu hobita nalik na jahače lutalice iz gotovo zaboravljenih priča. Čak i oni koji su se smijali svemu onom što se pričalo o kralju pomislili su kako bi ipak nešto od toga moglo biti istina.

"E pa, sretan vam put, i sretno stigli kući!" reče im gospodin Maslovar. "Trebalo je da vas prije upozorim da ni u Shireu nije sve kako valja, ako je istina ono što čujemo. Vele da se svašta tamo dešava. Al jedna stvar izbije čovjeku drugu iz glave, a meni je glava puna briga. Al ako smijem bit toliko slobodan, reći ću vam da ste se vratili prilično drukčiji s putovanja, i da izgledate ko da znate i sami sa svakom nezgodom izać na kraj. Nimalo ne sumnjam da ćete uskoro tamo dotjerat sve u red. Sretno vam bilo! A što češće budete dolazili, to ću vam se više veselit."

Oprostili su se s njim i odjahali, prošli kroz zapadnu mitnicu i zaputili se u Shire. S njima je bio i poni Bill koji je, kao i nekad, nosio svu silu prtljage, ali je mirno kaskao uz Sama i činilo se da je posve zadovoljan.

"Nije mi jasno što je to mislio stari Ječmenko" reče Frodo.

"Ja mislim da znam nešto od toga" mračno će Sam. "Ono što sam vidio u onom ogledalu: posječeno drveće i sve to, a moj stari čiča istjeran iz Vrbopucove. Morao sam se ipak malo više požurit kući."

"Očito je da i u cijeloj Južnoj četvrti nešto nije u redu" pripomene Merry. "Vlada opća oskudica trave za lulu."

"Što god da je, možete biti sigurni da se iza svega toga krije Lotho."

"Ima on tu svoje prste, ali ne krije se iza svega toga samo on" odvrati Gandalf. "Zaboravili ste na Sarumana. On se počeo zanimati za Shire još prije nego Mordor."

"E pa, sad ste vi s nama" reče Merry "pa ćete uskoro izvesti sve skupa načistac."

"Ja jesam trenutno s vama" preuzme Gandalf "ali neću dugo biti. Ne idem s vama u Shire. Morat ćete sami srediti tamošnje prilike; upravo ste za to i izvježbani. Zar vam još nije jasno? Moje je vrijeme prošlo: nije više na meni da dotjerujem stvari u red ni da pomažejm drugima da to učine. A što se vas tiče, dragi moji prijatelji, vama ne treba ničija pomoć. Vi ste već odrasli. Zbilja ste veliki, pripadate među velikane, i ja se više ni najmanje ne bojim ni za koga od vas.

A ako vas baš zanima, reći ću vam da ću uskoro skrenuti s ovog puta. Odlazim na dug razgovor s Bombadilom: razgovor kakav nisam nikad u životu vodio. On skuplja mahovinu, a ja sam kamen kojem je suđeno da se kotrlja. Ali prošli su moji dani kotrljanja pa ćemo sad imnati o čemu razgovarati."

Uskoro su došli do onog mjesta na Istočnoj cesti gdje su se bili oprostili s Bombadilom. Nadali su se i napol očekivali da će ga ugledati kako stoji tu negdje da ih pozdravi u prolazu. Ali nije mu bilo ni traga ni glasa; na Grobnom humlju na jugu ležala je siva izmaglica, a nad Starom šumom u daljini gusta koprena.

Zastali su a Frodo čeznutljivo pogleda na jug.

"Baš bih volio opet vidjeti tog starinu" progovori. "Da mi je znati kako mu je!"

"Dobro, kao i uvijek, u to možeš biti siguran" otpovrne Gandalf. "Posve je bezbrižan, i rekao bih da ga baš ne zanima ništa od onoga što smo mi učinili ili vidjeli, osim možda našeg posjeta entima. Možda će još biti prilike da ga posjetite. Ali da sam na vašem mjestu, ja bih sad pohitao kući, inače možda nećete stići do mosta na Brandywineu prije nego što zatvore vrata na njemu."

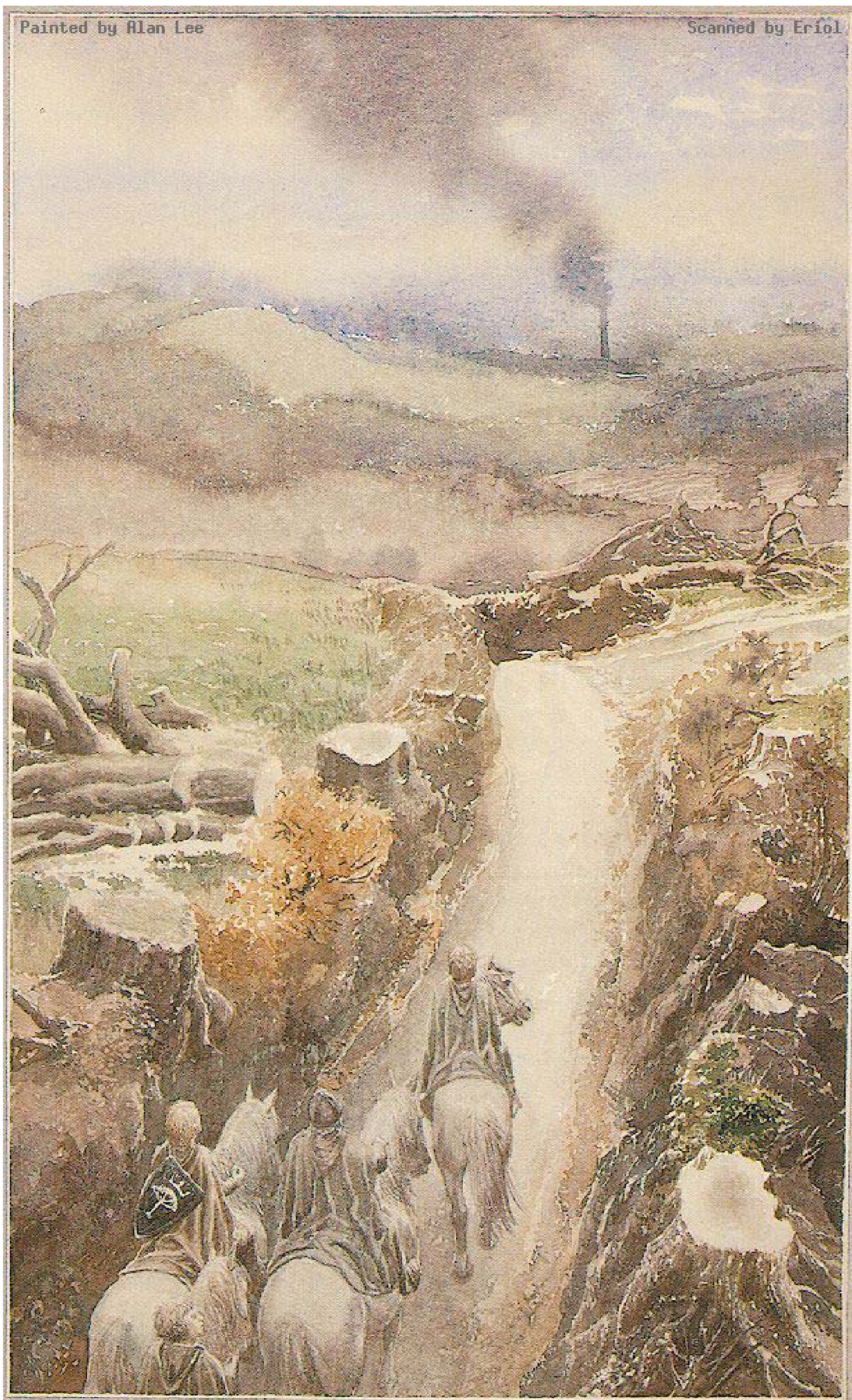
"Ma nema tamo nikakvih vrata, na toj cesti" reče Merry. "Vi bar to dobro znate. Postoje vrata u Buckland, naravno, ali mene će u svako doba pustiti da prođem."

"Hoćeš reći da prije nije bilo nikakvih vrata?" odvrati Gandalf. "Ali rekao bih da ćete sad naići na gdjekoja vrata. A mogli biste čak i na vratima Bucklanda imati više neprilika nego što mislite. Ali snaći ćete se vi. Zbogom, dragi prijatelji! Nije ovo posljednji put, još nije. Zbogom!"

Pa potjera Shadowfaxa s ceste i veliki konj preskoči zeleni jarak uz cestu. Na Gandalfov povik, konj pojuri put Grobnog humlja poput vjetra sa sjevera.

"E pa, evo, sad smo opet ostali samo nas četvorica koji smo i krenuli zajedno na put" reče Merry. "Sve smo ostale suputnike ostavili za sobom, jednog za drugim. Reklo bi se da je sve skupa bilo kao neki san koji polako blijedi u sjećanju."

"Meni se ne čini tako" odvrati Frodo. "Ja bih prije rekao da opet tonem u san."

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol

VII. poglavlje

ČIŠĆENJE SHIREA

Već je bio pao mrak kad su napokon putnici, mokri i umorni, stigli do Brandywinea i naišli na prepriječen put. Na oba kraja mosta bile su po jedne velike dveri sa šiljcima. Na drugoj obali vidjeli su da je podignuto nekoliko novih kuća: jednokatnice s uskim prozorima u obliku pravokutnika, gole i oskudno osvijetljene, sve vrlo sumorno i neuobičajeno za Shire.

Lupali su po vanjskim dverima i dozivali, ali u prvi mah nije bilo odgovora, a onda je, na njihovo čudo, netko puhnuo u rog i svjetla su se u prozorima ugasila. Netko poviče u mraku:

"Ko je to? Odlazite! Zar ne znate čitati: *Zabranjen pristup od zalaska do izlaska sunca?*"

"Dabome da ne možemo ništa pročitat u mraku" dovikne Sam. "A ako hobiti iz Shirea moraju ostati vani na kiši u ovakvoj noći, ja ću vam poderat taj natpis čim ga nađem."

Nato netko zalupi prozorom, a iz kuće s lijeve strane ispadne više hobita s fenjerima u rukama. Otvore one druge dveri, a neki od njih prijeđu preko mosta. Reklo bi se da su se prepali kad su ugledali putnike.

"Hodite amo!" reče Merry kad prepozna jednog od njih. "Ti bi me, Hobe Haywarde, ipak morao poznavati, ako me i nisi prepoznao. Ja sam Merry Brandybuck i htio bih znati što je ovo, i što jedan Bucklanđanin kao ti radi tu. Ti si nekad stražario na izlazu kroz živicu."

"Nebesa! Pa to je zbilja gospar Merry, pod punom ratnom spremom!" uzvikne stari Hob. "A pričalo se da si zaglavio! Svi su tvrdili da si zalutao u Staroj šumi. Drago mi je što te ipak vidim živa!"

"Onda prestani buljiti u mene kroz te rešetke i otvaraj ta vrata!" reče mu Merry.

"Žao mi je, gosparu Merry, ali naređeno nam je da ne otvaramo."

"Tko vam je to naredio?"

"Poglavar, s Vrećastog vijenca."

"Poglavar? Poglavar? Misliš, gospodin Lotho?" upita ga Frodo.

"Pa tako nekako, gospodine Bagginse, ali dan-danas svi moramo govorit samo “Poglavar”."

"Što mi ne kažeš!" uzvikne Frodo. "E pa, drago mi je što je bar odbacio ono Baggins. Ali očito je da je krajnje vrijeme da se obitelj pozabavi njime i pokaže mu gdje mu je mjesto."

Hobiti su s druge strane dveri mukom mučali.

"Nema smisla ovako govorit" napokon reče jedan od njih. "On će ionako za sve to doznat. A ako budete dizali takvu galamu, probudit ćete Poglavarova doglavara."

"Probudit ćemo mi njega tako da će se čudom čuditi" opet će Merry. "Ako hoćete reći da je taj vaš krasni “Poglavar” unajmio razbojnike iz divljine, onda se zbilja nismo prerano vratili." Skoči s ponija i, kad pri svjetlu fenjera opazi natpis, podere ga i baci preko dveri. Hobiti s druge strane uzmaknu a da nisu ni pokušali otvoriti vrata. "Hodi, Pippine!" reče Merry. "Dosta smo i nas dvojica."

Merry i Pippin prebace se preko vrata, a oni hobiti prijeko pobjegnu. Oglasi se još jedan rog. Iz veće kuće na desnoj strani izađe velika i krupna spodoba na svjetho što je padalo kroz vrata.

"Šta je sad ovo?" zareži dolazeći im u susret. "Obijate vrata? Gubite se odavle da vam ne slomim te vaše prljave male vratove!"

Tad zastane jer je opazio blijesak mačeva.

"Bille Papratino" reče mu Merry "ako ne otvoriš ova vrata za deset sekundi, grdno ćeg zažaliti. Ne poslušaš me, jao si ga tebi! A kad otvoriš ta vrata, izaći ćeš na njih i da se nikad više nisi vratio. Ti si prava vucibatina i drumski razbojnik!"

Bill Papratina ustukne, odvuče se do dveri i otključa ih.

"Daj mi taj ključ!" zapovjedi mu Merry.

Ali razbojnik mu ga hitne u glavu i šmugne u mrak. Dok je prolazio mimo ponija, jedan se od njih ritne i dohvati ga u trku. Zajaukavši, Papratina utekne u mrak i nikad se više ne ču za njega.

"Svaka ti čast, Bille!" reče Sam misleći na ponija.

"Eto, sad smo gotovi s tim vašim doglavarom" reče Merry. "A Poglavara ćemo poslije posjetiti. Dotle nam morate osigurati smještaj za noćas. Budući da ste, čini mi se, srušili svratište kod mosta i umjesto njega podigli tu ružnu zgradu, morat ćete nas negdje smjestiti."

"Žao mi je, gospodine Merry" reče Hob "al to je zabranjeno."

"Što je zabranjeno?"

"Primat svijet tako naprečac, i još ih usto hranit, i sve to" odgovori Hob.

"Pa što se to ovdje događa?" uzvikne Merry. "Da nije bila loša godina, ili šta? Ja bih rekao da je ljeto bilo lijepo i da je bila dobra žetva."

"Ma godina je bila prilično dobra" reče Hob. "Proizvodimo mi svu silu hrane, al ne znamo pravo što biva s njom. Reklo bi se da su svemu tomu krivi svi ti “skupljači” i “djelitelji” što idu okolo i sve nešto broje, mjere i odvoze u skladišta. Više skupljaju nego što dijele, a veći dio onoga što skupe nikad više ne vidimo."

"Ma nemoj mi reći" dometne Pippin zijevajući. "Meni je sve to večeras pomalo zamorno. Imamo mi hrane u torbama. Dajte nam samo jednu sobu da prespavamo. I to će biti bolje od mnogih mjesta na kojima sam dosad bio."

Onim je hobitima na vratnicama bilo, čini se, još nelagodno, jer je zacijelo bio prekršen ovaj ili onaj propis, a opet se nisu mogli oduprijeti četvorici takvih odrješitih putnika, naoružanih do zubi, a dvojica od njih i neobično krupnih i naoko snažnih. Frodo zapovjedi da se dveri za njima opet zaključaju. Bilo je svakako nekog smisla u tome da se drže straže kad u okolici ima još razbojnika. Tad četvorica suputnika uđu u hobitsku stražarnicu i smjeste se kako su najbolje znali i umjeli. U prizemlju bijaše gola i ružna prostorija s malom bijednom rešetkom na kaminu tako da se ni vatra nije mogla pošteno naložiti. U sobama na katu bijahu gusti redovi tvrdih kreveta, a na svim su zidovima bili natpisi i popis kućnih pravila. Pippin ih je sve skinuo i poderao. Nije bilo piva a hrane je bilo vrlo malo, ali s onim što su putnici donijeli sa sobom i podijelili među sobom svi su dobro večerali, a Pippin je prekršio pravilo broj 4 nabacavši veći dio surnašnjeg sljedovanja drva na vatru.

"Kako bi bilo da sad zapalimo pa da nam pričate što se to događa u Shireu?" reče on.

"Nema više trave za lulu" otpovrne Hob "osim za Poglavarove ljude. Izgleda da su sve zalihe potrošene. Čuli smo da je puno toga odveženo teretnim kolima starom cestom iz Južne četvrti, tamo preko gaza Sarn. Bilo je to negdje potkraj lanjske godine, kad ste vi ošli. Al odvozilo se pomalo krišom i prije toga. Taj Lotho..."

"Ma zaveži već jednoć, Hobe Haywarde!" dovikne mu nekolicina. "Znaš da je zabranjeno tako govorit. Poglavar će već doznat za to, pa će bit povuci-potegni!"

"Ne bi on ništa dozno kad ne bi među vama bilo tužibaba" žestoko odvrati Hob.

"Dobro, dobro!" reče Sam. "Ne treba nam ništa više. Ja neću više ništa slušati. Nema ni dobrodošlice, ni piva, ni pušenja, mjesto toga samo sva sila propisa i priča ko u orkâ. Nado sam se bio da ću se pošteno odmorit, a sad vidim da nas čeka puno posla i briga. Ajde, odspavajmo i zaboravimo na sve do jutra!"

Pokazalo se da “Poglavar” ima načina da dozna novosti. Od mosta do Vrećastog vijenca bilo je dobrih četrdeset milja, ali netko je vrlo brzo prevalio taj put. To su Frodo i njegovi prijatelji brzo pojmili.

Nisu bili skovali određene planove nego su onako nejasno naumili otići najprije do Crickhollowa i malo se odmoriti, ali sad kad su vidjeli kakve su prilike, nakanili su otići ravno u Hobbiton. Stoga su sutradan ujutro krenuli cestom bez zadržavanja. Vjetar je bio jenjao ali je nebo ostalo sivo. Kraj se doimao poprilično turobno i zapušteno, ali bio je, na kraju krajeva, prvi studenog i jesen je bila na izmaku. Ipak se činilo da na sve strane bukte požari jer se dim dizao na mnogo mjesta. Velik oblak dima vio se u daljini, u smjeru šumokraja.

Pred večer su bili nadomak Žabokrečju, selu uz samu cestu, oko dvadeset dvije milje od mosta. Tu su nakanili prenoćiti; *Plutajuća klada* u Žabokrečju bila je dobra gostionica. Ali kad su došli do istočnog kraja sela, naišli su na zapreku s velikom daskom na kojoj je pisalo ZABRANJEN PROLAZ. Iza nje je stajala velika skupina oružnika s batinama u rukama i perima na kapama, koji su se doimali istodobno naduto i prilično uplašeno.

"Što je sad ovo?" upita ih Frodo, koji samo što se nije nasmijao.

"Ovo što vidite, gospodine Bagginse" odgovori mu vođa oružnika, sa dva pera na kapi. "Uhićeni ste zbog obijanja vratnica na mostu, zbog deranja propisa i tvornog napada na stražare, zbog ometanja posjeda i spavanja u javnim zgradama bez dopuštenja i zbog podmićivanja stražara hranom."

"I zbog čega još?" priupita ga Frodo.

"To će bit dosta za početak" odbrusi mu vođa oružnika.

"Ja vam mogu još ponešto dodat, ako želite" javi se Sam. "Zbog nazivanja vašeg Poglavara pogrdnim imenima, zbog želje da ga maznemo po onoj njegovoj bubuljičavoj njuški i zbog mišljenja da vi oružnici izgledate ko gomila šmokljana."

"E, sad, gospodine, bilo bi zbilja dosta. Poglavar je naredio da mirno pođete s nama. Odvest ćemo vas u Uzvođe i predat vas Poglavarovim ljudima, a kad se on pozabavi vašim slučajem, moći ćete iznijet svoje mišljenje. A ako ne želite ostat u Buhari dulje nego što treba, savjetovo bi vam da budete što kraći."

Na zaprepaštenje oružnika, Frodo i njegovi suputnici prasnu u grohotan smijeh.

"Hajde ne budali!" reče Frodo vođi. "Ja idem kamo hoću, i kad hoću. Slučajno baš idem u Vrećasti vijenac, a ako vi ostajete pri tome da ćete i vi na tu stranu, e pa, to je vaša stvar."

"Dobro, gospodine Bagginse" reče vođa i ukloni zapreku s ceste. "Al nemojte zaboravit da sam vas uhapsio."

"Neću" odgovori Frodo. "Nikad. Ali možda ću vam jednom i oprostiti. Noćas ionako više ne bih dalje, pa bih vas lijepo molio da me provedete do *Plutajuće klade.*"

"Ne mogu, gospodine Bagginse, jerbo je gostiona zatvorena. Al na kraju sela je oružnička postaja pa ću vas tamo odvest."

"Dobro" prihvati Frodo. "Pođite vi naprijed a mi ćemo za vama!"

Mjerkajući pogledima oružnike, Sam je prepoznao jednoga od njih.

"Hej, hodi amo, Robine Malikope!" reče mu. "Htio bi te nešto pitat."

Zirnuvši bojažljivo na svoga vođu, koji je izgledao srdit ali se nije usuđivao miješati, oružnik Malikop zaostane pa produži dalje uz Sama, koji je sjahao s ponija.

"Pazi vamo, crvendaću!" nastavi Sam. "Ti si odrastao u Hobbitonu i moro bi bit malo pametniji, a ne da postavljaš zasjedu gospodinu Frodu i sve to. I šta vam to znači da je gostiona zatvorena?"

"Sve su zatvorene" odgovori mu Robin. "Poglavar ne drži puno do piva. Barem je tako počelo. A sad mislim da njegovi ljudi drže sve u svojim rukama. Nije njemu po volji ni da se svijet mota amo-tamo, a ako baš hoće il mora, onda svak ima da se obrati oružničkoj postaji i objasni zašto ide na put."

"Ti bi se zbilja moro sramit što imaš bilo kakve veze s takvim besmislicama" reče mu Sam. "Nekad si rađe gledo krčmu iznutra nego izvana. Stalno si visio u njoj, i kad si bio u službi i kad nisi."

"Pa i sad bi ja tako, Same, samo kad bi mogo. Nemoj ipak bit tako strog sa mnom. Šta ja tu mogu! Znaš i sam kako san ošo u oružnike pred sedam godina, prije nego što je ovo počelo. Tada sam bar mogo hodat okolo po našem kraju i viđat se sa svijetom, i čut novosti, i znat gdje ima dobrog piva. A sad je sve to drukčije."

"Možeš dić ruke od toga i ostavit se oružničkog posla, ako to više nije čestit poso" opet će Sam.

"Ne daju nam" odvrati Robin.

"Ako još koji put čujem *ne daju nam,* ozbiljno ću se naljutit" reče Sam.

"Moram priznat da bi volio to vidjet" tiše će Robin. "Kad bi se svi skupa naljutili, nešto bi se dalo i uradit. Al tu su ti, Same, ti ljudi, Poglavarovi ljudi. On ih šalje na sve strane, a ako ko od nas malih digne glas, strpaju ga odma u Buharu. Najprije su odveli načelnika, starog Valjuškara, starog Willa Bjelostopića, a za njim i puno drugih. U zadnje je vrijeme sve gore. Često ih i tuku."

"Pa zašto onda radiš za njih?" ljutito ga upita Sam. "Ko te je poslo u Žabokrečje?"

"Niko. Mi smo ovdje u Oružničkoj postaji. Sad smo Prva četa Istočne četvrti. Ima nas već na stotine oružnika, sve u svemu, a treba im još, zbog svih tih njihovih propisa. Većina ih je u oružnicima protiv svoje volje, al nisu svi. Čak i u Shireu ima nekih koji vole zabadat nos u tuđe poslove i držat govorancije. A ima i gorih stvari: neki rade i ko žbiri za Poglavara i njegove ljude."

"Aha! Tako ste valjda i doznali za nas?"

"Tako je. Mi se ne smijemo više služit njome, al oni su zadržali onu staru poštansku hitnu službu i imaju posebne tekliče na više mjesta. Jedan je od njih stigo sinoć iz Whitfurrowsa i donio “tajnu poruku”, a drugi ju je odatle ponio dalje. Danas

po podne stigla je opet poruka da vas sve pohapsimo i sprovedemo u Uzvođe, a ne ravno u Buharu. Poglavar valjda hoće da vas odma vidi."

"Neće on bit tako revan kad se gospodin Frodo ogleda s njim" reče Sam.

Oružnička postaja u Žabokrečju bila je isto tako loša kao i ona kuća pri mostu.

Bila je prizemnica, ali je imaba isto onakve uske prozore i bila sagrađena od ružnih, blijedih opeka, loše uzidanih. Unutri je bilo vlažno i neveselo, a večera je poslužena na dugom, golom stolu koji nije bio tjednima oriban. Sama večera nije ni zasluživala bolji okvir. Putnici su bili sretni kad su odlazili iz tog mjesta. Do Uzvođa je bilo osamnaestak milja, pa su krenuli u deset sati prije podne. Pošli bi bili ranije, samo što je to odugovlačenje očito ljutilo vođu oružnika. Zapadnjak je okrenuo na sjeverac i zahladnjelo je, ali kiša više nije padala.

Bila je prilično smiješna povorka konjanika koja je napustila selo, iako ono malo svijeta što je bilo izašlo da bulji u čudnovato odjevene putnike nije bilo sasvim načisto smije li se uopće smijati. Desetak je oružnika odvojeno da "sprovedu zarobljenike", ali ih je Merry natjerao da idu pred njima tako da su Frodo i njegovi prijatelji bili na začelju. Merry, Pippin i Sam jahali su bez žurbe, smijali se, razgovarali i pjevali dok su oružnici tromo pješačili držeći se neobično strogo i važno. Frodo je, međutim, bio šutljiv, prilično tužan i zamišljen.

Posljednja osoba mimo koje su prošli bio je neki kršni čiča što je potkresivao živicu.

"Ej-hej!" podsmjehne se on. "Ko je tu koga uhapsio?"

Dvojica su se oružnika odmah izdvojila iz povorke i krenula prema njemu, ali Merry dobaci vođi:

"Zapovjedi toj dvojici da se odmah vrate na svoja mjesta ako ne želiš da se ja pozabavim njima!"

Na oštru riječ svoga vođe, ona se dvojica hobita pokunjeni vrate u povorku.

"A sad malo brže!" reče Merry. Nakon toga su se putnici potrudili da im poniji idu tako brzo da oružnici moraju hodati najbrže što mogu. Izašlo je sunce pa su se oružnici, unatoč prohladnu vjetru, uskoro zadihali i uznojili.

Usporili su korak tek kod Kamena tromeđaša. Prevalili su bili gotovo četrnaest milja, sa svega jednim odmorom o podne. Bilo je tri sata. Oružnici su bili gladni, podbijenih tabana i nisu mogli dalje istim korakom.

"E pa, dođite za nama kad stignete!" dobaci im Merry. "Mi ćemo sami dalje."

"Zbogom, Robine!" pozdravi Sam znanca. "Čekat ću te pred *Zelenim zmajem* ako nisi zaboravio gdje je to. Pazi da ne dangubiš na putu!"

"Da znate da se time opirete uhićenju!" uvrijeđeno će vođa oružnika. "Ja više ne odgovaram za vas."

"Još ćemo se koječemu mi oduprijeti za što ti nećeš biti odgovoran" reče mu Pippin. "Sretno!"

Putnici su produžili dalje kasom, a kad se sunce počelo kloniti prema Bijelom humlju daleko na zapadnom obzorju, stigli su do Uzvođa i njegova velikog ribnjaka. Tu su doživjeli prvo uistinu bolno iznenađenje. Bijaše to Frodov i Samov zavičaj, a sad su pojmili da im je do njega više stalo nego do i jednog drugog mjesta na svijetu. Nedostajale su mnoge kuće koje su poznavali. Činilo se da su neke i spaljene. Zgodni

red starih hobitskih rupa na sjevernoj strani ribnjaka bijaše napušten, a mali vrtovi koji su nekad veselo hrlili do same vode bili su zarasli u korov. Što je još gore, podignut je cio niz ružnih novih kuća uza sam ribnjak, gdje je cesta za Hobbiton išla uz obalu. Nekad je tu stajao drvored, ali ga sad više nije bilo. Gledajući zdvojno uz cestu prema Vrećastom vijencu, opazili su u daljini visok dimnjak od opeke što je rigao crni dim u večernji zrak.

Sam se izbezumi.

"Ja idem odma dalje, gos'n Frodo!" uzvikne. "Moram vidjet šta je to. Moram potražit svoga čiču."

"Najprije moramo izvidjeti, Same, što nas čeka" reče mu Merry. "Sve bih rekao da je “Poglavaru” pri ruci banda vucibatina. Najbolje će biti da potražimo nekog tko će nam reći što se ovdje zapravo zbiva."

Ali sve kuće i rupe u Uzvođu bile su zatvorene i nitko ih nije dočekao. Čudili su se ali su uskoro otkrili koji je tome razlog. Kad su došli do *Zelenog zmaja,* zadnje kuće na cesti prema Hobbitonu, koja je sad bila pusta, razbijenih prozora, uznemirili su se ugledavši desetak mrzovoljnih krupnih ljudi kako se motaju pred nekadašnjom krčmom, razroki i žućkasti u licu.

"Slični su onom prijatelju Billa Papratine u Breeju" reče Sam.

"Slični su mnogima od onih koje sam vidio u Isengardu" promrsi Merry.

Vucibatine su držale batine u rukama a za pojasovima nosile rogove, ali, koliko se moglo razabrati, nisu imali drugog oružja. Kad su putnici stigli do njih, izašli su na cestu i prepriječili im put.

"Kud ste vi to naumili?" upita ih jedan od njih, najkrupniji i na prvi pogled najopakiji među njima. "Ne možete dalje. A gdje su vam oni bajni oružnici?"

"Idu lijepo za nama" odgovori mu Merry. "Možda su tek malko podbili tabane. Obećali smo im da ćemo ih ovdje pričekati."

"K vragu, šta sam vam reko?" obrati se vucibatina svojim pajdašima. "Lijepo sam ja reko Sharkeyu da ne treba vjerovat onim malim blesanima. Trebalo je poslat naše momke."

"A kakva bi bila razlika, molim lijepo?" priupita ga Merry. "Iako nismo navikli na drumske razbojnike u ovom kraju, znamo izaći na kraj s njima."

"Drumske razbojnike, a?" ponovi onaj. "Tako vi razgovarate s nama? Promijenite taj način govora il ćemo vam ga mi promijenit. Vi ste mališi malo i previše digli nos. Nemojte se previše pouzdat u Gazdino meko srce. Sharkey je tu, a Gazda će učinit kako mu Sharkey kaže."

"A što bi to bilo?" mirno ga upita Frodo.

"Ova se zemlja mora probudit i sredit" reče razbojnik. "Sharkey će je dotjerat u red, neće se nimalo cifrat ako ga natjerate na to. Vama treba neki veći gazda. I dobit ćete ga prije kraja ove godine, ako bude još izgreda. Onda ćete morat štošta naučit, vi mali štakorski narode!"

"Svakako. Drago mi je što čujem kakvi su vam planovi" opet će Frodo. "Baš sad idem do gospodina Lotha, možda će i njega zanimnati da čuje za te vaše planove?"

Razbojnik se nasmije.

"Lotho! On sve to zna. Budite vi bez brige! On će učinit kako mu Sharkey veli. Jerbo, ako nam se koji budžovan pobuni, već ćemo ga mi znat smekšat. Kopčaš? A

ako se mališi pokušaju ugurat tamo gdje im nije mjesto, strpat ćemo ih tamo gdje neće moć pravit nepodopštine. Kopčaš?"

"Da, kopčam" odgovori Frodo. "Ali, prvo i prvo, vidim da vi ovdje zaostajete za vremenima i novostina. Svašta se dogodilo otkako ste vi otišli s juga. Odzvonilo je vama i svim drugim bitangama. Pala je Crna kula, a u Gondoru je vlast preuzeo krabj. I uništen je Isengard, a vaš je predragi gospodar postao prosjak u divljini. Sreo sam ga na putu. Sad će Zelenputom jahati kraljevi glasnici, a ne nasilnici iz Isenganda."

Čovjek se zagleda u njega i osmjehne.

"Prosjak u divljini!" naruga mu se. "Ma što mi ne pričaš! Šepiri se ti samo, šepiri, pjetliću na bunjištu! Al to neće nas spriječit da živimo u ovoj masnoj zemljici u kojoj ste vi dosta dugo plandovali." Zatim pucne prstima pred nosom Frodu i nadoda: "Kraljevi glasnici! Šipak! Kad vidim kojeg od njih, možda ću ga i shvatit ozbiljno."

Ovo je Pippinu bilo ipak previše. U mislima je bio na Cormallenskom polju, a tu sad jedan zrikavi nitkov naziva nositelja Prstena “pjetlićem na bunjištu”. Zbacivši sa sebe pelerinu, sijevne mačem, a gondorska srebrno-crna odora zasja na njemu kad krene na konju.

"Ja sam kraljev glasnik" reče. "Upravo razgovaraš s kraljevim prijateljem i jednom od najslavnijih ličnosti u svim zapadnim zemljama. A ti si obična vucibatina i budala! Klekni ovdje na cestu i zamoli ga za oproštenje, ili ću te proburaziti ovim trolovskim čudom!"

Mač je blijesnuo na suncu što se klonilo zapadu. Merry i Sam također isuču mačeve i pođu za Pippinon da ga podrže, ali se Frodo i ne pomakne. Razbojnici ustuknu. Njihov je posao bio da plaše seljake u okolici Breeja i grubo postupaju sa zbunjenim hobitima. Silno su se iznenadili neustrašivim hobitima sa sjajnim mačevima i mrkim licima. Pa i u glasu ovih došljaka bilo je nečeg što nikad prije nisu čuli. Sledili su se od užasa.

"Gubite se!" reče im Merry. "Ozbiljno ćete požaliti ako budete još dodijavali ovom selu."

Trojica hobita krenu na njih, a razbojnici se okrenu i dadu petama vjetra bježeći cestom prema Hobbitonu, ali još u trku zapušu u rogove.

"E pa, nismo se prerano vratili" reče Merry.

"Ni dana prerano. A možda i prekasno, bar da spasimo Lotha" priklopi Frodo. "Jadna budala, ipak mi ga je žao!"

"Da spasimo Lotha? Kako to misliš?" upita ga Pippin. "Valjda da ga udesimo?"

"Mislim, Pippine, da tebi ovdje nije štošta jasno" reče mu Frodo. "Lotho nije nikad želio da do ovoga dođe. On je zločesta budala, ali se sad našao u procijepu. Razbojnici su preuzeli vlast, skupljaju plijen, pljačkaju i ugnjetavaju, upravljaju svime ili uništavaju kako im se prohtije, a sve u njegovo ime. Ali neće više dugo ni raditi sve to u njegovo ime. Rekao bih da je on sad zatočenik u Vrećastom vijencu, i da je izbezumljen od straha. Moramo ga pokušati spasiti."

"E, ja više ne znam što da mislim!" uzvikne Pippin. "Od svih ciljeva našega putovanja ovo je posljednji na koji bih pomislio: da se moram boriti s poluorcima i razbojnicima u Shireu – da bih spasio Lotha Prištavca!"

"Boriti se?" ponovi Frodo. "Pa, možda će i do toga doći. Ali upamtite: hobite ne smijete ubijati, čak i ako su prešli na drugu stranu. Mislim, stvarno prešli, ne samo da izvršavaju naređenja razbojnika zato što su prestrašeni. Nijedan hobit u Shireu nije

nikad navlaš ubio drugog hobita, pa ne smije ni sada. Ne smije nitko izgubiti glavu ako se to ikako može izbjeći. Ostanite mirni i suzdržavajte se od nasilja do posljednjeg trenutka!"

"Ali, ako tih razbojnika ima mnogo, morat ćemo se boriti" reče Merry. "Ti nećeš, dragi moj Frodo, spasiti Lotha ni Shire samo tako što ćeš biti potresen i žalostan."

"Neće ih biti lako po drugi put zaplašiti" napomene Pippin. "Stvarno smo ih iznenadili. Jeste li čuli kako rogovima dozivaju pomoć? Očito je da u blizini ima još tih razbojnika. Kad ih se malo više skupi, bit će mnogo hrabriji. Moramo se noćas skloniti nekamo. Uostalom, nas smo samo četvorica iako smo naoružani."

"Ja sam se nečeg sjetio" reče Sam. "Ajdemo do starog Toma Pamukovića na Južnom putu! On je oduvijek bio čvrst. A ima i puno momaka koji su sve moji dobri prijatelji."

"Ne!" odsiječe Merry. "Ne vrijedi se nikamo “sklanjati”. To je upravo ono što svi ovdje rade, i upravo ono što ovi razbojnici vole. Oni će nas jednostavno napasti u velikom broju, stjerati nas u kut pa nas istjerati na čistinu ili spaliti unutra. Ne, nego moramo odmah nešgto poduzeti."

"A što?" upita ga Pippin.

"Dići Shire na noge!" odgovori Merry. "Odmah! Probuditi sav naš živalj! Vidite i sami da hobiti sve to mrze: svi osim možda jednog ili dvojice nitkova, i nekoliko budala koji se prave važni a da uopće ne razumiju što se stvarno događa. Svijet je u Shireu toliko dugo živio bezbrižno da ne zna što mu je činiti. Ipak, treba im samo šibica da buknu kao vatra. “Poglavarovi” ljudi to sigurno znaju. Oni će pokušati da nas zgaze i brže-bolje ugase požar. Ostalo nam je još vrlo malo vremena. Same, skokni do Pamukovića ako baš želiš. On je zbilja najvažniji pojedinac ovdje, i najodlučniji. Hajde! A ja ću puhnuti u rohanski rog i prirediti im muziku kakvu još nisu čuli."

Vratili su se do središta sela. Tu je Sam otišao na drugu stranu odjurivši poljskim putem koji je vodio na jug, do Pamukovića. Nije bio daleko odmakao kad iznenada začuje jasan zov roga kako se diže odjekujući put neba. Odzvanjao je daleko preko brda i polja, a tako je zapovjedno djelovao da i Sam umalo da se nije okrenuo i pojurio natrag. Poni mu se propeo i zanjištao.

"Naprijed, momče! Naprijed!" uzvikne Sam. "Uskoro ćemo natrag."

Tad začuje kako Merry mijenja ton i kako se razliježe zov roga iz Bucklanda treperići zrakom.

Ustaj! Ustaj! Opasnost, vatra, neprijatelji! Ustaj!
Vatra, neprijatelji! Ustaj!

Sam začuje za sobom halabuku glasova, silnu galamu i lupanje vratima. Pred njim se u sumraku upale svjetla, psi zalaju, koraci odjeknu. Prije nego što je stigao do kraja puta, spazi seljaka Pamukovića sa tri njegova momka, mladim Tomom, Jollyjem i Nickom, kako mu hitaju u susret. Prepriječili su mu put, sa sjekirama u rukama.

"Jok! To nije jedan od onih razbojnika" začuje Sam seljaka. "Sudeć po veličini, reko bi da je hobit, al je nekako čudnovato obučen. Hej!" uzvikne. "Ko si ti, i kakva je ovo gužva?"

"Ja sam Sam, Sam Gangee. Vratio sam se s puta."

Seljak Pamuković priđe mu bliže i zagleda se u njega u sumraku.

"Bome jest!" uzvikne. "Glas ti je isti, a ni u licu nisi, Same, ništa gori nego što si bio. Al ne bi te prepozno na ulici u tom tvom čudu. Reklo bi se da si bio u bijelom svijetu. Mi smo se bojali da si negdje zaglavio."

"Nisam, borami!" reče Sam. "A nije ni gos'n Frodo. I on je tu, s prijateljima. Otud sva ta gužva. Dižu na noge cijeli Shire. Očistit ćemo ovaj kraj od razbojnika, pa i od njihova "Poglavara". Već smo počeli."

"Bravo, bravo!" uzvikne seljak Pamuković. "Konačno je počelo! Mene je svu ovu godinu nešto svrbjelo da se pobunim, al svijet je bio gluh. A moro sam mislit i na ženu i na Ružicu. Ti razbojnici ne prezaju ni od čega. Al hajmo sad, momci! Uzvođe je na nogama! Moramo im se i mi pridružit!"

"A šta će biti sa gospojom Pamuković, i sa Ružicom?" upita ga Sam. "Opasno je još da ostanu same."

"Moj je Mali s njima. A možeš mu i ti pomod, ako ti je baš do toga" reče seljak Pamuković i naceri se. Zatim otrči za sinovima u selo.

Sam pohita do njihove kuće. Na velikim okruglim vratima na vrhu stuba što su vodile iz široka dvorišta, stajale su gospoja Pamuković i Ružica, a pred njima Mali s vilama u rukama.

"Ja sam!" dovikne im Sam kaskajući prema njima. "Sam Gamgee! Pazi da me ne probodeš tim vilama, Mali! Doduše, imam ja na sebi pancirsku košulju." Skoči s ponija i potrči uza stube. Oni su ga gledali bez riječi. "Dobar večen, gospojo Pamuković! Zdravo, Ružice!"

"Zdravo, Same!" odzdravi mu Ružica. "Gdje si bio dosad? Pričalo se već da si negdje zaglavio, al ja te čekam još od proljeća. Nisi se baš žurio, je li?"

"Možda i nisam" posramljeno će Sam. "Al sad mi se žuri. Dohvatili smo se s onim razbojnicima pa se moram vratit do gos'n Froda. Al mislio sam da prije moram pogledat kako se gospoja Pamuković drži, i ti, Ružice."

"Dobro se držimo, hvala ti" reče mu gospoja Pamuković. "Il bi se bar držali da nema tih lopova i vucibatina."

"Ajde, idi sad!" reče mu Ružica. "Ako si sve dosad pazio na gos'n Froda, što si ga sad ostavio, kad je prigustilo?"

Ovo je ipak bilo previše za Sama. Na to bi joj pitanje morao odgovarati tjedan dana, ili nikako. Okrene se i pojaše ponija. Ali kad je već krenuo, Ružica strči niza stube i reče mu:

"Mislim da dobro izgledaš, Same. A sad idi! Al pazi na sebe, i vrati se odmah čim sredite te razbojnike!"

Sam je zatekao cijelo selo na nogama. Uz mnogo mladih momaka, bilo je tu na okupu više od stotinu snažnih hobita, sa sjekirama, teškim batovima, dugačkim noževima i debelim batinama, a nekolicina je imala i lovalke lukove. I još su pristizali s udaljenih gospodarstava.

Nekoliko je seljana zapalilo veliku vatru, tek toliko da bude življe, a i zato što je to bilo nešto što je "Poglavar" strogo zabranio. Kad je pala noć, vatra je jarko plamtjela. Drugi su, pod Merryjevim vodstvom, postavljali zapreke na cestu s obje strane sela. Oružnici su se osupnuli kad su stigli do donje zapreke, ali čim su vidjeli kako stvari stoje, većina je njih skinula pera s kapa i pridružila se pobunjenicima. Ostali su netragom nestali.

Sam je zatekao Froda i njegove prijatelje uz vatru u razgovoru s Tomom Pamukovićem. Zadivljena je gomila stanovnika Uzvoa stajala oko njih i blenula.

"E pa, koji je sljedeći korak?" zapita seljak Pamuković.

"Ne bih mogao reći dok ne saznam nešto više" odgovori Frodo. "Koliko ima tih razbojnika?"

"To je teško reći" odvrati Pamuković. "Oni se tu stalno smucaju, dolaze i odlaze. Ima ih pedesetak u onim njihovim šupama uz cestu za Hobbiton. Odanle odlaze pa se potucaju okolo, kradu il "skupljaju", kako oni vele. Ipak, malokad ih je manje od dvadesetak uz "Gazdu", kako ga oni zovu. On vam je u Vrećastom vijencu, il je bar bio, al sad više nikud ne izlazi. Zapravo ga niko nije vidio tjedan-dva, a njegovi ljudi ne puštaju nikog do njega."

"Al nisu oni samo u Hobbitonu, je li?" priupita ga Pippin.

"Nisu, na žalost" odgovori Pamuković. "Ima ih, čujem, još poprilično tamo dolje na jugu, u Longbottomu i oko gaza Sarn, a neki se od njih vucaraju i po Šumokraju, i imaju svoje šupe kod Raspuća. A tu je i Buhara, kako oni to zovu: stara skladišta u rovovima u Michel Delvingu koja su pretvorili u zatvor za one koji se bune. Ipak, računam da ih nema više od tri stotine u Shireu, u svemu, a možda i manje. Možemo ih svladat ako budemo složni."

"A jesu li naoružani?" upita ga Merry.

"Imaju bičeva, noževa i toljaga koliko im treba za taj njihov prljavi poso: to je bar sve što su dosad pokazali" odgovori Pamuković. "Al reko bi da imaju i druge opreme ako dođe do gužve. Neki imaju i lukove, u najmanju ruku. Ustrijelili su jednog ili dvojicu naših."

"Eto vidiš, Frodo!" reče Merry. "Znao sam ja da ćemo se mi morati uhvatiti ukoštac s njima. E pa, oni su prvi počeli ubijati."

"Nisu, zapravo" odvrati Pamuković. "Bar nisu strelicama. Tookovi su prvi počeli. Vaš tata, znate, gos'n Peregrin, nikad nije htio imat posla s tim Lothom, od samog početka: reko je, ako iko želi u ovo doba bit ovdje gazda, onda to mora bit pravi vođa iz Shirea, a ne neki tamo skorojević. A kad je Lotho poslo k njemu svoje ljude, nisu ništa izvukli od njega. Tookovi su sretni, oni žive u onim dubokim rupama na Zelenom Pobrđu, Velikim Smialima i tako to, pa im razbojnici ne mogu ništa; i ne puštaju razbojnike na svoju zemlju. Ako ovi ipak dođu, Tookovi ih gone. Tako su trojicu ustrijelili zbog pljačke i otimačine. Poslije toga su razbojnici postali još neugodniji. I budno motre na Tookovinu. Niko više ne može ni unutra ni van."

"Pravo imaju Tookovi!" uzvikne Pippin. "Ali netko će sad morati opet doći do njih. Idem ja u Smial. Hoće li tko sa mnom u Tuckborough?"

I Pippin odjaše sa desetak momaka na ponijima.

"Do viđenja!" dovikne ostalima. "Donde ima svega četrnaest-petnaest milja kroz polja. Ujutro ću vam dovesti vojsku od samih Tookova."

Dok su odlazili u sve gušći mrak, Merry puhne u rog za njima. Svijet je klicao od veselja.

"Ipak" reče Frodo onima koji su stajali u blizini "ja ne želim nikakva ubijanja, čak ni tih razbojnika, osim ako se baš ne mora, da se zaštite hobiti."

"U redu!" složi se Merry. "Ali ja mislim da nam svaki čas može doći u posjet banda iz Hobbitona. A oni neće doći samo popričati s nama. Nastojat ćemo s njima pristojno porazgovarati, ali moramo biti spremni i na najgore. Ja sam smislio plan."

"Dobro" reče Frodo. "Obavi sve potrebne pripreme."

Upravo u taj čas dotrči nekoliko hobita koje su bili poslali u izviđanje prema Hobbitonu.

"Eno ih, dolaze!" vikali su. "Dvadeset njih, a možda i više. Dvojica su otišla preko polja na zapad."

"Bit će da su ošli do Raspuća po pojačanje" reče Pamuković. "E pa, donde ima petnaest milja i petnaest natrag. Zbog njih se ne moramo još brinuti."

Merry odbrza da izda zapovijedi. Seljak Pamuković raščisti cestu i pošalje sve u kuće, osim starijih hobita koji su bili koliko-toliko naoružani. Nisu morali dugo čekati. Uskoro su začuli bučne glasove, a zatim i bat teških koraka. Domalo se na cesti pojavi čitav čopor razbojnika. Kad su ugledali zapreku, nasmijali su se. Nisu vjerovali da se u ovoj maloj zemlji išta može oduprijeti dvadesetorici njihova soja.

Hobiti uklone zapreku i sklone se u stranu.

"Hvala vam!" podsmjehnu im se ljudi. "A sad kidajte kući prije nego što vas izbičujemo." Zatim produže dalje cestom vičući: "Gasi ta svjetla! Upadajte u kuće i ne izlazite iz njih! Inače ćemo vas pedesetoricu strpat u Buharu na godinu dana. Upadajte! Gazda gubi strpljenje!"

Nitko se nije obazirao na njihove zapovijedi, ali kako su razbojnici odmicali, tako su se stanovnici opet tiho okupljali i kretali za njima. Kad su ljudi došli do velike vatre, pokraj nje je stajao samo seljak Pamuković i grijao na njoj ruke.

"Ko si ti, i šta tu uopće radiš?" upita ga harambaša.

Seljak Pamuković polako ga odmjeri pogledom i odgovori:

"To sam baš ja htio vas pitat. Ovo nije vaša zemlja, i ovdje ste vi nepoželjni."

"E pa, ti si bar nama poželjan" reče mu harambaša. "Bag tebe trebamo. Držite ga, momci! U Buharu s njim, i dajte mu nešto da se smiri!"

Ljudi zakorače prema njemu ali naglo stanu. Oko njih se razlegne strahovita halabuka i oni odjednom shvate da seljak Pamuković nije sam. Bili su opkoljeni. U mraku oko vatre stajali su u krugu hobiti koji su se bili prikrali iz sjene. Bilo ih je gotovo dvije stotine, a svaki je od njih držao u ruci neko oružje.

Merry se izdvoji i reče harambaši:

"Nas smo se dvojica već sreli, a ja sam ti tada lijepo rekao da se ne vraćaš ovamo. Opet ti kažem: stojiš na svjetlu i strijelci te drže na nišanu. Pipneš li samo ovoga seljaka, ili bilo koga drugoga, bit ćeš istog časa ustrijeljen. Odloži svako oružje koje imaš!"

Harambaša se obazre oko sebe. Bio je u klopci. Ali nije se prepao jer mu je dvadeset ljudi štitilo leđa. Preslabo je poznavao hobite da bi shvatio u kakvoj je pogibli. Glupo odluči da se bori. Lako će se on već probiti kroz njih!

"Navalite, momci!" dovikne svojima. "Dajte im što ih spada!"

S dugim bodežom u ljevici i batinom u desnici, zaleti se u krug hobita oko sebe ne bi li se probio natrag, prema Hobbitonu. Snažno zamahne batinom na Merryja koji mu je stajao na putu, ali učas padne mrtav, sa četiri strelice u sebi.

Ostalima je to bilo dovoljno. Predali su se. Oduzeli su im oružje, svezali ih sve skupa i otjerali do prazne kolibe koju su bili sami izgradili. Tu su im svima sputali ruke i noge, zaključali ih u kolibu i postavili stražu. Njihova su mrtvog harambašu odvukli u stranu i zakopali.

"Skoro bi se reklo da je sve skupa bilo i odveć lako, jel'da?" reče Pamuković. "Reko sam vam ja da mi možemo njih svladat. Samo je trebalo da nas neko pozove. Gos'n Merry, vratili ste se zbilja u zadnji čas."

"Nismo još gotovi" odvrati Merry. "Ako ste vi ono dobro računali, nismo se riješili još ni desetine njih. Ali već je mrak. Mislim da sljedeći udarac neće uslijediti prije jutra. Onda ćemo morati posjetiti Poglavara."

"A što ne bi sad?" priupita ga Sam. "Tek je prošlo šest sati. A ja bi htio još vidit svoga čiču. Znate li možda, gos'n Pamuković, šta je s njim?"

"Nije baš dobro, Same, a nije ni loše" odgovori mu seljak. "Raskopali su svu Vrbopucovu, a to je za njeg bio težak udarac. Sad je u jednoj od onih novih kuća koje su "Poglavarovi" ljudi sagradili dok su još radili i štogod drugo, a ne samo palili i krali: nije višge od jedne milje od kraja Uzvođa. Al svraća do mene kad god može, a ja se brinem da se hrani ipak malo bolje od one tamo sirotinje. Sve je to, dabome, protiv *Propisa.* Htio sam ga uzet k sebi, al mi nisu dali."

"Hvala vam lijepa, gos'n Pamukoviću, to vam neću nikad zabornavit" reče Sam. "Htio bi ga ipak vidjet. Onaj Gazda i Sharkey koje su spominjali mogli bi još prije jutra počinit kakvo zlo."

"Dobro, Same" složi se Pamuković. "Uzmi jednog ili dvojicu momaka pa otiđi po njeg i odvedi ga u moju kuću. Ne moraš ić blizu starog sela Hobbitona preko Vode. Moj će ti Jolly pokazat put."

Sam ode. Merry se pobrine da se razmjeste izvidnici po selu i noćne straže uz zapreke. Tad on i Frodo odu do seljaka Pamukovića. Sjedili su s njegovom obitelji u toploj kuhinji, Pamukovići su ih pristojno ispitivali o njihovim putovanjima, ali jedva da su slušali njihove odgovore, jer su bili previše zaokupljeni događajima u Shireu.

"Sve je to počelo s Prištavcem, kako ga mi zovemo" reče seljak Pamuković "a počelo je uskoro nakon vašeg odlaska, gos'n Frodo. Izgleda da je on htio sve za sebe pa da onda svima naređuje šta da rade. Uskoro se pokazalo da posjeduje već puno više toga nego što mu treba, al je i dalje grabio sve oko sebe, iako nije bilo jasno otkud mu pare: pokupovo je mlinove i sladare, i krčme, i posjede, i nasade duhana. Izgleda da je Sandymanovu vodenicu kupio još prije nego što je došo u Vrećasti vijenac.

Dakako da je počeo sa svom silom zemlje u Južnoj četvrti što je bio naslijedio od svog ćaće, i izgleda da je prodavo svu silu duhana i otpremo ga potajno godinu-dvije. Al potkraj lanjske godine počeo je otpremat i tovare druge robe, ne samo duhana. Zavladala je oskudica, a dolazila je i zima. Narod se ljutio, al je on znao kako da mu doskoči. Došla je silesija ljudi, mahom razbojnika, s velikim teretnim kolima, jedni su odvozili robu daleko na jug a drugi su ostajali. I još ih je više pristizalo. Prije nego smo se pravo snašli, naselili su se ovdje-ondje po cijelom Shireu, sjekli drveće, kopali i gradili sebi šupe i kuće kakve su htjeli. Isprva je za robu i štetu plaćao Prištavac, al uskoro su oni počeli gazdovat i uzimat sve šta su htjeli.

Onda su izbili nemiri, al ništa ozbiljno. Stari načelnik Will pošo je u Vrećasti vijenac da se buni, al nije ni stigo tamo. Razbojnici su ga zgrabili, odveli i strpali u neku rupu u Michel Delvingu, gdje je i dan-danas. Poslije toga, negdje odma iza Nove godine, nije više bilo načelnika, Pršt se prozvo Glavnim oružnikom il naprosto Poglavarom, i radio šta je htio, a ko god bi "digo nos", kako oni kažu, ošo bi za Willom. I tako je išlo sve iz zla u gore. Nije više ničeg ostalo za pušenje, izim za ljude, a nije više bilo ni piva izim za njegove ljude, i sve su krčme zatvorili. Svega je bivalo

sve manje i manje izim propisa, osim ako ko ne bi uspio sakrit nešto od svojega kad bi razbojnici naišli skupljajuć robu “za pravednu raspodjelu”: što je značilo da oni mogu sve dobit, a mi ništa, izim otpadaka koje si mogo dobit u Oružničkoj postaji ako ti je želudac mogo to podnijet. Sve je bilo dozlaboga loše. A kad je došo Sharkey, bila je to čista propast."

"Ma tko je taj Sharkey?" upita ga Merry. "Čuo sam kako ga i jedan razbojnik spominje."

"Najveći razbojnik od sve te bande, reklo bi se" odgovori Pamuković. "Prvi put smo čuli za njeg negdje o zadnjoj berbi, potkraj rujna valjda. Nikad ga nismo vidjeli, al on vam je sad gore u Vrećastom vijencu, i sve bi reko da je on sad pravi gazda. Svi razbojnici rade ono što im on zapovjedi, a on im obično naređuje: sjeci, pali i uništavaj, a sad je došlo i do ubijanja. Sve to nema nikakvog, čak ni naopakog smisla. Sijeku drveće i ostavljaju ga ležat, pale kuće a ne grade nove.

Uzmimo samo Sandymanovu vodenicu. Prištavac ju je srušio čim je došo. Onda je doveo svu silu prljavih ljudi da izgrade veću vodenicu i pretrpaju je kojekakvim kotačima i čudnovatim spravama. To je samo onom glupom Tedu bilo po volji, koji tamo mjesto ljudi čisti sve te kotače, tamo gdje mu je ćaća bio vodeničar i svoj na svome. Prištavac je uvrtio sebi u glavu da se sve više i brže melje, il je bar tako govorio. Ima on i druge takve vodenice. Al prije nego što ćeš mljet, moraš imat meljiva, a za novu vodenicu nije bilo više meljiva nego za staru. Otkako je Sharkey došo, više i ne melju žito. Vječito nešto lupaju, ispuštaju dim i smrad, i u Hobbitonu nema više mira čak ni po noći. I navlaš ispuštaju nečist, zagadili su sav donji tok Vode, a sve to onda ide u Brandywine. Ako im je do toga da Shire pretvore u pustinju, onda su na dobrom putu. Ja ne vjerujem da iza svega toga stoji Prištavac, prije bi reko da je to Sharkeyjevo maslo."

"Tako je!" uzvikne mladi Tom. "Pa odveli su čak i staricu majku prištavca, onu Lobeliju, a nju je bar volio, ako nije nikog drugog. Vidjeli su je neki iz Hobbitona kako ide putem sa svojim starim kišobranom, kadli naiđe neki od tih razbojnika na velikim teretnim kolima.

“Kud vi to idete?” pita ih ona.

“U Vrećasti vijenac”, kažu joj oni.

“Zašto?” pita ih ona.

“Da podignemo neke šupe za Sharkeyja”, kažu joj oni.

“A ko vam je to odobrio?” pita ih ona.

“Sharkey”, kažu oni. “De, sklanjaj nam se s puta, stara vještice!”

“Dat ću ja vama Sharkeyja, vi gadni lopovi, razbojnici!” kaže im ona, pa potegne kišobran i da će na njihova vođu, skoro dvaput većeg od nje. Tad su je uhapsili. Odvukli je u Buharu, u njezinim godinama! Odveli su i druge za kojima više žalimo, al mora se priznat da je ona imala više petlje nego mnogi drugi."

Usred tog razgovora pojavi se Sam sa svojim čičom. Stari Gamgee nije izgledao mnogo stariji nego prije, samo je bio malo tvrđi na ušima.

"Dobar večer, gospodine Bagginse!" pozdravi starac Froda. "Zbilja mi je drago što ste se vratili živi i zdravi. Al imam nešto da pročistim s vama, štono riječ, ako smijem bit toliko slobodan. Ipak niste smjeli prodavat Vrećasti vijenac, ko što sam vam uvijek govorio. Upravo je odatle potekla sva ova nevolja. Dok ste se vi potucali

po bijelom svijetu ganjajuć one Crne ljude po brdima, ko što mi Sam priča, iako mi nije jasno zašto ste to radili, oni su ovdje, bome, raskopali Vrbopucovu i upropastili mi moje krtole!"

"Zbilja mi je žao, gospodine Gamgee" reče Frodo. "Ali sad kad sam se vratio, učinit ću sve što mogu da vam nadoknadim štetu."

"E pa, niste mogli ništa poštenije kasti" otpovrne čiča. "Gos'n *Frodo* Baggins stvarno je pravi hobitski plemenitaš, ja sam to uvijek govorio, šta god mogli mislit o nekima drugima koji nose to isto prezime, da prostite! Nadam se da se moj Sam dobro ponašo, i da ste bili zadovoljni njime?"

"Potpuno zadovoljan, gospodine Gamgee" potvrdi Frodo. "Ne znam hoćete li vjerovati da je on sad jedan od najslavnijih pojedinaca u svim zemljama, i da se o njegovim junaštvima pjevaju pjesme odavde pa sve do mora i onkraj Velike rijeke."

San pocrveni, ali zahvalno pogleda Froda jer su se Ružici zakrijesile oči, a još mu se i nasmiješila.

"Malo je teško u to povjerovat" reče čiča "prem vidim da je bio u neobičnu društvu. A šta je s onim njegovim pršnjakom? Ja sam protiv toga da nosi na sebi kojekakvu gvožđuriju, stajala mu ona dobro il ne."

Ukućani seljaka Pamukovića i svi njihovi gosti bili su sutradan ujutro rano na nogama. Ništa nisu čuli te noći, ali je bilo sigurno da će do kraja dana zaredati nove nevolje.

"Izgleda da ipak niko od tih bitangi nije osto gore u Vrećastom vijencu" reče Pamuković "al banda s Raspuća samo što nije stigla."

Nakon doručka stigao je glasnik iz Tooklanda. Bio je dobro raspoložen.

"Vođa je digao svu zemlju na noge" javio je. "Vijesti se šire na sve strane kao požar. Razbojnici koji su motrili na našu zemlju pobjegli su na jug, oni koji su se spasili. Vođa je krenuo za njima ne bi li odbio onu veliku bandu na toj strani, ali je poslao natrag gospodina Peregrina sa svima ostalima koje je mogao odvojiti."

Sljedeća vijest nije bila tako dobra. Merry, koji je cijele noći bio odsutan, vratio se oko deset sati i izvijestio:

"Ima jedna velika banda na oko četiri milje odavde. Dolazi cestom od Raspuća, a pridružilo joj se i podosta lutajućih razbojnika. Bit će da ih ima blizu stotinu, sve pred sobom pale. Prokleti bili!"

"Eh! Ti ne dolaze da pričaju, nego da ubijaju ako mognu" reče seljak Pamuković. "Ako prije toga ne dođu Tookovi, najbolje će bit da uhvatimo zaklon i dočekamo ih strijelama bez raspravljanja. Morat će doć još do borbe prije nego što se ovo sredi, gos'n Frodo."

Tookovi su ipak prije stigli. Uskoro su umarširali u selo, njih stotinjak, iz Tuckborougha i sa Zelenog pobrđa, na čelu s Pippinom. Sad je Merry imao dovoljno čvrstih hobita da se suprotstavi razbojnicima. Izviđači su javili da se razbojnici i dalje kreću u gusto zbijenim redovima. Znali su da se čitav kraj digao protiv njih, i očito su naumili nemilosrdno ugušiti pobunu u njenu središtu, Uzvođu. Međutim, koliko god bili opasni, činilo se da nemaju vođe koji bi se razumio u ratovanje. Napredovali su bez ikakvih mjera opreza. Merry je u tren oka skovao plan.

Razbojnici su dotabali do Istočne ceste i bez zadržavanja skrenuli cestom prema Uzvođu, koja se jednim dijelom uspinjala između visokih nasipa obrubljenih niskom živicom. Iza jednog zavoja, oko dvjesto koraka od glavne ceste, naišli su na veliku zapreku od prevrnutih starih seljačkih kola. Morali su se zaustaviti. Istodobno su primijetili da je živica s obje strane, iznad samih njihovih glava, načičkana hobitima. Otraga su pak drugi hobiti prevrnuli na cestu još nekoliko zaprežnih kola što bijahu skrivena u polju, i tako im presjekli odstupnicu. Odozgo im se obrati nečiji glas:

"Ej, upali ste u klopku" reče im Merry. "Vaši su pajdaši iz Hobbitona isto tako prije vas upali, jedan je od njih poginuo a ostali su zarobljeni. Položite oružje! Zatim se vratite dvadesetak koraka i sjedite! Svaki onaj koji pokuša pobjeći bit će ustrijeljen.

Ali razbojnici se ovaj put nisu dali tako lako zaplašiti. Nekolicina ih je poslušala zapovijedi, ali su ih umah napali drugovi. Dvadesetak ih je pojurilo natrag do prevrnutih kolâ. Šestorica su ustrijeljena, ali su se ostali probili, ubili dvojicu hobita i razbježali se preko polja put Šumokraja. Zatim su još dvojica u bijegu pala pogođena strelicama. Merry puhne svom snagom u rog a iz daljine mu se odazove nekoliko rogova.

"Ovi neće daleko stići" reče Pippin. "U ovim poljima sad sve vrvi od naših lovaca."

Na cesti su se preostali ljudi u klopci, još oko osamdeset njih, pokušali popeti uz zapreku i nasipe, pa su hobiti morali pobiti mnoge od njih strelicama ili ih sasjeći sjekirama. Ali neki od najsnažnijih i najočajnijih među ljudima probili su se na zapadnoj strani i žestoko se okomili na svoje neprijatelje. Sad su prije bili skloni ubijanju nego bježanju. Nekoliko je hobita izginulo, a ostali su se pokolebali, ali onda su došli Merry i Pippin, koji su bili na istočnoj strani, i oborili se na razbojnike. Sam je Merry ubio harambašu, grdnu zrikavu zvijer od čovjeka nalik na golema orka. Zatim je Merry povukao svoje snage i opkolio posljednje ostatke ljudi širokim krugom strijelaca.

Napokon je sve bilo gotovo. Nešto manje od sedamdeset razbojnika ležalo je mrtvo na bojištu, a desetak ih je bilo zarobljeno. Desetak je hobita izginulo, a tridesetak ih je ranjeno. Mrtve razbojnike potrpali su na više kola, odvezli ih do obližnje pješčare i tu ih zakopali: u Bojišnu jamu, kako su je poslije prozvali. Poginule su hobite pak pokopali u zajedničku grobnicu na obronku, gdje su poslije postavili velik nadgrobni kamen oko kojeg su uredili vrt. Tako je završio boj kod Uzvođa 1419. godine, posljednji boj što se vodio u Shireu, i jedini poslije one bitke na Zelenim poljima 1147. godine, daleko gore u Sjevernoj četvrti. Stoga je tom boju, iako je, na svu sreću, bilo malo žrtava, posvećeno zasebno poglavlje u Crvenoj knjizi, a imena svih onih koji su sudjelovali u njemu navedena su u počasnoj listi koju povjesničari Shirea znaju napamet. Od tog doba počinje značajan porast ugleda i imutka Pamukovića, ali na čelu počasne liste u svim izvješćima stoje imena zapovjednika Meriadoca i Peregrina.

I Frodo je bio u tom boju, ali nije ni isukao mač, a njegova je glavna uloga bila u tome da spriječi hobite da u svom gnjevu zbog vlastitih gubitaka pobiju sve one neprijatelje koji su bili položili oružje. Čim je borba bila okončana i izdane naredbe da se nakon toga obave potrebni poslovi, pridružili su mu se Merry, Pippin i Sam pa su zajedno odjahali do Pamukovića. Nakon kasnog objeda, Frodo uzdahne i reče:

"E pa, mislim da je došlo vrijeme da se obračunamo i s “Poglavarom”.

"Jest, zaista; što prije, to bolje" priklopi Merry. "Samo nemoj biti previše blag! Upravo je on doveo sve te razbojnike ovamo, on je odgovoran za sve zlo koje su oni počinili."

Seljak Pamuković skupio je pratnju od oko dvadeset pet čvrstih hobita i rekao:

"Mi samo pretpostavljamo da u Vrećastom vijencu nema više tih razbojnika, a zapravo ne znano ima l’ ih il’ nema."

Tad svi skupa krenu pješice. Na čelu su bili Frodo, Sam, Merry i Pippin.

Bijaše to jedan od najtužnijih časova u njihovu životu. Pred njima je izniknuo visoki dimnjak, a kad su se približili starom selu na drugoj obali Vode, ugledali su između redova novih bijednih kućeraka s obje strane ceste novu vodenicu u svoj njenoj mrgodnoj i prljavoj ružnoći: zgradurina od opeke što je opkročila potok i zagađivala ga smrdljivim izljevom što se pušio. Uz cestu za Uzvođe bješe posječeno sve drveće.

Kad su prešli preko mosta i bacili pogled na Brijeg, zinuli su od čuda. Čak ni ono što je bio vidio u Zrcalu nije pomoglo Samu da se ne prenerazi. Stari majur na zapadnoj strani bijaše srušen, a na njegovu mjestu podignuti su nizovi šupa premazanih katranom. Nije više bilo nijednog kestena. Nasipi i živice bijahu provaljeni. Više velikih teretnih kola stajalo je u neredu u golom izgaženom polju. Vrbopucova ulica bijaše razjapljena pješčara i šljunčara. Vrećasti vijenac nije se ni vidio od skupa velikih drvenjara.

"Posjekli su ga!" uzvikne Sam. "Posjekli su Rođendansko drvo."

Pokazao je na mjesto gdje je nekad stajalo drvo pod kojim je Bilbo održao svoj oproštajni govor. Ležalo je okljaštreno i suho u polju. Baš kao da je to posljednja kap koja je prelila čašu, Sam brizne u plač.

Nečiji ga smijeh prekine u plaču. Neki je mrzovoljni hobit stajao naslonjen na niski zid vodeničkog dvorišta, musava lica i crnih ruku.

"Ne dopada ti se ovo, Same?" podsmjehne mu se. "Ma ti si oduvijek bio mekušac. A ja mislio da si ti otplovio na jednoj od onih lađa o kojima si vječito naklapo, kako ćeš jedrit na njima. Što si se uopće vraćo? Mi sad u Shireu imamo pune ruke posla."

"Vidim, vidim" otpovrne Sam. "Nemaš vremena da se umiješ, al imaš da tu podupireš ograde. Nego, pazi, majstore Sandymane, ja moram izravnat još neke račune u ovom selu, pa se nemoj sad tu predugo podsmjehivat jerbo bi ti ja mogo ispostavit račun prevelik za tvoju kesu."

Ted Sandyman pljucne preko zida i dobaci mu:

"Koješta! Ne smiješ ti mene ni pipnut. Ja sam ti Gazdin prijatelj. A. tebi će još možebit i zapaprit ako budeš još tu baljezgo."

"Ne troši više riječi na tu budalu, Same!" reče mu Frodo. — Nadam se da nema još mnogo hobita koji su se ovako iskvarili. Kad bi ih bilo, to bi bilo gore od sve štete koju su nam ljudi nanijeli."

"Zbilja si prljav i bezobrazan, Sandymane" umiješa se i Merry. "I gadno si se prebacio u računu. Mi upravo idemo gore na Brijeg da maknemo tog tvog predragog Gazdu. A s njegovim smo se ljudina već obračunali."

Ted zine jer u taj mah tek opazi njihovu pratnju koja je, na Merryjev znak, upravo krenula preko mosta. Odjurivši u vodenicu, istrči iz nje s rogom u ruci i snažno puhne u nj.

"Štedi pluća!" nasmije mu se Merry. "Imam ja bolji rog od tvojega."

Tad podigne uvis svoj srebrni rog, puhne u nj i zvonki zov zaori preko Brijega. Iz rupa, šupa i potleušica u Hobbitonu odazovu mu se hobiti, pokuljaju na cestu i, kličući i pocikujući, pođu cestom za družinom do Vrećastog vijenca.

Na vrhu puta družina zastane, a Frodo s prijateljima produži dalje. Napokon su stigli do nekad voljenog mjesta. Vrt bijaše pun koliba i šupa, od kojih su neke bile toliko blizu starim prozorima što su gledali na zapad da su ih zastrli. Posvuda su ležale hrpe smeća. Vrata su bila izgrebena, lanac sa zvoncem visio je slobodno, a zvonce nije zazvonilo. Kad su pokucali, nitko se ne odazove. Na kraju gurnu vrata i ona se otvore. Uđu unutra. Kuća je zaudarala i bila puna prljavštine i krša: reklo bi se da u njoj već dulje vrijeme nitko ne stanuje.

"Gdje li se taj bijedni Lotho skriva?" reče Merry. Pretražili su bili sve sobe, ali nigdje nisu našli nijednog živa stvora osim štakora i miševa. "Da kažemo drugima da pretraže šupe?"

"Ovo je gore nego u Mordoru!" pripomene Sam. "Puno gone, u neku ruku. Nekako ti je bliže srcu, štono riječ zato što je ovo zavičaj kojeg se sjećaš kakav je bio prije nego što je sve upropašteno."

"Da, ovo je isto kao u Mordoru" reče Frodo. "Ovo i jest djelo Mordora. Saruman je za sve vrijeme radio za Mordor, čak i kad je mislio da radi za sebe. Isto je tako bilo s onima koje je Saruman zaslijepio, kao recimo Lotha."

Merry pogleda oko sebe zdvojno i gadljivo.

"Hajdemo van!" reče. "Da sam znao kakvu je sve štetu počinio, nabio bih mu bio onu svoju duhan-kesu u grlo."

"Svakako, svakako! Ipak nisi, pa ti sad mogu poželjeti dobrodošlicu kući."

Na vratima je stajao sam Saruman, dobro uhranjen i zadovoljan; oči mu se krijesile od pakosti i veselja.

Odjednom Frodu pukne pred očima.

"Sharkey!" uzvikne.

Saruman se nasmije.

"Čuli ste dakle za taj moj nadimak, je li? Čini mi se da su me svi moji ljudi u Isengardu zvali tako. Valjda od milja. Ali očito je da niste očekivali da ćete me ovdje vidjeti?"

"Nisam" odgovori Frodo. "Ipak, mogao sam se dosjetiti. Malo sitne zloće: Gandalf me upozorio da ste još kadri počiniti takvo što."

"Još kako" potvrdi Saruman "pa i više od toga. Vi ste me zbilja nasmijali, vi gospodičići hobiti, jašući sa svim onim velikim svijetom, tako sigurni i tako zadovoljni sami sobom. Mislili ste da ste dobro prošli u svemu tomu, pa da se sad možete lijepo vratiti ovamo i na miru uživati na selu. Sarumanu ćete srušiti njegovu kuću i izbaciti ga iz nje, a vaše neće nitko ni dirati. Dakako! Gandalf će se pobrinuti za vaše stvari." Saruman se ponovo nasmije. "Nije on takav! Kad njegova oruđa obave svoj posao, on ih baca. A vi mu se onda morate držati za skute, dangubiti, naklapati i putovati dva puta dalje nego što treba. A ja sam si mislio: “E pa, ako su baš takve budale, lijepo ću ih preduhitriti i očitati im lekciju. Milo za drago.” Bila bi vam ova lekcija još bolnija

da ste mi dali samo malo više vremena, i više ljudi. Ipak sam učinio mnogo toga što ćete teško popraviti ili obnoviti do kraja života. A ja ću uživati misleći na to i sravnjujući to sa štetom koju ste vi meni nanijeli."

"E pa, ako u tome uživate" reče mu Frodo "onda vas zbilja žalim. To će vaše uživanje, bojim se, biti samo u sjećanju. Odlazite odmah i ne vraćajte se više!"

Hobiti iz sela vidjeli su Sarumana kako je izašao iz kolibe pa su se učas sjatili pred vratima rupe u Vrećastom vijencu. Kad su čuli što mu je Frodo zapovjedio, srdito su zarogoborili:

"Ne puštajte ga! Ubijte ga! To vam je nitkov i ubojica. Ubijte ga!"

Saruman se obazre po neprijateljskim licima i osmjehne.

"Ubijte ga!" naruga im se. "Ubijte ga ako mislite da vas ima dovoljno, hrabri moji hobiti!" Uspravi se i ošine ih mračnim pogledom svojih crnih očiju. "Ali nemojte misliti da sam, kad sam izgubio sva svoja dobra, izgubio i svu svoju moć! Tko god me udari, bit će proklet. A ako moja krv padne na Shire, Shire će se sasušiti i nikad više neće ozdraviti."

Hobiti uzmaknu pred njim, ali Frodo im reče:

"Ne vjerujte mu! Izgubio je on svu svoju moć osim glasa kojim vas još može zaplašiti i opsjeniti, ako mu dopustite. Ali ja ne želim da ga ubijete. Beskorisno je na osvetu uzvraćati osvetom: od toga nema ozdravljenja. Odlazite, Sarumane, što vas noge nose!"

"Gujo! Gujo!" zazove Saruman, a iz obližnjeg kućerka izađe Gujoslov šuljajući se gotovo kao pseto. "Idemo opet na put, Gujo!" reče mu Saruman. "Ovi fini momci i gospodičići opet nas tjeraju da se potucamo od nemila do nedraga. Hajdemo!"

Saruman se okrene da pođe, a Gujoslov pokorno krene za njim. Ali baš kad je Saruman prolazio mimo Froda, u ruci mu sijevne nož kojim hitro zamahne, ali nož se odbije od skrivene žičane košulje i slomi se. Desetak hobita, na čelu sa Samom, kriknu, pojure i obore nitkova na zemlju. Sam isuče mač.

"Nemoj, Same!" reče mu Frodo. "Nemoj ga ni sada ubiti, nije me ozlijedio. Osim toga, ja ne želim da ga itko ubije u gnjevu. Nekad je on ipak bio velik čarobnjak, plemenita soja, na koga se ne bi nitko usudio dići ruku. Sad kad je posrnuo, nije u našoj moći da ga izliječimo, ali bih ga svejedno htio poštedjeti, u nadi da će možda ipak ozdraviti."

Saruman se osovi na noge i zagleda u Froda. Oči su mu odavale čudnu mješavinu čuđenja, poštovanja i mržnje.

"Porastao si, polutane!" reče mu. "Da, zbilja si mnogo porastao. Postao si mudar i okrutan. Oduzeo si mojoj osveti slast, pa sad moram otići odavde ogorčen, zadužio si me svojom milošću. Mrzim i tvoju milost i tebe! E pa, idem i neću te više uznemirivati. Ali ne očekuj od mene da ću ti poželjeti zdravlje i dug život. Nećeš imati ni jednog ni drugog. Ali tomu nisam ja kriv. To ti samo proričem."

I pođe a hobiti ga propuste. Ipak, zglobovi su im na šakama pobijeljeli dok su u njima stezali oružje. Gujoslov se malo skanjivao, a onda je i on pošao za svojim gospodarom.

"Gujoslove!" dovikne mu Frodo. "Ne moraš ići za njim! Ja ipak ne znam da si ikad meni učinio nešto nažao. Možeš se ovdje najesti i odmarati neko vrijeme dok ne prikupiš snage da odeš dalje svojim putem."

Gujoslov zastane i osvrne se za sobom, napol spreman da ostane, ali se Saruman okrene i grakne:

"Ništa ti nije nažao učinio? Dakako! On čak i kad se noću iskrade, samo zvijezde promatra. Nije li ovdje netko pitao gdje li se skriva siroti Lotho? Ti znaš, je li, Gujo? Hoćeš li im reći?"

Gujoslov klone na zemlju i procvili:

"Neću, neću!"

"Onda ću ja" reče Saruman. "Guja je ubio vašeg "Poglavara", vašeg finog malog "Gazdu". Je li tako, gujo? Mislim da ga je zaklao na spavanju. Nadam se da ga je i pokopao, iako je u zadnje vrijeme gladovao. Ne, Guja vam nije baš neka dobričina. Bolje će vam biti da ga ostavite meni."

U Gujoslovovim crvenim očima bukne izraz divlje mržnje.

"Vi ste me na to natjerali!" prosikće.

Saruman se nasmije.

"A ti uvijek učiniš sve što ti Sharkey kaže, je li, Gujo? E pa, sad ti kažem: hajde za mnom!"

On udari Gujoslova skutrenog na zemlji nogom u glavu, pa se okrene i pođe dalje. Ali uto nešto škljocne: iznenada Gujoslov ustane, izvadi iz džepa skriveni bodež i, zarežavši poput psa, skoči Sarumanu na leđa, zavrati mu glavu, prereže grlo i vrišteći odjuri dalje putem. Prije nego što se Frodo snašao ili izustio ijednu riječ, tri hobitska luka zabruje i Gujoslov padne mrtav.

Na užas svih onih koji su stajali u blizini, oko Sarumanova tijela izbije neka siva magla koja se polako podigne uvis poput dima od vatre i kao blijeda prilika zaodjevena u pokrov natkrili se nad Brijegom. Načas se zaleluja, gledajući na zapad, ali sa zapada zapuše studen vjetar koji je ponese dalje pa se prilika s uzdahom raspline.

Frodo pogleda mrtvo tijelo obuzet samilošću i užasom, jer mu se učini, dok je gledao, da se u toj lešini iznenada očituju duge godine umiranja. Tijelo se skupilo a smežurano lice prometnulo u krpe od kože na groznoj lubanji. Zadigavši skut prljava ogrtača što se raskrilio uza nj, on ga pokrije njime i okrene se na drugu stranu.

"I tome je došo kraj" reče Sam. "Gadan kraj, rađe bi da ga nisam vidio, al je dobro što smo ga se otresli."

"Nadam se da je ovo i konačan kraj rata" pripomene Merry.

"Nadajmo se" priklopi Frodo i uzdahne. "Ovo je bio zbilja posljednji udarac. Ipak, kad pomislim da je pao baš ovdje, na samom pragu Vrećastog vijenca! Od svih svojih nada i strepnji, ovo bar nikad nisam očekivao."

"A ja neću reć da je ovo kraj dok ne počistimo sav ovaj krš" sumorno će Sam.
"A za to će nam trebat puno vremena i truda."

IX. poglavlje

SIVE LUKE

Iako je raščišćavanje iziskivalo mnogo truda, trebalo je manje vremena nego što se Sam pribojavao. Sutradan nakon boja Frodo je odjahao do Michel Delvinga i pustio na slobodu zatvorenike iz Buhare. Jedan od prvih na koje su naišli bio je siroti Fredegar Bolger, samo što više nije bio Debeli. Zarobili su ga bili razbojnici kad su dimom istjerali skupinu pobunjenika iz njihovih skrovišta u Jazavačju u brdima kod Scaryja.

"Ipak bi bilo bolje da si onda pošao s nama, siroti moj stari Fredegaru!" reče mu Pippin dok su ga nosili jer se nije mogao držati na nogama.

Fredegar otvori jedno oko i pokuša se hrabro osmjehnuti.

"A tko je ovaj mladi div tako snažnog glasa?" prošapće. "Nije valjda mali Pippin? Koji sad broj kape nosiš?"

Bijaše tu i Lobelia. Sirotica, izgledala je vrlo stara i mršava kad su je izveli iz mračne i tijesne ćelije. Željela se pošto-poto sama iskobeljati iz nje, a tako su je lijepo primili, toliko joj pljeskali i klicali kad se pojavila naslonjena na Frodovo rame ali svejednako grčevito držeći u ruci kišobran, da je bila duboko ganuta i odvezla se kući u suzama. Nikad prije toga u svom životu nije bila omiljena. Ali bila je satrvena kad je saznala daje Lotho ubijen, i nije se htjela vratiti u Vrećasti vijenac. Vratila ga je Frodu i otišla k svojoj rodbini, Bracegirdleovima u Hardbottle.

Kad je sirota na proljeće umrla – bilo joj je, uostalom, više od stotinu godina – Frodo se iznenadio i duboko ganuo: sav svoj i Lothov novac koji joj je bio ostao namrla je hobitima koji su ostali bez kuća i kućišta u onim nemirima. I tako je ta porodična zavada bila također okončana.

Stari Will Bjelostopić proboravio je bio više vremena u Buhari od svih ostalih, a premda s njim možda i nisu postupali onako grubo kao s nekim drugima, morao se dobro prihraniti prije nego što je opet stekao izgled mjesnog načelnika. Stoga je Frodo pristao obavljati dužnost donačelnika dok se gospodin Bjelostopić ne oporavi. Jedino što je uradio kao donačelnik bilo je da je sveo broj i dužnosti oružnika na primjerenu mjeru. Merryju i Pippinu povjerena je zadaća da pohvataju preostale razbojnike, i oni su to uskoro uspješno obavili. Kad su banditi na jugu čuli za boj u Uzvođu, razbježali su se i pružili slab otpor namjesniku. Preživjele su razbojnike do kraja godine sve opkolili u šumama, a one koji su se predali protjerali su iz zemlje.

Dotle se užurbano radilo na obnovi i Sam je imao pune ruke posla. Hobiti rade kao pčele kad treba i kad su orni. Sad je tu bilo na tisuće spremnih ruku svih uzrasta, od sitnih ali okretnih ruku hobitskih momaka i djevojaka do izrađenih i žuljevitih ruku staraca i starica. Do Božića nije ostala ni jedna jedina opeka od novih oružničkih postaja ni od ičega što su bili sagradili “Sharkeyjevi ljudi”, ali su sve opeke upotrijebljene za popravak mnogih starih rupa, da u njima bude udobnije i suše. Pronađene su velike količine robe, hrane i piva koje su razbojnici bili posakrivali po šupama, hambarima i napuštenim rupama, napose po rovovima u Michel Delvingu i u starim kamenolomima u Scaryju, pa je Božić proslavljen kudikamo veselije nego što se itko nadao.

Prvo što je u Hobbitonu urađeno, još prije nego što je srušena nova vodenica, bilo je raščišćavanje Brijega i Vrećastog vijenca te obnova Vrbopucove ulice. Prednja strana nove pješčare sva je poravnata i pretvorena u velik ograđeni vrt, a na južnoj su strani, u samom Brijegu, iskopane nove rupe i obložene opekom. Čiča se vratio na broj 3 i često je govorio, tko god ga slušao:

"Ja uvijek kažem da ne valja vjetar što nikom ne donese nikakva dobra. I sve je dobro što se bolje svrši!"

Raspravljalo se neko vrijeme o tome kako bi se nova ulica imala zvati. Pomišljalo se na *Bojišni perivoj,* i na *Bolje Smiale.* Na kraju je ipak prevladao hobitski zdrav razum pa je jednostavno prozvana *Novi put.* U Uzvođu su ga jedino u šali zvali *Sharkeyjev kraj.*

Drveće je bilo najviše stradalo i pretrpjelo najveću štetu, jer je Sharkey bio zapovjedio da se stabla u Shireu bezobzirno sijeku uzduž i poprijeko. Sam je za tim drvećem žalio više nego za ičim drugim. Trebat će dugo vremena da se zaliječe te rane, pa je zaključio da će tek njegova praunučad ponovo vidjeti Shire kakav treba da bude.

Onda se iznenada jednog dana, pošto je tjednima bio previše zauzet da bi mislio na minule pustolovine, sjetio Galadrielina dara. Izvukao je onu svoju kutiju, pokazao je ostalim "putnicima" (tako su ih sad svi zvali) i zamolio ih za savjet.

"Već sam se pitao kad ćeš se napokon toga sjetiti" reče mu Frodo. "Otvori je!"

Unutri je bio neki sivi prah, mekan i sitan, a u sredini sjeme nalik na mali lješnjak u srebrnkastoj ljusci.

"Što ću s otim?" zapita Sam.

"Baci to u zrak po vjetrovitu vremenu i pusti da radi svoje!" reče mu Pippin.

"A gdje?" priupita ga Sam.

"Odaberi neko mjesto kao rasadnik pa prati što se zbiva s biljkama" odgovori mu Merry.

"Al ja sam siguran da Gospa ne bi volila da ja sve to zadržim za svoj vrt, kad je toliko svijeta pretrpilo štete" opet će Sam.

"Posluži se svom svojom pameću i znanjem, Same" reče mu Frodo "a onda iskoristi ovaj dar da ti pomogne u poslu i unaprijedi ga. I nemoj ga rasipati. Nema mnogo tog praha, a svako zrnce ima valjda svoju vrijednost."

Tako je Sam posadio mladice na svim mjestima gdje je bilo uništeno posebno lijepo ili omiljeno drveće, a uz korijen svake od njih metnuo je po zrnce dragocjenog praha. U tom poslu prokrstario je Shire uzduž i poprijeko, ali mu nitko nije zamjerio što je posebnu pažnju posvetio Hobbitonu i Uzvođu. Na kraju je ustanovio da mu je ostalo još malo tog praha, pa je otišao do kamena međaša na Tromeđi, koji se nalazio u samom središtu Shirea, blagoslovio prah i bacio ga u zrak. Mali srebrnkasti lješnjak posadio je u Rođendanskom polju gdje je nekad stajalo drvo, pitajući se što li će biti od svega toga. Cijele je zime bio strpljiv koliko je mogao, svladavao se da ne zagleda neprestance da vidi što se zbiva.

Proljeće je nadmašilo i njegove najluđe nade. Drveće je izniklo i poraslo kao da se vrijeme žuri, i kao da želi u godinu dana obaviti posao za dvadeset godina. U Rođendanskom je polju iznikla lijepa mladica, sa srebrnkastom korom i dugim

listovima, a u travnju je procvala zlaćanim cvatom. Odista je to bio *mallorn* kojem su se divili svi u okolici. U potonjim godinama, kako je rastao sve skladniji i ljepši, pročuo se nadaleko i naširoko i svijet je izdaleka dolazio da ga vidi: jedini *mallorn* zapadno od Gorja i istočno od Mora, i jedan od najljupkijih na svijetu.

Uopće je 1420. godina u Shireu bila veličanstvena. Ne samo što je sjalo prekrasno sunce i padala umilna kiša, u pravo vrijeme i u potrebnim količinama, nego se činilo da je posrijedi i nešto više od toga: dah obilja i plodnosti, te sjaj ljepote preko svake mjere smrtnog ljeta što treperi i prolazi u Međuzemlju. Sva djeca začeta i rođena te godine, a mnogo je bilo te djece, bijahu lijepa i snažna, većina je imala i bujnu zlaćanu kosu kakva je do tada bila rijetka među hobitima. Urod je bio toliko bogat da su se mladi hobiti tako reći kupali u jagodama s tučenim vrhnjem, a poslije sjedili na tratinama pod gljivama i jeli ih dok ne bi ostavili za sobom gomile koštica nalik na male piramide ili nagomilane lubanje nakon pohoda nekog osvajača, a nakon toga su išli dalje. Nitko nije bio bolestan i svi su bili dobre volje, osim onih koji su morali kositi travu.

U Južnoj četvrti trsovi su bili prepuni grozdova, a prinos "lista" bio je iznad svih očekivanja. Posvuda je bilo toliko žita da su u doba žetve sve hambare napunili do vrha. Ječam u Sjevernoj četvrti bio je toliko dobar da se pivo od slada iz 1420. godine dugo pamtilo i postalo pojam. I doista, još je i idući naraštaj mogao vidjeti nekoga čiču u krčmi kako, popivši dobru mjeru pošteno zaslužena piva, odlaže vrč i uzdiše govoreći:

"Eh! ovo je baš ko iz dvadesete, nema šta!"

Sam je isprva stanovao kod Pamukovića s Frodom, ali kad je Novi put dovršen, preselio se k čiči. Uz sve svoje druge poslove, bio je zauzet i upravljanjem radova oko raščišćavanja i obnove Vrećastog vijenca. Ipak, često je putovao po Shireu radi svojih šumarskih poslova. Stoga nije bio kod kuće na početku ožujka pa nije ni znao da se Frodo razbolio. Na trinaesti dan toga mjeseca seljak Pamuković zatekao je Froda u postelji. Grčevito je držao u ruci bijeli dragulj što mu je visio o lančiću oko vrata, i činilo se da drijema.

"Zauvijek je nestao" reče "i sad je sve mračno i pusto."

Ali taj je napadaj prošao, a kad se dvadeset i petoga Sam vratio kući, Frodo se već bio oporavio i nije mu ništa rekao. Dotle je Vrećasti vijenac bio dotjeran u red, a Merry i Pippin dovezli su iz Crickhollowa sve staro pokućstvo i posoblje tako da je stara rupa opet izgledala gotovo isto onako kao i nekad.

Kad je napokon sve bilo gotovo, Frodo zapita:

"Same, kad ćeš se preseliti k meni?"

Sam se našao u neprilici.

"Ne moraš se još vraćati ako ne želiš" nastavi Frodo. "Ali znaš da je čiča tu blizu, a o njemu će se dobro brinuti udovica Rumble."

"Ne radi se o tome, gos'n Frodo" reče Sam i pocrveni.

"Nego o čemu?"

"O Ružici, Ruži Pamuković" odgovori Sam. "Izgleda da njoj sirotici, nije uopće bilo po volji što sam ja ošo na put, al kako joj ništa nisam reko, nije ni ona meni mogla ništa kazat. A nisam joj reko zato što sam najprije moro obavit poso. Sad sam progovorio pa mi je rekla: "Već si protratio godinu dana pa što još čekaš?"

“Protratio?” velim ja njojzi. “Ja ne bi to baš tako nazvo.” Ipak, jasno mi je šta misli. Sad sam nekako sav raspet, moglo bi se reć."

"A, tako" reče Frodo. "Htio bi se ženiti, a opet bi htio i sa mnom stanovati u Vrećastom vijencu? Ama, dragi moj Same, pa to je bar lako riješiti! Oženi se što prije, a onda se s Ružicom doseli ovamo. U Vrećastom vijencu ima mjesta za koliko god hoćeš veliku obitelj."

Tako su to i sredili. Sam Gamgee vjenčao se s Ružicom Pamuković u proljeće 1420. godine (koja je bila čuvena i po vjenčanjima) i bračni se par preselio u Vrećasti vijenac. Ako je Sam mislio da je imao sreću, Frodo je znao da je on imao još veću, jer u cijelom Shireu nije bilo hobita koji bi bio bolje zbrinut od njega. Kad su svi radovi oko obnove rupe bili isplanirani i započeti, on se povukao u miran život pišući mnogo i sređujući svoje bilješke. Na dobrotvornom bazaru o Ivanju te godine, podnio je ostavku na dužnost donačelnika, pa je dragi stari Will Bjelostopić još sedam godina predsjedavao na banketima.

Merry i Pippin stanovali su neko vrijeme zajedno u Crickhollowu te se između Bucklanda i Vrećastog vijenca uvelike putovalo. Oba mlada “putnika” uzvitlala su veliku prašinu u Shireu svojim pjevanjem, pripovijedanjem, udvornošću i prekrasnim zabavama. Nazivali su ih “pravom gospodom” i nisu time mislili ništa loše, jer svima bi zaigrala srca kad bi ih ugledali kako jašu u svojim sjajnim žičanim košuljama i s blistavim štitovima, smijući se i pjevajući pjesme iz dalekih krajeva. Premda su sad bili krupni i veličajni, nisu se inače promijenili, samo što su doista bili ljeporječiviji, vedriji i veseliji nego ikad prije.

Frodo i Sam su se, međutim, opet odijevali kao i nekad, osim što su, kad je bilo potrebno, obojica nosila duge, sive pelerine, lijepo satkane i na grlu zakopčane lijepim kopčama, a gospodin Frodo nosio je usto uvijek o lančiću bijeli dragulj koji je često premetao u prstima.

Sve je dakle išlo kako treba, uz vječitu nadu da će biti još bolje, a Sam je bio zauzet poslovima i pun radosti kako hobiti samo poželjeti mogu. Ništa mu nije pokvarilo svu tu godinu osim neke nejasne strepnje za svog gospodara. Frodo se malo-pomalo povukao iz svih zbivanja u Shireu, a Sama je boljela činjenica da mu u vlastitoj domovini iskazuju vrlo malo počasti. Malo je svijeta znalo, ili željelo znati, za njegove pothvate i pustolovine; najviše su se divili i odavali poštovanje gospodinu Meriadocu i gospodinu Peregrinu i (premda Sam to nije znao) njemu, Samu. U jesen su se javili i neki znaci starih nevolja.

Jedne je večeri Sam svratio u radnu sobu i opazio da mu gospodar vrlo čudno izgleda. Bio je mrtvački blijed i činilo se da gleda nešto u daljini.

"Šta je, gos’n Frodo?" upita ga Sam.

"Ranjen sam" odgovori mu Frodo "ranjen sam, i rana mi nikad neće zacijeljeti."

Ali tad ustane i učini se da je napadaj prošao, a sutradan je opet bio onaj stari. Tek se poslije San prisjetio da se to dogodilo šesti listopada. Točno dvije godine prije toga bilo je onako mračno u dolu podno Vjetrovrha.

Vrijeme je prolazilo i došla je 1421. godina. Frodo se u ožujku opet razbolio, ali je uz velike napore to uspio nekako prikriti jer je Sam bio zaokupljen drugim brigama.

Prvo dijete Sama i Ružice rodilo se dvadeset peti ožujka, na dan koji je Sam dobro upamtio.

"Znate, gos'n Frodo" obratio mu se "našo sam se u malom škripcu. Ruža i ja smo se bili dogovorili da mu dadnemo ime Frodo, s vašim dopuštenjem, al dijete nije *on,* nego *ona.* Doduše, zgodna je curica kakva se samo poželit može, uvrgla se, srećom, više na Ružu nego na mene. I sad ne znano šta nam je činit."

"Pa dobro, Same" reče mu Frodo "što ima loše u starim navadama? Izaberite ime po nekom cvijetu kao što je Ruža. Polovica djevojčica u Shireu imaju takva imena, pa kud ćeš bolje?"

"Vjerojatno imate pravo, gos'n Frodo" složi se Sam. "Ja sam čuo za svakakva lijepa imena na našim putovanjima, al mi se čini da su malko prekićena za svakodnevnu uporabu, što bi se reklo. A čiča kaže: “Nek bude kratko, pa ga nećete morat skraćivat prije no što ćete ga koristit.” Al ako bude ime po nekom cvijetu, onda me ne bi smetala dužina: samo mora bit lijep cvijet jer, znate, mislim da je mala jako lijepa, i da će bit još i ljepša."

Frodo porazmisli časak.

"A kako bi bilo, Same, da je nazovete po *elanoru,* sunčanoj zvijezdi, sjećaš se onog malog zlatnog cvijeta u travi u Lothlórienu?"

"I opet imate pravo, gos'n Frodo!" oduševljeno će Sam. "Baš sam tako nešto tražio!"

Maloj Elanor bilo je nepunih šest mjeseci, i bila je jesen 1421. godine, kad je Frodo pozvao Sama u radnu sobu.

"U četvrtak je, Same, Bilbu rođendan" reče mu. "Premašit će starog Tooka. Navršit će sto trideset i jednu."

"Tako je!" potvrdi Sam. "Pravo čudo od hobita!"

"Znaš šta, Same" opet će Frodo "molim te da pitaš Ružu da li bi mogla biti neko vrijeme bez tebe kako bismo ti i ja mogli otići nekamo zajedno. Dakako da ti sad ne možeš putovati daleko ni na dulje vrijeme" nadoda pomalo sjetno.

"Pa, ne bi baš mogo, gos'n Frodo."

"Dakako da ne bi. Ali nije važno. Možeš me bar otpratiti. Reci Ruži da nećeš dugo izbivati, najdulje dva tjedna, i da ćeš se vratiti živ i zdrav."

"Volio bi da mogu s vama, gos'n Frodo, sve do Rivendella, da vidim gos'n Bilba" reče Sam. "A opet, jedino mjesto gdje stvarno želim bit jest upravo ovdje. Tako sam vam raspet."

"Siroti Same! Na žalost, tako ćeš se i dalje osjećati" pripomene Frodo. "Ali izliječit ćeš se ti od toga. Tebi je suđeno da budeš čvrst i zdrav, pa ćeš takav i biti."

Sljedećih dan-dva Frodo je sa Samom sređivao svoje papire i spise i predao mu ključeve. Bijaše tu i velika bilježnica u jednostavnim koricama od crvene kože, u kojoj su visoke stranice bile već gotovo do kraja ispunjene. Na početku su mnogi listovi bili ispisani Bilbovim tankim, nepravilnim rukopisom, ali veći dio Frodovom čvrstom, odlučnom rukom. Sve je bilo podijeljeno na poglavlja, ali je osamdeseto ostalo nedovršeno i iza njega je bilo još nekoliko praznih listova. Na naslovnoj stranici bilo je više naslova koji bijahu prekriženi jedan za drugim, ovako:

Moj dnevnik. Moje nenadano putovanje. Tamo i natrag. I što se poslije dogodilo.

Pustolovine petorice hobita. Priča o Velikom Prstenu, kako ju je pribilježio Bilbo Baggins na temelju svojih zapažanja i kazivanja svojih prijatelja. Što smo radili u Ratu za Prsten.

Tu je bio kraj Bilbovu rukopisu a Frodo je još nadopisao:

PAD
GOSPODARA PRSTENOVA
I
POVRATAK KRALJA

(Kako su sve to vidjeli mali ljudi; uspomene Bilba i Froda iz Shirea
dopunjene kazivanjem njihovih prijatelja i učenjem Mudrih)
S izvacima iz Knjige pučkih predaja što ih je preveo
Bilbo u Rivendellu

"Pa vi ste ovo skoro dovršili, gos'n Frodo!" usklikne Sam. "E, moram priznat da ste ipak istrajali."

"Ja sam ovo, Same, potpuno dovršio" reče Frodo. "Ove su zadnje stranice ostale za tebe."

Dvadeset i prvi rujna krenuli su zajedno na put, Frodo na poniju koji ga je bio nosio cijelim putem od Minas Tiritha i koji se sad zvao Strider, a Sam na svom dragom Billu. Bijaše lijepo zlatno jutro, i Sam nije ni pitao kamo idu: mislio je da zna.

Krenuli su cestom prema Stocku preko bregova, put Šumokraja, i pustili ponije da idu korakom. Utaborili su se na Zelenom pobrđu, a dvadeset drugi rujna zašli polako među drveće dok je popodne odmicalo.

"Ma to je baš ono drvo iza kojeg ste se vi sakrili, gos'n Frodo, kad se onaj Crni jahač prvi put pojavio!" reče Sam pokazujući nalijevo. "Sad mi sve to izgleda ko da sam sanjo."

Bila je večer i zvijezde su treptale na istočnom nebu kad su prošli pokraj onog šupljeg hrasta i skrenuli nizbrdo između ljeskovih guštika. Sam je šutio zanesen uspomenama. Uskoro začuje kako Frodo pjevuši nešto tiho za se, staru pjesmu za šetnju, samo što je malo promijenio riječi:

Za me zavoj svake ceste
Skriva staze, tajne, česte;
Al već sutra doć će dan,
Kad ću najzad krenut sam
Kroz prolaze koji slijede
Mjesečeve zrake blijede
Il začaran sunčev san.

Kao da mu se odzivaju, dopru glasovi što su dolazili odozdo od ceste u dolini:

Gilthoniel! Mi što živjet ostali smo
S ovom zemljom gustih šuma, mrkih gora,
O Elbereth, prestali se sjećat nismo,
Tvojih zvijezda s onu stranu Sinjeg mora.

Frodo i Sam zastanu i ostanu sjediti šutke na konjina u mekim sjenama dok ne ugledaju svjetlomrcanje putnika što su im dolazili u susret.

Bijahu to Gildor i mnoštvo lijepog vilenjačkog naroda i, na Samovo veliko čudo, Elrond i Galadriel. Elrond je bio zaogrnut sivim plaštem i nosio zvijezdu na čelu, i srebrnu harfu u ruci, a na prstu zlatan prsten s velikim modrim draguljem: bijaše to Vilya, najmoćniji od Tri prstena. Galadriel je sjedila na bijelu konjiću, sva u blistavoj bjelini, nalik na oblak oko mjeseca; zapravo se činilo da i sama zrači nekim blagim svjetlom. Na ruci joj bijaše Nenyja, prsten izrađen od *mithrila,* na kojem je samo jedan bijeli dragulj svjetlucao poput zaleđene zvijezde. Za njima je polako jahao na malom sivom poniju, klimajući glavom kao da drijema, i sam Bilbo.

Elrond ih pozdravi ozbiljno i milostivo, a Galadriel im se nasmiješi.

"E pa, majstore Samwise" reče mu ona "čujem i vidim da si dobro iskoristio moj dar. Shire će sad biti više nego ikad blažena i voljena zemlja."

Sam joj se nakloni, ali nije znao što bi rekao. Zaboravio je već koliko je Gospa lijepa.

Tad se Bilbo prene i otvori oči.

"Zdravo, Frodo!" pozdravi. "E pa, danas sam upravo premašilo starog Tooka! I to smo obavili. A sad mislim da sam potpuno spreman da pođem na još jedno putovanje. Hoćeš li sa mnom?"

"Hoću, evo me" odgovori Frodo. "Nositelji Prstena treba da putuju zajedno."

"Kud ćete to vi, gospodaru?" uzvikne Sam, iako je napokon shvatio što je posrijedi."

"U Luke, Same" odgovori mu Frodo.

"A ja ne mogu s vama?"

"Ne možeš, Same. Zasad bar ne možeš, ne možeš dalje od Lukâ, iako si i ti nosio Prsten, doduše samo zakratko. Ne žalosti se, Same! Ne možeš dovijeka biti raspet. Morat ćeš biti još mnogo godina čitav i zdrav. Ima još mnogo toga u čemu ćeš uživati, što ćeš biti i raditi."

"Ali" propenta Sam, sa suzama u očima "ja sam mislio da ćete i vi uživati u Shireu još godine i godine, poslije svega onoga što ste uradili."

"I ja sam nekad tako mislio. Ali preduboka mi je rana, Same. Pokušao sam spasiti Shire, i spasili smo ga, ali ne i za mene. Često tako biva, Same, kad je nešto ugroženo; netko se mora toga odreći, mora to izgubiti da bi ostalo drugima. Ali ti si moj nasljednik: sve što sam imao, i što sam mogao imati, ostavljam tebi. Osim toga, imaš i Ružu, i Elanor, a doći će i mali Frodo, i mala Ružica, i Merry, i Zlatica, i Pippin, pa možda i još više njih koje ne mogu vidjeti. Tvoje ruke i tvoja pamet svagdje će dobro doći. Dakako da ćeš biti i načelnik koliko god dugo budeš htio, i najslavniji vrtlar u povijesti; i čitat ćeš priče iz Crvene knjige, i održavati sjećanje na doba koje je minulo, tako da će svijet pamtiti Veliku pogibao i još više zavoljeti svoju zemlju. A ti ćeš zbog toga biti toliko zauzet i sretan koliko se samo može biti, dok god bude trajala tvoja uloga u priči.

Hajde sada, jaši dalje sa mnom!"

Tad su Elrond i Galadriel odjahali dalje, jer Treće je doba bilo prošlo, i minuli su Prstenâ dani, i došao je kraj priči i pjesmi iz tih vremena. S njima su otišli mnogi vilenjaci plemenite krvi koji nisu više željeli ostati u Međuzemlju; među njima su, obuzeti tugom koja je ipak bila blažena i bez gorčine, jahali Sam, Frodo i Bilbo, a vilenjaci su bili sretni što im mogu odati počast.

Iako su jahali kroz sam Shire cijelu večer i noć, nitko ih nije vidio osim divljih zvjerki, ili je ovdje-ondje gdjekoji putnik u mraku letimice spazio svjetlucanje pod drvećem, ili neko svjetlo i sjenu kako promiče kroz travu dok se mjesec kloni zapadu. A kad su izašli iz Shirea obilazeći južne rubove Bijelog humlja, došli su do Dalekog humlja i do kula i u daljini ugledali more; tako su na kraju stigli do Mithlonda, do Sivih luka u dugom Lhûnskom zatonu.

Kad su došli do dveri, izađe brodograditelj Círdan da ih pozdravi. Vrlo je visok bio, i brada mu bila dugačka, i bio je sijed i star, samo su mu oči bile bistre kao zvijezde. Pogleda ih, pokloni se i reče:

"Sve je spremno."

Zatim ih odvede do Lukâ gdje bijaše usidrena bijela lađa, a na ozidanoj obali, uz velika siva konja, stajala je i čekala ih neka prilika sva u bijelom. Kad se okrenula i pošla im u susret, Frodo opazi da Gandalf otvoreno nosi na ruci Treći prsten, Naryju Velikog, na kojem se dragulj crvenio poput vatre. Svi oni koji su odlazili bili su sretni jer su znali da će se i Gandalf ukrcati s njima na lađu.

Sam je pak bio žalostan u srcu i pomislio je, ako rastanak bude gorak, da će još bolniji biti dug samotni povratak kući. Ali još dok su oni ondje stajali i vilenjaci se ukrcavali na lađu, i sve bilo spremno za polazak, dojahali su u velikoj hitnji Merry i Pippin. Iako je bio uplakan, Pippin se nasmije.

"Ti si nam, Frodo, već jednom prije pokušao uteći ali nisi uspio" reče. "Ovaj ti je put malo nedostajalo da uspiješ, ali nisi. Ipak, ovaj put te nije odao Sam, nego sam Gandalf!"

"Jest" potvrdi Gandalf "ipak će vam ljepše biti da se trojica vraćate kući nego samo jedan. Eto, dragi prijatelji, ovdje je napokon, na morskoj obali, došao kraj našoj družbi u Međuzemlju. Odlazite s mirom! Neću vam reći: ne plačite, jer nisu sve suze za zlo."

Tad se Frodo izljubi s Merryjem i Pippinom, i na kraju sa Samom, pa se ukrca. Podigli su jedra, vjetar zapuše i lađa polako zaplovi dugim, sivim zatonom; svjetlo u Galadrielinoj bočici koju je Frodo nosio sa sobom zasvijetli i ugasi se. Lađa izbije na pučinu i zaplovi na zapad, sve dok napokon, jedne kišovite noći, Frodo osjeti nekakav slatki miomiris u zraku i začuje pjevanje što je dopiralo preko vode. Tad mu se pričini, kao onomad u snu u Bombadilovoj kući, da se sivi zastor od kiše sav pretvorio u srebrno staklo i povukao, te ugleda bijele obale a za njima u daljini zelenu zemlju pod suncem što brzo izlazi.

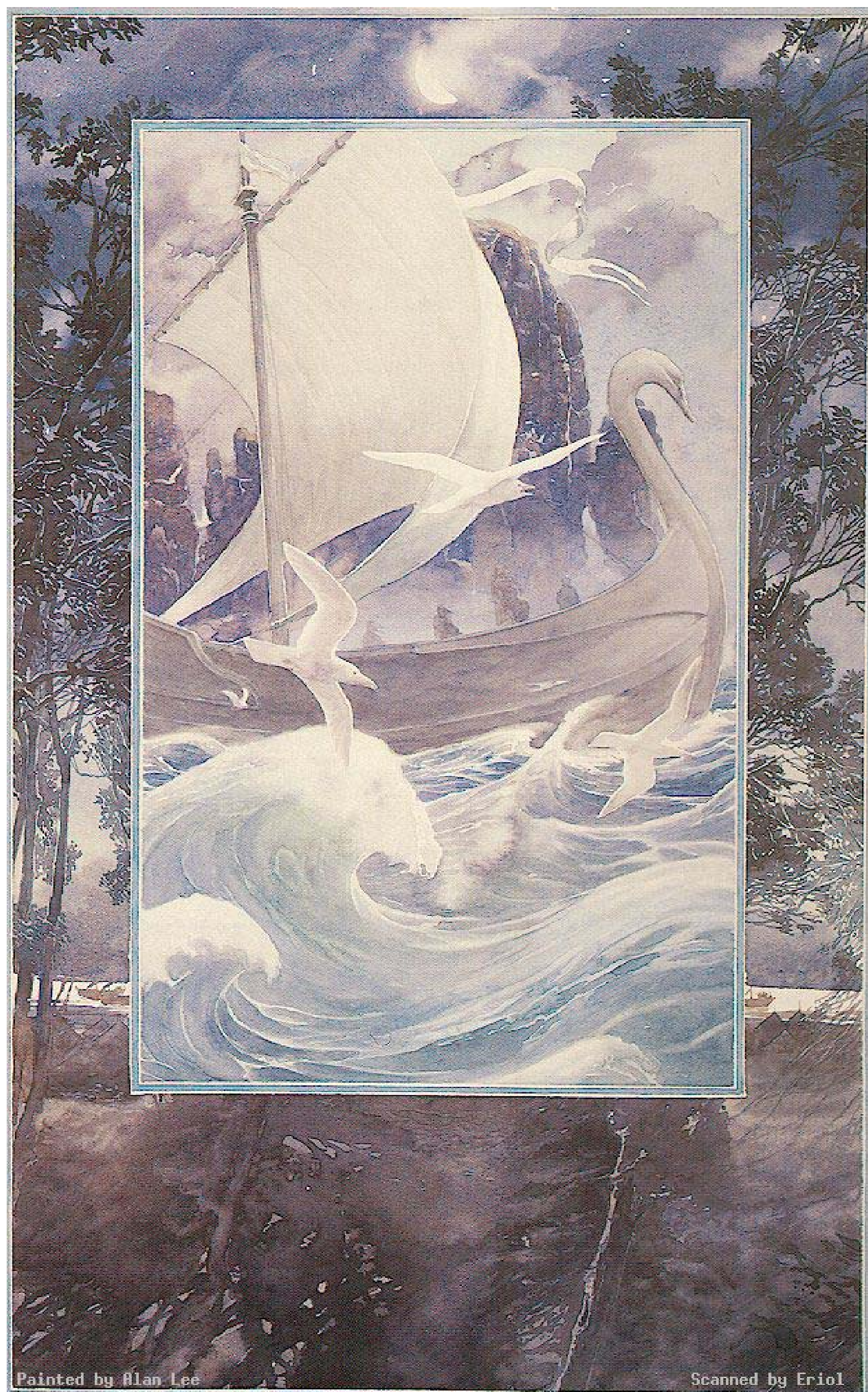
Samu se pak večer, dok je stajao u Luci, zgusnula do prave pomrčine. Gledajući sivo more, opazi samo sjenu na vodi što ubrzo iščezne na zapadu. Stajao je još tako do kasno u noć i slušao samo uzdisanje i šaputanje valova na obalama Međuzemlja; ti su mu se zvuci duboko usjekli u srce. Pokraj njega su bez riječi stajali Merry i Pippin.

Napokon su se trojica suputnika okrenuli i nisu se više osvrtali dok su polako jahali kući. Iako nisu ni riječi progovorili dok se nisu vratili u Shire, svakom je od njih bila velika utjeha što je na tom dugom sivom putu u društvu prijateljâ.

Naposljetku su prešli preko humlja i dohvatili se Istočne ceste, pa su Merry i Pippin produžili dalje do Bucklanda i opet zapjevali. A Sam je skrenuo prema Uzvođu i tako se opet vratio na Brijeg u smiraj još jednog dana. Jašući dalje, spazi unutra žuto svjetlo i vatru; večera je bila spremna i čekala ga. Ruža ga uvuče unutra, posjedne na njegovu stolicu i metne mu malu Elanor u krilo.

Sam duboko uzdahne i reče:

"E pa, vratio sam se."

Painted by Alan Lee
Scanned by Eriol